

16+

Литературайин Табасаран

ЖУРНАЛ КЪЮБ ВАЗЛИК САБАН УДУБЧИВУРУ

5
2020

сентябрь-октябрь

Литературин Табасаран

РЕСПУБЛИКАЙИН ЛИТЕРАТУРАЙИННА ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
ВА ЖЯМЯАБТЛУГЪДИННА ПОЛИТИКАЙИН ЖУРНАЛ

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Учредитель:

Министерство
информатизации, связи
и массовых коммуникаций
Республики Дагестан

Журнал издавался 1949-1991 гг.
Издание восстановлено с 2019 г.

5
2020

сентябрь – октябрь

Государственное
бюджетное учреждение
Республики Дагестан
«Редакция республиканских
литературных журналов
“Соколенок” и “Литературный Дагестан”»

КІУЛАР:

ПОЭЗИЯ

Идаят Аьлескеров. Къисмат зав'ан
варидарин сабсиб дар. *Шиърар* 4
Гъжимягъямед Гъжиев. «Саб цигъна
шубуб мудур». *Махъв*..... 19

САБПИ РАЖАРИ

«ЛИТЕРАТУРАЙИН ТАБАСАРАН»

ЖУРНАЛИЪ

Минара Гъжиева. *Шиърар* 37
Делфуруз Ханялиева. *Шиърар* 38
Залина Исаева-Аьлимурадова.
Шиърар 40
Мейлан Неджефов. *Шиърар*..... 41

ПРОЗА

Аьбдулмажид Рашидов. «Ккун хьувалихъ
хьугъ». *Повесть* 44

ДРАМАТУРГИЯ

Манаф Шамхалов. «ХатІалу гъядухъ».
Драма 76
«Хил алдабгъ». *Комедия*..... 82

КІУЛИН РЕДАКТОР

М.М. Аьгьмедов

**«ЛИТЕРАТУРАЙИН
ТАБАСАРАН»**

журналин редактор

С. Къасумова

**РЕДАКЦИЈАЙИН
КОЛЛЕГИЯ**

Аь. Аьбдурягьманов

Аь. Аьшурбеков

Э. Аьшурбегова

Ш. Дашдемиров

Ш. Жамалиева

Аь. Къурбанов

М. Къурбанов

С. Кюребегова

К. Маллаев

Ю. Муртузалиев

Г. Уьмарова

Ш. Шагьмарданов

ЛИТЕРАТУРАЙИН КРИТИКА

ТАРИХ

ЧІАЛ

Багьир Ражабов. Табасарандин сягна.

Думу бадали дилихуб тахсиркарвал

ву..... 92

ТЕЛЕФОНДИН НУМРИЙИР:

КІулин редактор: 67-16-31.

Редактор: 8 (963-375-19-45),

e-mail: sefijatkasimova@mail.ru

Бухгалтерия: 67-18-75

Типография: ООО «Издательство «Феникс-пресс»
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала, пр. Петра I, 61

ЛИТЕРАТУРАЙИН ТАБАСАРАН №5 2020 г.

На табасаранском языке

Выход в свет 12.10.2020 г. Тираж 319 экз.

Заказ № 766. Цена свободная.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики
Дагестан «Редакция республиканских литературных журналов
“Соколенок” и “Литературный Дагестан”».

Адрес редакции и издателя: 367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, д. 55.

Электронный адрес редакции:

litdag@mail.ru

Поэзия

*Дикъатлу йихъ, фикир аџин му гафназ,
Улар гатџахъ накъвдин шибран тарихназ,
Къюб тарихдин арайиъ лиг буш џарназ,
Гъадму џар ву ухъуз гъубзруб аъхирназ.*

Идаят Аблескеров

Идаят АБЛЕСКЕРОВ

Дуртларин Идаят (Аблескеров Идаят Аблипашаевич) Табасаран райондин ДуртИл гъулаъ бабкан гъахъну. Шиърар диклуз студент вахтари хъюгъну.

Идаят Аблипашаевичдин шиърарин асас темйир Табасарандихъна, иллагъки ДуртИл гъулахъна, ккунивал, дуствал, уъмрин мяна фу вуш, дид'ин фикир аплувал ву. Авториз чан хусуси лигбар, тевбар, чан саягънан философия а. Шиърарин ч'алра грамматикайин къанунариз асас вуди, заан марщивалиинди хъабалгна.

Гъамусяаът Идаят Аблипашаевич чан хизандихъди Табасаран райондин Бургъанкент гъулаъ дуланмиш шула.

УЪМРИН МЯНА

**Дикъатлу йихъ, фикир ап'ин му гафназ,
Улар гат'ахъ накъвдин шибран тарихназ,
Къюб тарихдин арайиъ лиг буш ц'арназ,
Гъадму ц'ар ву ухъуз гъубзруб аъхирназ.**

* * *

**Фурслу махъан, варлу вушра яв аба,
Амк'ун жафа кадарш душвак яв зурба.
Дусну ашра, явуб дар гъа аъраба,
Ихтият йихъ, закур шалва гъураба.**

* * *

**Лягълягъчи пис кас ву, хъана к'арзавуз,
Рази шулхъа му гафарихъди дугъри.
Дугъан гафнан метлеб ву гъарган дяви,
Ккебехъну пуз дубгъну ккунду му уъмриъ.**

* * *

**Дарин дугъри писвалиъ айиб келег,
Инсаф адар дидкан ухъуз, ибши терг.**

Гъавриъ духъну ккунду гафарин герчег –
Хю ккадапІну, гал гъибтрайиб ву элег.

* * *

Сар аьжуз ву, сарин келле – буш хиял,
Сар варлу ву, хъа тмунур ву аьрафдар.
Яв къисматназ тувубтІан гъич ккун мапІан,
Дав гафар ву, яв шикаят ебхъурдар.

* * *

Сар эр духъна, тмунур духъна лап чулаф,
ТІяаьмсуз ву гъийин девриъ гъякълу гаф.
Зав’ан ригъди эбхну ашра гъизил куш,
Вардик сабси гъаз кубкърадар бахтнан гъуш?

* * *

Узхъан гъерхну саб ражари йиз уьмри:
«Фуж вува му дюн’яйиъ уву, агъли?»
– Яв шилнаъди курди ликар диврайи
Инсан вуза, аьжлихъна рякъюъ айи.

* * *

Дикъатнаан апІурайи яв ляхин
Гужниинди арайиз гъюб мумкин дар.
Сабур аш, хъидарва эйси бедвалин,
Гъялаквали адагъуру, лиг, улар.

* * *

Дережайиъ фициб аш гъи яв фикир,
Анжагъ гъаддиз лайикъ хъибди яв шикил.
Гафар ширин, айтІан вуш уву кафир,
Къаназ, гъелбет, гъубзидарив думу сир.

* * *

Шли дугъри гаф хури аш ихъ арайиз,
Гъучагъ пувал дицириз тяриф дариз.
Къалу нирин сесерин шулдар къадар,
Дидихъ хъугъуб ахмакъризтІан лайикъ дар.

* * *

Му аьламдин чІивишнарин арайиъ
Аьлхъювал сар инсандизтІан тувнадар.
Балйир хуру дифран кІару тІамгъайи,
Гъелбет, махъан уву дидиз барабар.

* * *

Гьюрматлувал дар гьургъшум зегьерлу,
Анжагъ марцци касдиз лайикъ ву думу.
Хъа пис касдиз гъапІу гьюрматра дав шул,
Дугъхъан дидиз чухсагъулра пуз даршул.

* * *

Багъа гъвандик тІамгъа кубкІиш, гучІ адар –
Думу дюзнаъ ипуз адарин заргар?
Усал ляхин кайи кас шул учв пашман –
Лайикъ хъидар думу гьюрматназ заан.

* * *

Заан фикир гъякъди гъабхру инсанар
Хядарихъди теври шулза гъаммишан.
Хядраз фикир тувру, абхъруган зав'ан,
Хъа мерд касдиз – думу гъушган уъмриан.

* * *

ГъалатІ кадру инсан Жил'ин алдар, кІур,
Рюгъ гъудубгу касди гъалатІ дарапІур.
Гъякъ рякъюъди гъягъюз даруриз кагъал
ГъалатІ ка пну, манигъвалар мапІан гъа!

* * *

Инсан итру генг заварин пис чархлиъ
Увузра ва узузра йишв бихъиди.
Гъубхур адар мушв'ан фукІа аъхиривъ,
Варлу вушра, лик мидиван фурслуди.

* * *

Гъурумсагъвалихъди хъайиб нянат шул,
Саб цІюмгъялсиб уъмриъ, лиг гъа, махъан кур.
Ихтият йихъ, марцциди уъбх яв абур,
Читин вушра, вафалу кас духъну ккун.

* * *

Къалп ляхниъ, ваъ, къаназ жинивал даршул,
Яв фикрари дарапІри думу къабул.
Саб ражари тІапІиш дидиз уву гур,
Къюбпи ражну якъин пидива буюр.

* * *

Чулаф гъари хубра мумкин дар бегъер,
Гараъ имиш, къимат айиб дар гевгъер.
Изагъвалиъ я гучІ адар, я – дердер
Черпелвалиъ бихъидивуз зур зегъер.

* * *

Уба марциб дубхьну ккунду гьарурин,
Апруганси инсанар диди тяжуб.
Къамат – гюрчег, хъа хиял вуш писвалин,
Дицирикан саризра даршул ужуб.

* * *

Дябкьну уьмриь, гьякьди кIурза: йихь дугъри,
Лягьялягъчивал рихшандваликк ккабхьиди.
Жафа зиг хъуз инсан увкан рягьимлу,
Думу шартI ву инсанарин фагьумлу.

* * *

Гъаз духьнава, завуз лигури, тяжуб?
Дидиз хабар дар, уву мина гьяфиб.
Ихтият йихь, дюн'я айиб дар гьир'ят,
Къиямат ву ухъуз Аьлам, Идаят.

* * *

Яв футнайи сар кас гъухиш уьмриан,
Дюн'яйиз лигузра хьибдийкIан увхъан?
КIару ругди увуз раккин тIапIиган,
Нач хьибдарвуз дахънайи яв гъуншдихъан?

* * *

Ав, читин ву, дердну мухур гьибисган,
Думу ккюбгъюз духьну ккунду гьякь инсан.
Гъаз иправа уву яв дерд ичкиийиь,
Сирнав апIуз аьгья дидиз марциди.

* * *

Бахтавар кас духьну ккундуш уьмриь чан,
Гьякьвал ади ккунду фикриь гьаммишан.
Марци кIваан аьлхъюрайи машналан
Хъял кайи хил йивидар гья гьич сабан.

* * *

Авамди кIур: «Закур шулза бахтавар!»
Улуп узуз «закур» аьгью аьрифдар.
Завун чарх, хъугъ, думукъанна ахмакь дар
Ачмиш апIуз ухъуз чан сир, эй лукIар.

* * *

Бахтаварвал ихтибарсуз ву, инсан,
Думу гафнаь гизаф а дигиш'валар.
Уларихьди теври шулза бахт гьарган, –
Нивгъ гьюрдарин гьумран тики кубкIиган?

* * *

Йирсивализ дюн'яйин къадар адар,
Уьмур ккебгъган, цИийиди шула инсан.
Цийиб йирси хъувал ву айи аьдат,
Йирсиб гъубзди йирсиди чан гьаммишан.

* * *

Йигълан йигъаз уьмриъ шулахъа яшлу,
Машнан царкъар ихъ йисарин шагъид ву.
Яш ашра, чпиъ йисарин царкъар адру
Машназ, кIулиз юкIв либгура нифретлу.

* * *

Дудубкъну яв лик диври лиц гьаммишан.
Мяргъяматвал бихъидар ухъуз зав`ан.
ФукIа аьгъюб адар ухъуз уьмрикан,
Аьжликан фу аьгъю шул? Гьич фукIара!

* * *

Язидвална хаинвал ву кьюдюхрар.
Саспидариз ширинди ву хуб дуарар!
Юхсулвалиъ абхъна рягъимлувал гьи,
Фатфа, гьудур духънайиган кьягъялар.

* * *

Табиаьтдинра къанун а, дубгъ, инсан,
Улар, фикир дидизра а, дугъридан.
Сабпи ражну диди кIура гьаммишан:
«МапIан харжиб, харжиб увук кубкIидар».

* * *

Къисмат зав`ан варидарин сабсиб дар.
Шюкюр ибшри, явра йигъ ибшри азгар.
Артухъ нафсн ухъу гьич тухъ апIидар,
Нянят кIуру гафниин алдар кIарчар.

* * *

Рягъимлуйи мясляьтназ женг зигур,
Зяиф марччлихъ сюриъ жанавар хъебгур.
Фициб уьмрин шилиъ уву вуш гьушур,
Жинди гьубздар, халкъари диван апIур.

* * *

Кьюр мургуйи гьивиган мухриз мухур,
Анжагъ гъазагъ хьиди арайиъ йикIур.

Йицари кѹлар удукъган саб-сабдиз,
Душваъ чѹамччар хъиди, гьелбет, гурбагур.

* * *

Гъудур касди чав чаз апѹру зиян,
Фикирлуйи дугъаз улупур йирфар.
Чѹуд кайи ху, ухъуз даринхъа аъян,
Чахъ хъебгну шул, рижвnaz апѹри къацѹар.

* * *

Черпелвал ву зяифриз апѹб зарбар,
Уьмурра, хъугъ, даруваликан сакѹал.
Цѹа убѹвиган ярквраъ, ургури гъарар,
Саб мукъаъ жин шулу сулна жанавар.

* * *

Къалушну яв марци намус кабѹидар,
Маган уву успатвализ шагъидар.
Анжагъ вахтну вари апѹиди ашкар,
Агъзур шагъид фу ву улихъ намуснан?

* * *

Зарбар мапѹан, вушра уву гъунарлу,
Файда хъибдар, къутѹкълишин шул ажугълу.
Фагъум, рягъим – читин дару къюб гафну,
Чѹар дибисну, фил ккуни йишваз гъабхур.

* * *

Гизаф фикрар гъюра кѹулиз мучѹушнаъ,-
Гъаз айкѹана саспидар уьмрин шилнаъ?
Гъипѹну, гъубхъну, вахт гъубшну завун дахъаъ –
Метлеб адру уьмриз дуфну гъаз вухъа?

* * *

Ав, рази ву йиз фикирра увухъди,
Гизаф ражну дургру шей'ар ихъ уьмриъ.
Ихтият йихъ, дугъри ву гъаму гафар –
Намус анжагъ саб ражнутѹан дубгурдар.

* * *

Дараскъалди му дюн'йиъ лицураш,
Писвал апѹуз уву ният апѹураш,
Гъарах милин, дагълариз мапѹан гиран,
Марцидар ву абйир гъилицу ругар.

* * *

Лигну, мухъугъан, ихтибарсуз ву улар,
Чиг дубсиган, арсси рякьюру уклар.
Гьякъ аьгью хъуз сатИи апИин юкIв, ибар,
Ихтиягди хъасин алдагъ яв ликар.

* * *

КъутIкъалди гъаз ву ухъуз завар, жилар?
Ихъ тахсир ву, дурарин алмапIан.
Хаинвална писвал мухриъ уърхюри,
Ширин мелзнахъ жин апIурахъа дурар.

* * *

Сабвахтнара рюгънан самбал буш мапIан,
Шадди лиууз мигъитан улихъ душман.
Рюгъ тадабхъиш, зиян шул, йивну жилкан.
Гъудужвувал гъулай хъибдар, дугъридан.

* * *

Зяиф аквну ацIну ашра чан улар,
КIару дифраз вушра беден барабар,
Жумарт касдиз нивгъ улупуб хас шулдар –
ИнчI кади гъуз, гьякълувал ву варитIан.

* * *

Улар, ибар, ликар, хилар жутди ву,
Уъмриъ гъаци сариз сар лазим шулу.
«Узу шалза ялгъузди» кIураш уву,
Дицисдариз завун чархлиъ читин ву.

* * *

Абад вилайт дарин дагълу ватан!
Усал кас ву дидик кипрайир нукъсан.
Ужур-харжир айибдикан ву аьян,
Хъугъ, хъибдар гъа алашайикан алпан.

* * *

Фурсар мапIан, хайирлу шейъ думу дар,
Фикир апИин, дюн'яйиз гатIахъ улар.
Дердлу вуна? Гъаргандиз дерд гъубзидар,
Инкар махъан, ебцIуз даршлу миркк шулдар.

* * *

Улихъ хъайиб инсандиз ву буш хиял –
Я шербет шул, ясан ипIур къутIкъели къал.

Гъдурвалиъ кІул мииван гъи шадди,
ЮкІв айириз пашманвалар дихъиди.

* * *

Гъялак махъан, хъюлаъ деебтну самбал,
Ярхла мапІан я таниш, я дуст саркъан.
Чулаф шулу текди чюлиъ айи гъар,
Ялгъузвали дагъитмиш апІур инсан.

* * *

КІул дубхъна пул, адвал гъазанмиш апІру,
Касибвал ву саризра лазим даруб.
Пули тувнаш гъи кюкйирин рякъ адлу,
Къаназ гъубздар, кюкюси чав ебццуру.

* * *

Дугъри инсан илдан шул уъмрин шилнаъ,
Намуссуз кас – илж ву чяхир убзнайи.
Жидайихъан илдандик кипуз даршул,
Илжнакан урч зазура, ав, кидипур.

* * *

Фикир апІин, дарва вягъши, дарва кур,
Вува бабу наслиз, нивгъси пак, гъахур.
Нярс рякъюъ аш, набши, йип, узуз гапур,
ХътабІуз дупну марци наслихъан яв ччвур.

* * *

Гъяркъиш увуз рякъди гъари гъякъ, сабур,
Варж кІару ху айибси мапІан мухур.
Хаин махъан, дубгъ дурарихъан абур,
Ягъ хъайириз намуслуди лигну ккун.

* * *

Нагъли кІура, усал йикІур йицІубан,
Хъа къягъял кас йикІуру анжагъ сабан.
Усалвалин тай хъибдар ханжлин илдан,
Дюзвалин бедендиъ хъибди дидиз хал.

* * *

Я бицІирин гъюрмат имдар агълийиз,
Агъсакълин гаф, къалхъри, хура арайиз.
Байвахт убчІвна, къалпвалин рякъ балгури,
ШвтушвтІан ахю дубхънаки сеъ гъи девриъ!

ДАДАЙИЗ

Дийигъназа таза накъвдин гъаншариъ,
КІару гъвандиъ утГубчнайиб урхури.
Узхъан гъадагъу йиз гирами дада
Дахъна мушваъ, аьжли йивну пис бала.

Улар дишла ацІра урцу нивгъари,
Йиз машналан урсра дурар гъагъиди.
Лам кайи диф бедендик, багъри дустси,
Магъа кабсра, узу гъюжран апІури.

Завун исикк уву лик диву уьмрин
Шагъид вуза, валлагъ, вари кІваинди,
Гъаддиз, дада, яв велед гъи ялгъузди
Ишури а, жакул дубгу бицІирси.

КІваин хура лал накъвди му арайиъ
Яв назук хил, гъапІуб узуз темена.
Ширин мелзну гъапи «жан бай» гафари
Яв уткан маш хури айиз кІваина.

Уьмрин фикрар жалб шулайган уз`ина,
Даягъ инсан, узу ялгъуз гъапІунва.
Узу хулаз гъюруган йишвну къанди,
Ккилигру кас сарун узуз фуж хъиди?

Лизи мяхмри табиаът дабалгна гъи,
Аязнан нефес хътабгъура чюллери.
ИнчІ кайи маш, къарцІари дабалгнайиб,
Нивгъарихъди дийибгъу йиз уларихъ.

Магъа дюн`я ухъуз вуйиб, пис, аьнтар,
Терг апІура малаикстар инсанар.
Мердимазар аьжли гъачІарккуз хилар,
Кадайвук`ки, дада, увук зат нукъсан.

Аьсрин манзил ккадапІишра ихъ уьмриъ,
КІару ругар къисмат шлу вахт, ав, гъибди.
Деебтнайи жида ухъухъна хъубкъси,
Рюгъ адабгъуз аьжлиз багъна бихъиди.

Йифун цІиркІвар урсри а магъа зав`ан,
Гъидикъюнза дураригъ фикрар пашман.
Йиз машинин урхъурайиган нивгъар,
Дада ширин, илиркунва яв улар.

Аян дару жилгъайиъди гъушунва,
Гъитну веледдиз бедбахтвалин тудар.
Саб мянара узуз имдру дюн'яйиъ,
Ав, аьхириз йивури аза бацар...

Гъябгъиди вахт, багъ кюкйири балгиди,
Чюллериин чру либас алабхъиди.
Ригъди нулар гъаишра цюхъюм алди,
КуркIуз гъитдар дулар увук яв гъванди.

Ихъдарикан фуж алахъунвуз душваъ,
Агъмед ими, дарш Аше гелинбажи?
Айин Насурбай? Эмюрчубан наши?
Хабар тув, фу аш му «накъварин шагъриъ».

Завун мучIу мухриъ мерд нурлу вазси,
Вуйва, дада, веледариз гирами.
Яв машиниин ригъдин нулар рякъюри,
Гъилицунча, дада, ув`ин аьшкълуди.

Дадайин накъв ал тепейин мандвиин,
Дидин гъабгъу нефес ализ мухриин.
Узуз къаршу вуйиган первердигар,
Увкан кюмек ккунди гъюрза, жан дада.

Булагъди, лал дубхъну кьюрдун аязнакк,
Зяиф мукъам йивури а, ибшури.
Уву гъушхъан дунфнайи мучIували
Сикинсуз кIваъ айиз цIарар зигури.

Йифун зиин зигури цур перишан,
Жанаврарси, рагура мичIли микIар.
Рякъюри дердну ацIнайи йиз улар,
Табиаъти гюгъюлсуз дапIна чан жан...

Гъич сар касдизра гъубзуб дар му дюн'я.
Сар гъягъюра, хъа тмунур гъюра мина.
Амма уьмриъ дарибшири гъич сабанра
Абана баб учIвуб веледдин яснаъ.

Баб гъудургу бай пашманди лицура,
Улариан сакъликна нивгъ рубзура.
Хажалат, сефилвал мухриъ ашра чан,
Гъушур гъидар, дициб адар аьдатнаъ.

Перишанди урсрайи ригъдин нурад
Мянасуз ву, узук куркІрашра дурар.
Нивгъар айи йиз улариз, жан дада,
ГъубкІрадариз яв уларин акв багъа.

Къюрд ккудубкІур, хъадукар, хъа хъад гъиди,
Бюлбюл жакъвра гюрчег багъдиъ рабгиди.
Амма, дада, уву адру дюн'яйиъ
Хидар узуз мани тудар дурари.

Аършдик кубкІну сирих али кІул лизи,
Дедем дагъра сюгърин нивкІуъ даабхна.
Дидин сакълихъ миркклин кІанккан пак гъари
Йиз бедендин гъамлу мукъам йивура.

Чвлин кІажарси гъаргъян гъядахъурайи,
Йифун циркІвар мензереийъ тІирхура.
МикІра дуфна, рягъимсуз ният ади,
МучІу фикрар хъана кІару апІури.

Масан дада, лизи агъдиъ учІвнайи,
Къюрдун нефес фици ава ккюбгъюри?
Яв веледра, яв гъвалахъ ишурайир,
Гъвандик карсна, бицІиган яв уникси.

Лизи ургмар хъирчну айи яркварари
Цирклар эрхна, сефил суза зигури.
«Гагъма» чюлиъ агъдин кафни ккапІнайи
Гъар дийибгъна, фагъир узуз либгури.

КІару хъюттсир аъзряилин пис аъмлар
Къабул духъну, тувунва рюгъ жандиан.
«Мягъян» кІури, куркІнушра увук нивгъар,
Гъясппи ккадраъди гъушнейва, жан дада.

Даимайиз гъушу дада гирами,
Дахъну ава ламун кІару ругариъ.
Увуз аъян вуйиш, веледдиз багъри
Фукъан уву гъуркІри адарш чан уъмриъ.

Эгер куркІнуш учкан тудар аъзабнан,
Ккун апІурча, хил алдабгъ, дада, учлан.

БАБ–ДИШАГЪЛИ

Сикинсуз вува, дада, му жилин,
ГьапIруб вуйкIан яраб къувват яв жандин?
Дарна къимат адру жафайин эйси,
Уву фицир дарнахъа, баб-дишагъли?!

Жил'ин дишагълийин бахт ву баб хъувал,
«Дада» гаф ебхъуб веледдин мелзналан.
ХъапIра дугъу мушваъ уьмур чан гъялал,
Кади фикрик гъаммишан веледдикан.

Бабаз велед, веледдиз баб ву ширин,
Адар дурартIан багъридар жилин.
Уьмрин мяналу аьламдиъ бабарин
Баламар ву, лайлай гъиву чав къяб'ин.

Алди шинт'ин ишурайи бицIирин,
НивкI дарди йишвар цIиб гъушнин бабарин!
Мюгътал вуза, гьапIруб ву юкIв дурарин
Убшри айиб вари сабур жиларин.

Гъяри йисар, зяиф шулу ихъ бабар:
Машнаъ къарцIар – веледарикан фикрар,
Бузар кушар – уьмриъ гъахъи гъайгъушнар.
Инсафсуз ву му дюн'яйин къарарар.

Теклиф вуйиз тайфайиз инсанарин,
КIвак катруб зат дапIну ккундар бабарин.
«Дада» гафнаъ убшну а дюн'я вари
Фицир рягъимлур вуш, лиг, баб-дишагъли.

НИВКIУЪДИ ГЮРЮШМИШ

Аркбандин вахт... Хявиди вуйиз гъи жан,
Гъул'ин кIару дифру чарч илипна чан.
Имдруганси саб чIивишин узутIан,
Рябкъюразуз, лигурайириз унчIвхъан.

Сикинсуз юкIв тядиди а гурпа-гурп,
Жвуван ляхниъ жигерар ву кагъал лап.
Кефиятра, гъаз-вуш, дар ккуниси зат,
Хабарсузди гъудубгу жандин дакъат.

Дарза ягъсуз, ягълу вуза му уьмриь,
Язид, я яд вуйин?.. Ваъ!.. Азуз макан.
Кѳулиь лазимсуз ява фикрар учѳври,
Эбгнаий жан нивкѳухъинди гъабхъну ян...

...Магъа нивкѳук мяхмарсиб чюлиь аран,
Лицураза, жанра вуйиз лап хурам.
Фици гъафнуш ва гъафнуш думу наънан,
Аьян дарзуз, амма улихъ хъайиз сар.

Агъир къамат узуз гъябкъиган дугъан
Кабсу узук, гъайранвалин адар сан.
Йигъ вушра думу арайиь гюлишан,
Палтариь кѳару ивнайи дугъан жан.

Машнаъ адай шадвалинуб саб цѳадал,
Амма гъумрал кѳалиб вуйи, пагъ, сакъал!
Тувза дугъаз «Фуж вува?» кѳуру суал,
Жаваб туву: «Вуза узу яв аъжал!»

Вагъ тадабхъниз, гъапиза дугъаз гъамци:
«Гъилигунза яв улариз йиз уьмриь.
Аьян вузуз, йиз жан дибисна уьзри,
Вахт дар, аьхир, гъеле вуза жигъилди.

Аллагъисан, ккугъужвава цѳиб манзил,
Хъадабгъуза мухриан сабцѳибсан ил.
Гъялак махъан, гъач, апѳухъа саб сюгъбат,
Белки, диди ачухъ апѳур яв суфат.

Яшну къюжал айинхъа узу дапѳну,
Ясана, йип, фу ляхнар бегъем гъахъну,
Нубат хъипуз гъи узухъ, гъялак духъну?
Дидин дерди ачухъ апѳин, йип уву.

Къадарсуз меълиб гъябкъюнвуз йиз уьмрик,
Дархъиш къутѳкълиб гизаф кайин йиз мухрик?
Таниш шулхъа, узу бегъем аьян дарш:
Саил вуза, миж кайир йиз жафайик.

Уьмриь вуза узу сар бицѳи шаир,
Якъин ими гъеле дибрикѳу шиир.
Кѳару мапѳан, итну вахтсузди яснаъ,
Йиз хизандин ва мирасарин юкѳвар.

Белки, увуз кѳурударра шул гъамци:
«Дург апѳин чав, думу инсан ву дарцци».

Гьелбет, пиди язид кафири думу,
Вуйи вахтна узу бай ялтагъ дару.

Саламатди дар веледар чпин йишв`ин,
Бегьем дубхьну адар фикир худларин.
Гьялак духьну гьухиш уву, дурарин,
Дугъри ву, йиз сурат гьубзидар кIваин.

Хайирсузри туври авуз аьжаб наз,
Адаринхъа лайикьсуз ва аннамаз?
Нярсвал гьаз ву, ярхи уьмриь духьну баз?
Ужу дарин инсан уьрхюб лап къаназ?

Увук куркIган аку савадлу кIулар,
Гьайиф дарди апIурава лал дурар.
Эминди гьубз, аьжал, гьаз вуяв жанар?
Бегьем хьуз гьит урхьурайи хиялар.

Эйбежерди мелзари итра шиклиь
Уву, аьжал... Гьеебхьну йиз ибариз.
Гьи, айиган гьаншариь йиз, валлагьи,
Даршул вутIан му аьламдиь успагьи.

Иблисин гаф думукъанна ициб дар.
Ккерхну йикIрур ва чав чаз гюлле йиврур –
Узуз думу ляхнар гьич сабра хас дар,
Гьарабх, аьжал, узуз гьеле ухди ву.

Магьа майдан, магьа ригьдин пак кушар,
Аьтрафдин ал жюрбежюр безегар.
Вахт хьибдивуз, анжагъ махан гьи мушвхьан
Дюн'яйилан, шадвалихьди гьанавар...»

Бегелмиш гьахьнуш, аьгьдарзуз, йиз гафар,
Эмин гьабхьи ва ликри гьабхьи аьжал.
Папрус кабхьну, гьабхьундариз дакъикъа,
ЧIалназ гьафи аьжал, зат дарапIди къан:

«Уву, агьли, уьмрин чагълариь ава.
Набалугъра йиз бацариь ивунза.
Никк убхьури мухриин бицIир алди,
Баб-дишагьли уьмриан гьадагьунза.

Падишагьар, уьмриь хьаьдар лап кефар,
Нашди дурар? ГьапIунза дурар хаблан.
Шид убхьузкъан мюгьлет тутрувди, садар
Узу дарин хьади гьушур чиб мушвлан?

Йивуради сумчриъ заринжи мукъмар,
Адаринхъа йиз хил кубкІу жигъилар?
Гъадагъайиз жвумийин ичІи гъабар,
А хизанар, хъана герек гъахъидар.

Мюгъюббатди бегъем кархъну айидар
Йиз хил дарин ивуб жиларіъ мичІал?
Мяфайиъди аби гъухундайин бай,
Бабу ипну имиди ишлин гъарай?

Гъаму дюн'я дипбан ата-бабйири
Тахсир йиз ву, хъа увуз мялум вуйин?
Яв дадин рюгъ мичІли йигъан январин
Тадабгъувал, йипа, йиз гъунар дарин?

Уву, инсан, фикир апІин, фурс мапІан,
Нашив мирас жигъил бай Эмюрчубан?
Наши Насур, наши набалугъ Агъмед,
Яв гъунши Агъиз халуйин пак велед?

Узу вуза инсанариз муштари,
Утанмиш`вал гъеле узуз таниш дар.
Сар гъядлан, сар гъядккан гъахура уъмри,
Хъа узу – ваъ, саб вучва узуз вари.

Гъучагъра а ичв арайиъ, а Гафал,
Дарин тахтнин дубснайиб хаинвал?
Лиг, гъатмагъа гъякъвал ва мердвал къуршиъ
ИтІишна, хъа фендигарвал кялхъри а.

Мисалар хуз шулузухъан хъанара,
Гъибтидихъа, сарун вахт ву хъуз жара.
Бегъем апІин метлеб, айиб фикирнаъ,
Рябкъюразуз, дуфну адар яв вяда...»

Папрус кабхъуз, илтІикІунза микІлахъан,
Саб лигурза, дургну сюгъбатчи багъан...
Гъарабху даттлин сес кубкІну икриан,
Уягъ гъахъиза йиз сюгъюрлу нивкІан.

Хъана гъаци хявиди ву му йиз жан,
Хъана гъаци илми гъул`ин чарч дифран.
Лигураза кІару машназ мучІушнан,
Абцну ич унчІв, гъава хури мухрилан...

Гьжимягьмед ГЬЖИЕВ

САБ ЦИГЬНА ШУБУБ МУДУР

(Табасаран халкъдин махъвнан бинайин алди)

Эвел 4-ти нумрайиъ

6

**Цигьру яваш-яваши
Касиб мадар апур.
Баярин гьайгьу кади,
Чурариз удубчур.
Яйлагьариъ тибктури,
Хябяхьган хулаз гьюри,
Диди уьмур албагур
Ва чан яшайиш апур...
Кьаби дубхьнашра Цигьбаб,
Апурдар чав дадбидад...
Гьазмайихь дапину далда,
Дивру душвахь саб дейдан.
Дейдниин иливну шаб,
Ца кчибгуру ужуб саб.
Даркину чиллиди галар,
Илирчур шаб`ин афрар.
Дуржну ккудукган дурар,
Алдатну ччимдин шаркар,
Дих апур баяриз,
Чан кюгьли веледариз:
«Гьачай, баяр, бабахьна,
Багахь йихьай африхьна,
Швушваризра гьач йипай,
Бабан афар ипинай».
«Ккундарчуз эти афар,**

Тухъ вуча, итІну къутІар», –
Жаваб тувру швушвари,
Гаф даршиган баяри.
СасабтІан африн чІукІар
Къунарира гъитІундар.
Цигъабацирин гафар
Дурариз ву лап багъа...

Саб ражну Къунацайи,
Дубхъну, кефнаъ айибди,
Лап кІваантІанси гъапну:
«Вучуз ичв гафар къанун!
Фу вушра апІинай ккун,
АпІурча тІалаб тамам,
Кайиб вушра учв гъярам!».
Чпин назназйирин гафназ
Гъаршу гаф хуз аъмалназ
Ва идипуз ушвниан
Шулдар ихъ къунарихъан.
Гъякъикъатди бабан кІваз
Йивуру гъар йигъан «къацІ».
Вердиш дару цигъари,
Жигъил таза швушвари
Саб ляхникра катурдар,
Бабаз кюмек апІурдар.
Чан юкІв дюбгънайи бабу,
Абурлу Цигъру яшлу,
КІуру чан веледариз,
Швушвар хъайи къунариз:
«Булагъдиккан штун гваркъан
Хуз гъитайчва, йиз баяр,
Ляхник дархъиш цІибдикъан,
Хъидар дураркан швушвар...».
Къунариз хуш гъахъундар
Чпин къаби бабан гафар...

7

Йигъарикан сад йигъан
Къунар гъюр Цигъабахъна,
АпІуз чан хутІлин иган
Гъярайибдин багахъна.
Дуфну, дийигъур баяр,
Ккидихну асккан кІвантІар
Ва швушвар, заргну кІарчар,

ИтИгъну ккуру улар.
«Гъягъюрача сивариз,
Ихтияр тув баяриз.
Гъулан яшайиш учуз
Затра къабулди дарчуз.
Ич аъхю абйир-бабар
Сивуъ шула яшамиш.
Дурариз ккуниб имдар,
Чпира шулу чалашмиш.
Сивуъ бихъур азадвал
Ва табиаътдин сагъ'вал,
ТтиркIуз – яркъу ямажар,
Сивун тIяаъмлу укIар,
Гъабгъу марци штун кIулар...
Гъулаъ дициб бихъурдар,
Мушваъ саб шадвал адар...»,-
КIур аъхю швушву Цигъраз,
Либгури сефил машназ.
Варди апIуру тасдикъ
Му гафар швушван зиндикъ.
«Аъзиз баяр, жан баяр,
Йиз кIваз масан веледар,
Ярквраъ, сивуъ а нахшрар,
Думу учвуз агъдруб дар.
КIваин апIинай, баяр,
Учв`ин улуркъу йигъар,
Кафтар жанаври учву
Фици гъапIнуш чаз ганар,
Фици адагънуш узу
Гъялсуз духънай ичв жанар»,-
КIур сикинсуз Цигъбабу
Чан баяриз «абурлу»,
ХатIа рябкъюри гъялнаъ,
ГукIнивал ади чан кIваъ,-
Гъулаъ йихъай яшамиш,
Албагай ичв яшайиш,
Учвуз къабул вуйибси,
Хайир-беркет шулубси.
Учву апIру ляхнариз,
Ичв аку метлебариз
Узура шули шерик,
Тувдиза учвуз кюмек.
Жан йиз кIюгъли веледар,
Йиз ккуни аъзиз баяр,

Тавакью вуйиз учвуз:
Дерд мутуванай узуз,
Йихъай гъулаъ яшайш,
АпІинай ичв яшайш.
Учвкан ккуниб адарзуз,
Учву сагъди ккундузуз,
Аьгъдарзуз учвкан гъапІруш,
Сарун учвуз фу кІуруш!?» –
Хъана кІуру Цигъбабу,
Къит дубхънайган чан сабур.

КІарчар али швувшари,
Аькьюл адру цигъари,
Бабан ккунивал ккивру
Ва сивариз гъахуру
Аьрифдар цигъран баяр,
Чпиз ккуни жигъил къунар...

8

Гъягъюру гизаф вахтар.
Баярин дих-дикІ адар...
Цигъбабан юкІв сикинсуз
Дубхъна, дустар, къадарсуз.
Баяриз ккилибгури,
Гъарган рякьюз либгури,
Дидин юкІв цигъ убгура,
Цигъру жан гъадабгъура.
ГвачІин-хябяхъ дарпиди,
КІваъ зур хажалат ади,
ДепІну ахю урнарихъ,
Ибшуру чан баярихъ:
«Наан ачва, йиз баяр,
Гъаз учвхъан хабар адар?
Гъаз гъархначва багъри баб?
Шули айиз юкІв кабаб,
Рякьюз ккунди веледар,
Йиз гъянан гъялал паяр.
Гъаз йиз дих ебхурдарчвуз?
Гъаз бабан дерд кадарчвуз?
Учву сагъди аш-адарш,
Учвуз аьз`ят каш-кадарш,
Хабар дебккай, йиз баяр,
Йиз гирами веледар.

Рякьюри чІуру нивкІар,
Йишвну йиз нивкІ дубгнайиз,
Гъюри кІулиз пис фикрар,
КІван фаркьатвал гьєбгнайиз.
Учву айишв аьгъяйиш,
Гъюйза учвуз кюмекназ,
Учвкан хабар дадайиз
Тувайчва, веледар йиз...».

9

Гъягьюру хъана вахтар,
УлдучІвур йигъар-вазар,
Амма баярин дих-дикІ
КубкІдар Цигъран ибарик.
Йигъарикан сад йигъан,
АцІну нивгъари улар,
ЧІурдиз удубчІвур цигъ,
Дерднаан апІури «игъ».
Баб либцуру чІурарий,
Баяриз дих апІури,
Улар гъаъру сивариз,
ФукІа рябкьюруш кІури,
Амма къаби улариз
Рябкьруб фукІа гъабхъундар,
Гъагъи духънай ибарик
Багъри сес-дикІ кубкІундар.
Сикинсуз юкІв айи баб
Рякьюъ убчІвру сивариз...
Дидин юкІв шула кабаб...
Дих апІуру баяриз:
«Ме-э, ме-э, йиз мудрар,
Наан ачва, йиз баяр?
Гъаз тувурдарчва жаваб?
Учвухъ рабгури а баб!...».
За дапІну завуз улар,
Ккидисну шаркІар-хилар,
КІуру Первердигариз,
Кулли-шейъдин эйсийиз
Ихъ Цигъбабу, ибшури,
Гужназ дерд хьютІюбкьюри:
«Я Аллагъ! Первердигар!
Увуз вуйиз дад-бидад,
Вуза яв лукІ вафалу,
Уърх йиз баяр багъалу!!!».

Му гьисслу дюшошнахан,
ЮкІв цІиб фаркьат гьабхьиган,
ЦІигьран гьагьи ибариз
Зяиф «ме-эр» ерхьуру.
Либгур думу рукчариз –
ЦІигьраз фу-вуш рябкьюру?!
Кьаби цІигь ебгнудубсур
Ва рукчарихьна жабгьур!
Фу либгурва? Рукчарикк,
Чру кІаж гьяйи кюларикк,
Саб кьун рябкьюру цІигьраз
Таниш даркбар айиб чаз.
ЦІиб тина, гьарин кьабликк,
КІвантІар кучри укларик,
Дабхьну а саб жигьил цІигь,
Гьял кимдрубси ликарик.
Аьжайиб гьиссан гьялнаь
Абхьру кьаби цІигь мушвагь.
Мюгьтал шулу ихь ЦІигьбаб
Кабхьру фикрарик шаклу:
«Рябкьюрай шикил, яраб,
Дугьридан, вуйкІан гьякьлуб?
Дарш гьибгьри айкІан узуз,
Йиз фагьум дубхьну сагьсуз?»
Сифте либгур саб машназ,
Хьа тмунубдин юрушназ.
Дугьридан – чан бай. Ва швушв,
КІарчар алди гьабхьиб учв.
Гьи дид`ин ягьли кІарчар
Гьаз-вуш рякьюри алдар.
Кьюбрединна лик ва жан
ГукІниди а. ГучІбаан?..
«Я йиз кьудратлу Аллагь!
Шюкюр ибшривуз! Валлагь
Гьеебхьунвуз йиз гьарай,
Йиз кІван суза, кІван «арай!» –
Адабхьур ишал гьян`ан
Разишну ихь ЦІигьбабан.
Дада гьяркьган, явашди
Гьудубжвур Аьцацай,
Дийибгьуру русвагьди
Дидин багахь ЦІигьацай.
«Фу гьабхьунчвуз, веледар?
Гьаз тІурчвур ичв жанар?»

Фу кьаза гьабхьну учвуз?
Гьаз мици гучІ дубхьначвуз?» –
Дупну, ахтармиш апІур
Мудрарин гьал Цигьбабу.
Фу лигурва? Дурарик
Зийнарра ка гьарсабдик.
Балин кІулик иб кимдар,
Швушван хьудубтІна кьуцІкьуцІ
Ва дийигьуз гьал алдар,
Кьюбреддикра кадар куц.
Бабан кІваз ахю эсер
АпІуру гьабкью шикли.
Гьяназ гьубшганси зегьер,
Шулу Цигьран кІул шавли.
Цигь гьафиган сагь гьялназ,
Диди кІур бализ – кьуназ:
«Гьачай гьягьюрхьа гьулаз,
Абйирин багьри хулаз...».

Яваш-явашди гьулаз,
Цигьбабан багьри хулаз
Рякь бисуру цигьари,
Харж апІури гуж вари.
Цигьбаб мурарин улихь
ГьубчІвру, рякь улупури...
Ахир хьуркьуру гьулаз,
Багьри баб айи хулаз.
Цигьбабу чан байна швушв
Гьитуру бицІи хулаь,
Хул`ан удубчІвру уч
Сар жрягь агуз гьулаь.
БицІи вахтналан Цигьбаб
Гьюру хьадабкн хулаз,
Жрягькьунра хьади чахь,
Лигуз чан бализ, швушваз.
Ахтармиш гьапІган зийнар,
КудутІнай ибар-кьуцІкьцІар,
Ихь духтур мюгьтал шулу...
Жюне, йод адабгьуру
Сюгьюрлу сумкайиан,
Уьру хьач кайибдиан.
Гизаф гафар дарпиди,
Жрягькьун хьюбгьуру ляхнихь,
Гьибтну Цигьбабра исихь.

Аьцацайна Цигъацай,
Айидар чпий уьзрин ца,
Дахьна чIудраз дидришвди,
УчIврушнан гьял апIури.
Хъа духтри артухъ аьзаб
Тувундар дурариз саб.
Гизаф вахтар гьягъяйиз,
Цигъбабан швушваз, бализ
Гъии шулу – саппа сагъ,
Ккундуш, бабан хянаъ жабгъ...

10

Байна швушв гьялназ гьиган,
Саб хьадан мани йигъан,
Дих апIуру Цигъбабу,
Дердну убгруган багърум,
Чан багахьна дурариз,
Шикастлу веледариз.
Хянаъ столихъ чав депIну,
Дурар чан багахъ дитру.
Столиз багахьна зигну,
Дид`ин стакнарра дивру.
«Наан гьузна имбудар,
Йиз тмуну баяр-швушвар?
Наанакъан гьушнийчва,
Шлин хизандиъ дергнийчва
УдучIвдар багъри мукъ`ан,
Вафалу бабан хул`ан?
Албагнийчва яшайиш,
Ккунибси хьуз яшамиш?
Фициб дюшюшну учву
Гъахну хатIайихьна му?» –
Тувру суалар бабу,
Кади баярин гъайгъу.
...Кабхьну гъагъи фикрарик,
ДепIна Аьцацай столихъ.
Хиялнаъди либцури,
Ярквран кIанакк рабгури.
Агура гъянигъузйир,
Сижрарин ккуни мейвйир.
Гъянигъузйир дихьурдар,
Гъаз-вуш удучIвну адар.
Убзру зав`ан мархъ аьхю,
Абхьру ярквраъ микI аьхю,

Хъади чахъра гъарай-гъугъ.
Гъубзра гъулазди жаргъуб...

Стакнарин зизрингари,
Кючейиан сесери
Аьцацай апІур ачмиш
Гъялнаан, вуйи чашмиш...
«...Бабан хулаъ ву рягъят.
Маниди ву саб тягъяр.
Мушваъ кубкІурдар пислук,
Ясан кепІурдар жаглуг», -
КІваан гъябгъюру балин,
Либгурай машназ дадин.
Гъисс апІуру манишин,
Алиб бабан машинин.
Бабан суалар вари
КІваз гъадагъну а бали.
Къуну апІура фикир,
Тувруш жавабар фици
Читин гъерхбариз бабан
Чан баярикан «кІубан».
Фици ккебгърушра сюгъбат,
Аьцацайиз дар рягъят,
Фицики чпик гъарсабдик:
Чак ва чан тму гъардшарик
Кайиган сабсиб тахсир...
...АпІура диди тясир.
Къун Аьцацай ву русвагъ...
Гъадрабгъди бабхъан рухсат,
Кюмекра адарди саб,
Гъитну сарди багъри баб,
УдучІвну, гъушну вари
Наана-вуш сивариз,
Жара гъиссар агури,
Гюзелар шад апІури.
Вушра бабан суалар
Жаваб тувуз гъагъидар,
Фикир апІуру бали:
«Гъабхъиб кидибтуб вари
Лазим ву багъри бабаз.
Гъякьикъат ккебкрухъа гъаз?»
«Къунацай, Къунабацай
Дергнийи чпин сижрарихъ.
Узуна йиз Цигъацай

Дергнийча, баб, ичдарихь.
Ич вардин сижар-бабар
Вуйи ккунидар лишвар.
Гъягъюз хъюгъча сивариз,
Багахь хъайи ярквариз.
Хуйча лишварин гъагъар
Ва лизар, дапну кунцар.
Яв швушварра учухъди
Гъюйи, зат бизар дарди...
...Гъянигъузйирра хуйча,
Йимишар уч апуйча.
Чвну гъягъюйча хифариз
Ярхлаз, ахю гъарариз.
Учу гъахи сурсатар,
Вуйиган ахю къадар,
Йишв гъубзурдайи дивуз
Ва дурар сагъди уърхюз.
Сижар абйир-бабари
Амур гъапний язнийриз
Тикмиш апуб магазин,
Ижми гъваъ алиб зиин.
Му ляхинра гъапнийча,
Севдера албагнийча.
Масу тувуз шлуб вари
Хуйча шубред къунари
Ва яв жигъил швушвари.
Зегъмет зигуйча варди.
Магазиндин ахюдар
Вуйи ич сижар-бабар.
Учу гъабхи севде-мал
Тувуйи ктарди амал
Гъюз хъюгъю муштарйириз:
Гъюрар-Уъшвхърар-Сулариз...»,-
Апуру къуну сюгъбат,
Гъисс апури чаз тюгъмет.

11

Йигъарикан сад йигъан,
Эрг'вал йивбалан къяляхъ,
Азгар йигъ улубкъиган,
Къунацай, хъади гъвалахъ
Цигъханум, чан кейвани,
Гъубшнийи ярквраз гъалин
Уч апуз, вахт амиди,

Гъараригъра гъмиди,
 Пирпун тІаьмлѹ хифар,
 Ккунди, алдагъну сивар,
 Семичкийир адагъуз,
 Мани гъавайихъ ерцѹз.
 ...ГъитІибкІну машрикъдиъ ригъ,
 Хябяхъна гъубшнушра йигъ,
 Гъардашна швушв гъафундар,
 Я саб хабар гъабхъундар.
 Сад йигъ, къюд йигъ гъябгъюру,
 Шубудпиб улубкъуру...
 Гъариз гъушдар дарфиган,
 КІваъ гъалабалугъ абхъган,
 Узуна Къунабацай,
 Цигъбика ва Цигъацай,
 Дисну хиларихъ маргъар,
 Гъушнийча агуз дурар.
 Гъарихъ гизаф гъилицча,
 Дургдариз дихар гъапІча...
 Яркъвраъ дих-дикІ адруган,
 Дургдарин шил дибрихъган,
 УдучІвча гъяцІли сивуз,
 КІакІар заргнайи завуз.
 Мушваъ гъалин укІ айи,
 Лиѹз рягъятди дайи.
 Гъаци вушра, сиварихъ,
 УкІ тІибшури ликари,
 Хайлин ичІар-гъярарихъ,
 Сивун яркъѹ машарихъ
 Гъилицнийча, рагури,
 Дургнайидар агури.
 Учѹ зигѹ зегъметар
 Гъахъну натижасуздар.
 Къунацайна Цигъханум
 Къисмат хъундарѹз дихъуб.
 ...МучІѹ хъайиз яркъвраан
 Ккунду учѹ удучІвну.
 Гъаддиз сивун машнаан
 Яркъвран рякъѹз кудучІвну,
 Кипнийча ликарик жвар,
 Гъаци дарш хъидий къанар.
 Яркъвракк акуди дайи,
 Гъавара мичІлиб вуйи.
 Саб хайлин рякъ ккадапІган,

Нирин гъяд`ан удучІвган,
Швеъ алабхъчуз гъапа-гъап,
Ахъюб вуйи думу лап.
Михак рангнан хъа алиб,
Саб зурба бацар хъайиб.
Учу гъяркъган, му нахшир,
Кайиганси чак тахсир,
Ккидисну улхъан бацар,
Къялхъян ликар`ин дибгъну,
Рабгури, гъарай ипру.
ГучІбу юкІвар тІуркІури,
Учу гъергча, жаргъури.
Гъажаргъунча саб къадар...
Ич рякъюз ахир адар!
Вари гъигълан гъахъича,
Дигъну, къяляхъ гъилигча.
Швеъ гъюра ич къяляхъди,
Дар думукъан гъялакди.
Гъаз-вуш ниар зигура,
Диди фу-вуш абгура...
Учу давам гъапІча рякъ,
ЮкІв гъялакди жаргъури.
Хъайиган аьжал къяляхъ,
Шулин гъергуз, ругъуди?
...Давам гъапІча айи рякъ,
Учхъан шлубси гъягъюри...
«Рябкъюрайиб вуйкІан гъякъ,
Дарш айкІан узуз гъибгъри!?» –
Чигъ гъапІу Цигъбикайи,
Улихъди жабгъурайи.
Къунабацай, забгну кІул,
Дибгъур, рякъюз йивну ул...
Ав, дугъридан, жилгъайиь
Чахъ шубуб бякъя хъайи
Швеъру ич рякъ гъадабтІна,
Къюб бякъя рякъюь дахъна.
«Гъамус гъапІру? Къяляхъ швеъ,
Улихъ бякъйир хъайи баб.
«Аьцацай, гъапІхъа, йиз чве?
Чара абгну ккунду саб
Швеэригъян гъюдучІвуз
Ва ихъ рякъ давам апІуз»,-
КІуру Къунабацайи,
Узухъинди либгури.

«Йиз гьамциб теклиф айиз:
Швезэр ухьухьна гьайиз,
Ккуру жилгьа дипурхьа,
Ярквракди рякъ гьабхурхьа.
МучИуди вушра ярквракк,
Жикьиди хьибдихьуз рякъ», -
Жаваб тувза суалназ
Ва лик алдабгьза ярквраз.

12

«Хайлин гьушча ярквраъди,
Жилгьа, я хул дибрихьди,-
Давам гьапIу Аьцайи
Чан ихтилат дадайиз,-
Гизаф манзил гьуругьган,
Бегьем бизар гьахьиган,
Гьабкьчуз саб аку майдан,
Эпел дубснайиб укIан.
Йикьрар гьапIча майдандиь
Эрг'вал дябхьюз жанарин.
Дахьну, рягьят гьадабгьча,
Хьасин эплихьна гьушча.
Гьюдли укI, эплиь айи,
Учв ипIуз аьшкь шлуб вуйи –
- Жвиллиб, ицци ниь хьайиб,
Тазади ебццну имбуб.
ГьипIундайча укI артухь.
Ич фунар гьахьибси тухь,
Давам гьапIча рякъ гьулаз,
Сижар бабарин хулаз.
Яркур ккудубкIру йишвахь,
Саб гьарзун кьулин багахь,
Гьарай ипну, рагури,
Нахшрар айи ишури.
Думу гьарзун рихнаан
УтIубчвчу чакьларин лиж
Ва арччул терефнаан
Учухьинди гьабхьи диш.
БицIи манзил гьабгьайиз,
Дурар багахьна хьуркьу,
Учу хабардар хьайиз,
Йивури кьацIар, гьярхьу.
ГучI гьабхьидар, гьергнийча
Гьарсар саб терефназди.

Ярхлазра гьудучІвнийча,
Лижгъян гьютІурччвуз ккунди.
Гашлу духънайи чакълар,
ВартІан инсафсуз нахшрар,
Гъич хъадакурдар къялхъян,
АпІуз ккунди ган учкан.
Лигурза, кІару чакълал
Хъебгна Цигъацайихъ йиз.
Чакъли думу ккадапІдар!..
Хъубкъри а! Уф! Аман йиз!
Узу йиз учІру кІарчар
Урса му чакъллин гъвалаъ,
Амма, хъудубтІну къуцІкъуцІ,
Багарихъан гъабхъи дуцІ.
Хъана швнуб-саб чакълариъ
Ургънийза учІру кІарчар...
«Зиз-з» адабгъдиз ибарихъ...
Лигуруш, саб иб камдар,
КудубтІну чакъли кафтар!
Ишрида чпи гурбагур...
«Хъайиз бегъем биябур,
Гьергурхъа, му терс йишвхъан
Ярхла хъуз, дарапІди къан»,-
Гъапиза Цигъацайиз,
ГичІ дубхънайи хпириз йиз.
Гьергча хайлин манзилназ,
Ич ликарик кипну жвар.
Гъажаргъунча лап ярхлаз,
Хъа яркур ккудубкІурдар!..
Йиз гъардашна Цигъбика
Рякъру йишварихъ хъамдар.
Дихар гъапІча саб къадар,
Амма жаваб гъабхъундар.
Дурари апІур мадар...
Ккадахъурайич ликар,
Жанарикра гъял кимдар.
Дабгну дахъуз рягъят йишв,
АдапІунча душаваъ йишв...
Хъасин учу гъидихъвуз,
Имбуб, дада, аьгъявуз», –
КкудубкІу Аьцацайи
Сюгъбат, дердну абцІнайи.

13

Ибна къуцІкъуцІ кадаршра,
Шулуки апІуз мадар,
Бабан бирмиш хъадаршра,
Агуру хулаъ ляхнар.
Давди вахтар гъаурдар,
Ляхникан сикин шулдар,
УдучІвуру чІурдизра,
Фу-вуш хуру душв`анра.
Яшайишдин ва уьмрин
Гъамус аьгъя гъякъ-гъисаб.
Хиликк чпин «аьхюдарин»
«Гъурхну» уьмрикан «китаб».

14

Йигъарикан сад йигъан,
ЧІурдиз дубшну айиган,
Аьцацайиз рябкъюру
Десте, гъулахъна гъюру.
Юлчйир багахъ гъахъиган,
Ва дикъатди гъилигган,
Аьцайиз шулу аьгъю:
Сакъатур – гъардаш аьхю,
Хъа думу хурайидар
(Фужар шул – юкІв убгрудар?)
Ву Къунабацай, гъардаш,
Ва Цигъбика – чан юлдаш.
Аьцацайира кюмек
АпІуру, духъну гъялак.
Гъягъюру мурар гъулаз,
Дадайин бицІи хулаз.

15

Балин гъял гъябкъю Цигъбаб
Шулу дерднаан кабаб.
Дахъру йишв гъязур дапІну,
Бай рягъят апІуз кивну,
Гъерхуб-хъерхуб дарапІди,
ЮкІв вуйиган гъялакди,
УдубчІвуру ихъ Цигъбаб
Абгуз чан бализ сабаб.
Цигъбабу, суракъ дапІну,
Жрягъкъунра абгуру,
Чан дерди фу вуш дупну,

Думура хъади гъюру...
«Ликрин саб таб гъудубтІна,
Тмунубдиз шикаст дубхъна,
Агъриан йикк удубтІна,
Душваъ ахю ичІ ахъна.
Зиян дубхъну а йирси
Ва дуфна гъялназ чиркин.
Саб лик либхури хъибдар,
Сагъ хъиди имбу зийнар»,-
Дупну, къаби Жярягъкъун,
Дизигну папрус – закъум,
Хъюбгъру аІуз сабабар...
Зигур хайлин зегъметар...

16

Гъягъюру гизаф вахтар,
Амма гъаз-вуш му зийнар
Ужу хъуз аІуру къан...
Ахир бихъуру дарман,
Гъял ужувлаз илтІибкІруб,
Гъагъи зиян сагъ аІруб.
Жярягъ зийниз либгуру,
ИлибтІну, къуназ кІуру:
«Фаракъатди дабхъну гъубз,
Яв зиян, дуст, сагъ шулу,
Ма, гъаму дарманра убхъ»,-
-Дупну, Жярягъкъун гъубшу,
Хъа балихъ Цигъбаб гъубзу...

17

Хъана гъягъюру вахтар...
Бабан юкІв сикинди дар.
Шаклу вуйи фикрари
Дугъан юкІв а убдури.
Цигъру гъерхру чан балхъан,
Зийнар духънайи къунхъан,
Фициб дюшюшнаъ думу
Ккабхънуш бедбахтваликк му
Ва Цигъханум, ахю швушв,
Наан аш, гъял фициб вуш.
«Сивариъ айи нахшрар:
Швезр, чакълар, жанаврар,
Гъарган гашди шлу уъжар,
Лицуру, даІну лижар,

Агуз хюрчаь чИвишнар.
Эгер чпиз алабхьиш хюрч,
Алжагъуру, духьну уз.
Узура, баб, гъябхьюнза
Гъацдар нахшрарин лижягъ.
Гужниинди гъебгунза,
Амма къацІу гъубкнугъ.
Хъа уву швушвкан гъерхруш,
Эгер «муштулугъ» ккундуш,
КІарза увуз яв швушвкан,
Дюленги кач цІигъракан.
Думу чІурдин къунихъди,
Гъебгнугъ, гъубшнугъ дагълариз.
УхдитІан йиз дидихъди
Ара-вара имдариз»,-
Бабан машназди либгнугъ,
Гъапи русвагъди къунугъ.

18

Вахтар гъушган саб къадар,
Сагъ гъахьи къунан зийнар.
Амма дидин куц, гъялар
Пузкъан ужу гъахьундар:
Либцуру лап читинди,
ГъючІарикк маргъар ккади,
ЮкІв шулу гъарган абцІнугъ,
Убгури хажалатнугъ...
Къаби ЦІигъбабу чан бай,
Бабан кІваъ адруб чаз тай,
Ккуни велед, чав гъабхи,
Гъялнаъ абхьиган гъагъи,
Гъирагъдиз гъадапІундар,
Гъайгъусузди гъибтундар,
Чахъан шлуб вари гъапІнугъ...
Аьхир, баяр уч дапІнугъ,
ЦІигъбабу васи гъапІнугъ:
«Жан йиз аьзиз веледар,
КІваз гирами йиз баяр,
Учву вари ккахьунчва
Пис дюшюшнан тясирнакк,
Хъа Гъудайи гъюрхюнчва,
Ккаьнугъ чан хуш рягъматнакк.
Аллагъдиз шюкюр ибшри,
Дугъан Аьхю къудратназ.

Учвузра бахтар ишри,
Рягъмлувал – гъарсаб кІваз.
Вардин сабсдар дар зийнар
Ичв жанариз гъахьидар,
Шулучвхъан апІуз ляхнар,
Хулаъ-чюлиъ дихърудар.
Саб Къунацай, ичв гъардаш,
Абхъну а гъагъи гъялнаъ,
Учвхъан чаз кюмек адарш,
Думу хъибди зиллетнаъ.
Узу къаби дубхъназа,
Накъвдин дарг`ин дибгъназа,
Учвуз васият вуйиз,
Гирами веледар йиз,
Ул`ан миидипанай
Ичв багъри бабан велед,
Дугъаз кюмек апІинай,
Йиз мудрар, йиз баяр мерд...».

19

Сад-швнуд йигълан ихъ Цигъбаб
(Аъжалназ адар сабаб)
Гъубш Аллагъдин рягъматдиз,
Сирлу вуй Аъхиратдиз.
Баяри чпин бабан гаф
Ликрин кІанакк квивундар,
Гъарсаб тІалаб дугъан пак
Тамам дарди гъибтундар.
Ахю гъардшин гъайгъушнаъ
Ади шулу яшамш,
Чпинси, дугъанра хулаъ
Албагуру яшайш.

САБПИ РАЖАРИ «ЛИТЕРАТУРАЙИН
ТАБАСАРАН» ЖУРНАЛИЪ

Минара ГЪЯЖИЕВА

БАЛИЗ

Циб вахтналан гъюрза дупну,
Хул`ан гъушда, ужагъ динну.
Наан ава, жан дадаин?
Айи йишвкъан агъю апин.

Ярхла юрд ву, гъавриъ аза,
Аъзиятра кайибдикан.
Яв сагъ`валтІана савайи
Ккуниб адардазуз увкан.

Улихъганси дарда, жан бай,
Хабаряли аяв жибаъ.
Фукъан увуз вахт адаршра,
Зенг тувну, урх къюб минутнаъ.

Йиз кІван умуд, аку хиял,
Уларин нур, уъмрин шадвал,
Айи бахшантра, девлетра
Уву вудазуз, дадаин.

* * *

Узу вуза гъизилгюл,
Гъава аьтирлу апІру.
Шубуб сим али чюнгюр,
КІвак бахтнан чешне капІру.

Бюлбюл вуза хьадукран,
Ширинди увуз рабхру,
Гъизил вазлиси, йишвну
Яв хал нураи абцІру.

Нур гъюрайган улариз,
Мигъиван яв унтІахъ хил.
Милиган, яр, жарариз –
Ккун хъуб дарки йиз тахсир.

УзутІан дарив чюнгюр,
Лайикъ вуйи яв хабаъ.
Шюшегажниъ гъизилгюл
Вуза яв хулан улдахъ.

Делфуруз ХАНЯЛИЕВА

ЗУЛУМКАР

Дибиснайи хил деебтну,
Узхъан гъушу, эй, зулумкар.
Гъаз гъапІнийва йиз юкІв кІару
Гъархуз гъитну мани йигъар.

Илдан бардин цаларигъян
Рякъяр гъаркІу му йиз кІвахъна,
Ригъ али йигъсиб машнагъян
ЦІа керечуб фу вуй багъна?

Шили ккивну цІирцІарикк цІа?
Наънан гъагда увуз ашна?
Эй, залум, гъибихъу хазна,
КутІубшвнайиз умуд-чара.

Штухъ дахабгнун айи жилиз
Ухшар дубхънун айизки юкIв.
Гъи дарш, закур мархъли ккебкур
ГъутIубкIу жил, йиз кIва гъапIур?

Зиян гъапIу, эй, зулумкар,
Миоливан дид`ин ликар.
Му зиян кIваз учIвруб вуда,
Фици гъаъза уьмрин йигъар?

УЪМРИН ЖИЛГЪА

Миркклиз дюнмиш гъабхъи му йиз мюгъюббат,
Ригъ адаршра, ебцIури, гъабхънун назук.
Сифте дайна мютIюгъ даршлу аьламат –
Гаф вуйин, дарш гюлле, кубкIнайиб узук?

Бегъер тувуз дабалгнайн гъар бьелин,
Даркъван йифу ккапIну, гъабхънун думу пуч.
Нашди думу сифтейин гафар ширин?
Аьлакъай`ин гъаз гъивнийкIан йифун ручI?

Бици тIюхъ вуй, сифте алиб йиз кIваин.
Кирибгъури, дид`ан адабхънун зиян.
Аьшкълу дайин ухъу кьюрид сар-сар`ин –
Ихъ арайиь гъапIуз абхънун сес микIлан?

Йигъар-вазар духънайси узуз аькси,
КкудубкIурдар ярхи йишв, я йигъ ярхи.
Хъа, белки, вушул дулар узкан аьсси.
Йиз жилгъайи гъаз гъамциб уьмриз гъахи?

Залина ИСАЕВА-АБЛИМУРАДОВА

ЛИЦУРАЗА ШАКЛУДИ

Лицураза, шаклуди диври ликар,
Гучуразуз гьалатI апIуз йиз уьмриь.
Миж кивраза, шулуш узу бахтавар,
Шаду шиклар уьрхюри йиз фагьмариь.

Фукьан уьмриь читинди вушра узуз,
Ибхарза кIул, хиларра ис апIдарза;
Гьитдарза, ваь, улар'ан нивгь удубзуз,
Гьубшу уьмур фикризра зат хурдарза.

Гьязур вуза назук йиз юкIв,
Ккуни касдин хилиь ивуз.
Эгер гьюбгьиш хьана йиз юкIв,
Тикйиркан мюгьюббатнан чюл апIуз.

КТИУБШВУ ХИЯЛ

Завуь кабхьу аку хядси,
КIваз умудлу хиял гьафниз.
Умуд бегьем апIуз дархьи,
Хядси хиял кутIубшвнийиз.

Завун кьялаз ригь гьафибси,
Хьана хиял кIваь абхьнийиз.
Йишв кючйиригь либцуз хьюбгьси,
МучIушнягь хиял гьудубгниз.

Магьа хьана лигураза,
Завуь хядар фила кархьруш...

Кабхъу хядрак миж кивунза,
Йиз хиялар бегъем шулуш.

Къадар адру аку хядар,
Кархъразуз гъар йишван завуъ.
КкудудукІру йиз умудар,
Уъмрин завуъ кархъра узуз.

Мейлан НЕДЖЕФОВ

СЕСЕР ТУВБАКАН

ГъючІвну а гъюлягъ ургур кас,
Туври вардиз кучІлин гафар.
Гъванар гъюдли апІуз шлусдар,
Бегъем апІайиз чпин ляхнар.

Сари кІура гафар гъамцдар:
«Акв, шид ва асфалът шулучвуз...
Гаф тувраза, Мажвглар, Чир`ар
Тек ичв сесер чавай узуз».

Къюд-шубуд йигъ ариъ хъайиз,
Гъюра тмунур гафар кади.
Якъин мугъан гафар`инди
Мажвгларин гъул Москва хъибди.

Сесер тувну, гъалиб хъиган
Ашкар гъахъну кучІлин гафар.
Гъуллугъ абхъу мугъан хил`ан
Ул утІубчвиш, фукІа бихъдар.

АЪЗИЗ ВАТАН

АпІурайиб тяриф дариз,
Гьарган кІваин алиб вуйиз,
Нивгъ гъябгъюриз шадвалиан,
АпІру вахтна гаф-чІал увкан.

Ширин мейва, адлу чюллер,
Уьру кюкйир, ягъал дагълар,
Халачйири кІуруш уткан,
Дабалгнаки гюрчег Ватан.

Ахю яркврар, зурба гьарзар,
Вичун гьарар, му булагъар,
Жакъваринна сесер ширин,
Даринхъа пуз, уткан Ватан!

АпІурайиб тяриф дариз,
Гьарган кІваин алиб вуйиз.
Ибшриву хъана авадан!
Жан бахгавар, Табасаран!

АЪХЮ БАБ

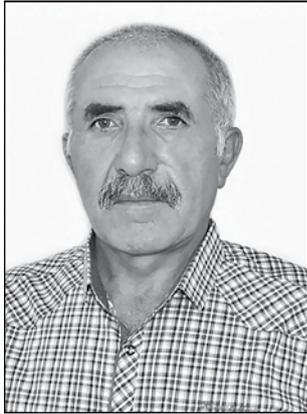
Бабу гъубжу цІикаб валлагъ,
Фукъан ициб шулдарин пагъ.
Бабу апІру чІилли хинкІар,
Вуда, валлагъ, иштагънандар.

Ахю бабу хил алдатуб,
Чагъу якъран хюлра кайиб,
Фукъан учв ициб шулдарин
Ччимра гъабхъиш кьукъруцІарин.

Туври кьувват ахю бабаз
Гъийин машквраз цІикбар уржуз,
Ициб-ужуб хъана апІуз.
Ишри гъурбан ахю бабаз.

Абдулмажид РАШИДОВ

ККУН ХЪУВАЛИХЪ ХЪУГЪ

(Повестъ)

Эвел 4-ти нумрайиъ

Сумчриз уч духънайидарин арайиъ Вера имбударихъан думукъан тафавутлу шуладайи, гъаз гъапиш душваъ юбкйир алидар, кушар деетнайидар хъана айи. Чаз аьгвалат бегъемди ачухъ гъабхъиган, Шамили Вера чахъди университетдиъ урхурайи риш ву кIури, чпин дада, имийин шубар ва имбу гьерхрудар таниш гъапIнийи. Хябяхъган, Ражаб имийин риш Элмирайихъди Вера гъаъну, учв чан дуст ва саб классдиъ урхури гъахъи Мирзайихъна гъушу. Чпин хулаъ думура, Верара цIибдира деундайи, гъаз гъапиш хал хялари ва хялихпари кыкънягъди абцIнайи. Чпихъна Шамил гъюруган, Мирза чпин сумчрин хялар Ризайихъдина Асландихъди деъну айи. Чпихъди саб классдиъ урхури гъахъи Шамил, швушв хурайи жигъил, чпихъна гъювали дулар гизаф рази гъапIнийи. Анжагъ заълан учв разиди, шадди улупури ашра, гъулаз гъафихъанмина Шамилин гевюл чIур дубхънайи. Гъамушваъ дугъаз Мирзайи варибдикан: Гъажимураддинна Гюлбагъарин мюгъюоббатнакан, Гюлбагъар Шамилиз хъирсбакан, Гъажимурад гъулаз гъюбкан, думу кюб-шубубан Гюлбагъаркьарин хулаз гъягъбакан, думу утIурккбакан, хъасин думу фици къяляхъ хътакнуш, яни аьхиримжи кюб-шубуд йигъан фу гъабхънуш, варибдикан жикъиди ктибтнийи. Шамил дугъахъ дикъатниинди хъпехънийи. Мирзайи чан ихтилат ккудубкIайиз ва ккудубкIиганна, сескъан заина идрипди, дугъан гъагъиди ухътар алдахъурайи.

– Шамил, – давам гъапIу Мирзайи, – узу увуз гъамус сумчир гъяракатнаъ айи вахтна Гюлбагъариз «ваъ» йип кIурадарза, я уву алдатмиш апIури адарза. Саб гъаци гъабхъи ляхникан ктибтураза. Гъажимурадра, аьхирки, уву чан дуст вуйиб гъисс дапIну, баладар дупну, удучIвну гъушну.

Уъмри саспиган вахтназ, девриз хас вуди инсандин улихъ аьхю ва читин имтигънар дивру. Гъациб имтигъан дийибгъна явра улихъ. Гъан, Шамил, гъамус вахтну яв улихъ дивнайи месэлийр гъял апIин, дарш «кюб» гъадабгъурва.

Мэсэлийр... Къюбдиин къюб иливуб, шубубдиин иливуб... Месэлийр... Гъял апИин! Юкъуб шулу, йирхъуб шулу! Даринхъа? Пагъ, фукъан гъии месэлийр дарин! Гъялак махъан, уъмрин месэлийр жарадар ву! Дураар гъял дарапИиш, тетраддиин ваъ, вари уъмрин къюб алабсидив, уьмур аьгъю даршлу швнуб пайназ жара апИидив. Думу месэлийри вари уьмур чпин бацаригъна дибисна, дурарихъди женг уву дубхну ккунду, дураар гъял апИбан аьгъювалар яв кIулиъ духъну ккунду. Гъял апИин думу месэлийр, Шамил!

Шамили чан улихъ дийигънайи учIру ва читин месэлийр гъял апIуз рякъ абгурайи...

Асланди гъарурин улихъ дивнайи рюмкйириъ арагъ убзру.

– Уву фикрарик кахънайибси рякъьюразуз, Шамил, кIул за апИин! – кIуру дугъу.

– Мумкин ву, – аьлхъюриси кIуру Шамили, хъасин чан маш имжи апIуру ва, ликар ккидиржну дишдиси деъну, тост кIуру.

– Дустар, – кIуру Шамили рюмка хлиз дибисну, мушваъ деънайидари-лан ул илбицури. – Гъадагъай ичв улихъ хъайи рюмкйир. Хъебехъай узухъ. Уьмур кIуруб фу ву? Думу фиткан ибарат шула? Радиоси, частарикан?! Думу автомобилси ккуни йишвахъинди хъапIуз, ясана гъюбгъиган, йирси част ка-дабгъну, цIийи част кивуз, тазатIан рякъюъ тIапIуз шлуб дар. Уьмриъ гъапIу гъалатIар вахт гъябгъбан къяляхъ арайиан адагъуз шулдар, къан шулу. Уьмур хъапIуб – ухрин афрар итIубра дар. Уьмур фу вуш ухъуз дериндиан мялум вуйин? Ав, дидиъра чан дюз йишвар, илтIикIбар, хътIикIбар, ямажар, аькси-валар, деринар, тепйир, читинвалар ва гъулайвалар а. Дидизра чан зурбавал, машгъурвал, мурдалвал, алчагъвал а. Дидин улихъра улдучIвуз даршлу цалар ва арчлар, ичIар ва гъарзар гъахъру. Дидин дакъикъйир бязиган гъяракатниин-ди, бязиган явашди ахмиш шулу. Уьмур! Шлин хилариъ а дидин гъюкум, фуж ву дидин гъюкумдар? КIурзачвуз – инсан. Уьмур гюрчег, гюзел ва гъариба ву. Думу балгуб анжагъ инсандикан асиллу ву. Саспи вахтари уьмур даккун хъпан дакъикъйир гъюрушра, думу даккнир адар. Уьмур ккун хъуб ва думу бадали жвув гъайиф дарди ишлетмиш апIури женг зигуб – магъа гъякъикъи бахт, жи-лирвал, асуллувал! Зади дисай ичв рюмкйир, – давам апIурайи Шамили, – му рюмкйир ухъу инсанарин рягъимлувалин, мяргъяматлувалин, уж'вал апIуз ва чиб-чпи ккунивалин сагълугънаан урхъидихъа. Гъит му уьмриъ пашман ксар даришри, чиб-чпиз ккунидар сатIи ишри! Сагъл!

Деънайидар Шамилихъ дикъатниинди хъпехъурайи. Думу сикинсузди айиб, дугъан кIваъ уъмрин лепйир гъатиди дикъурайиб хулаъ айидари гьисс апIурайиси вуйи.

Шамилин машназ къат-къатди амкI утIубчвнайи. Му хъана фу-вуш пуз, давам апIуз ккунди айиси, сикинсузди айи. Арагъдира дугъаз зарбди гьисс дапIнайи. Дидкан уьру духънайи гарцIлари ва дюз дару гъяракатари кIурайи.

Хулаъ деънайи юкърид дустарира чпин рюмкйир ичIи гъапIу. Кючейиан музыкайин сесер ерхъуз хъюгъю.

– Мярака башламиш шула. Ухъу мяракайиз гъягъюрин? Дарш сабан деъну гъузхъа? – гъапи Ризайи.

– Валлагъ, гъамлин сабан наанкIа удучIвиш узу, – аьлхъюб кадиси, зара-фатниинди гъапи Асланди. Инсанар гизаф уч хъпахъна гъягъидихъа. Чарасуз!

Узуз гъафихъанмина мегъел Зулфия дяркъну адарзуз, – рази инчІ ккадапІну гъапи дугъу. – Гъулаъкъан айиш думу...

– Хъа гъулаъ адар думу гъа, – кІуру Мирзайи. – Думу чпин дадайихъди шагъраризди душна, яни Огнийиз.

– Даршул бай! Фу кІурава эй, якъинтІан? Хъа дици вуш, узу шагърианмина гъаз гъафнухъа? – Асландин кефйир чІур шулу.

– Я кас, мишан, гъулаъ а, – аьлхъюру Мирза. – Зарафат гъапІну кІури, ишурин? Яв ляхнар дюз духъна. Зулфияйи сумчир ккадапІну, гъул’ан лик адабгъур! Уву гъюрубдикан аьгъаш, хъанара.

– Узу гъюруб гъаз аьгъа дугъаз?

– Узхъан гъерхри айи гъи гъачІнинган, ич хулаз дуфну! Гъаз аьгъа! Думу цІасир ву гъа.

– Агъ душман!

Вари аьлхъюру.

СацІиб вахтна ккебехъну, Мирзайи, хъана арагъ убзри, гъапи:

– Увуз фу-вуш пуз ккунди айвуз, Шамил?

Шамили чан гаф пайиз, хулан раккнарик «гахъ-гахъ» кучну, айтІинди Набат учІвру, Мирзайин чи, ва, нач’вал кадиси Шамилихъинди илтІикІну:

– Шамил ими, Элмира увуз гъач кІури дуфна, – гъапи, – Элмира гъяятдиъ увуз ккилигура, хулаз гъюри адар...

Шамил ва хулаъ деънайи имбу жигъилар къялан жандкин, дюз кІалбарин, гъитІибкъу йиккун, хъубкъу вичунси уьру гарцІлари нур туврайи гюрчег шураз аьхю аьшкъьнинди гъилигу. Дурар лигбахъан нач гъабхъи Набатди кІул ис гъапІу ва удучІвну къяляхъ гъушу.

Элмира дих апІури гъаз дуфнаш, Шамил дишлади гъавриъ ахъру, фицики Вера гъадгъахъди хъайи. Дугъан аьхю, ачухъ улар саб дупну кучІву, амма чан аьгъвалат дигиш хъувал гъаци дубхъну ккуни ляхинси къабул гъапІу. Му дици шлувализ ккилигурайи.

Гъяятдиъ Элмира Шамилиз ккилигури имийи. Дугъан аьгъвалат, рябкъювал инжиклудиси айи: гъеле Шамилихъан думу инжик’вал жин апІуз ккунди ашра, шуладайи. Шамил дугъан гъавриъ ахънийи.

– Мяркайиз гъаз душнадарва? – аьлхъюриси, аьдат бадали гъерхру Шамили. – Вера хулаъ айин?

- Уьлкъан гъипІундар, – гъалабалугъ кади жаваб тувру Элмирайи.

Шамил дугъахъинди дикъатнинди гъилигу.

– Элмира, – кІуру дугъу, – фукІара дубхънайин дарш хулаъ?

– Дугъаз я фукІара даккниб, ясана чІуруб гъапІундарза. Аьлхъюри, ихтилатар апІури айиган, яв сумчрикканна гъулхунза. Дарш фукІара... Хялишиву хъюлар дапІна кІури гъеебхъиш, жарадари фу кІур, фу фикир апІур? Узу гъерхну-хъерхну кІури, дугъу чан дерди-метлеб ачухъ апІурадар. «Агъ Шамил, агъ Шамил, кучІлар гъапІну...» – магъа дугъан ушвниин алиб дупну, Элмира ккебехъу, ва, Шамилихъинди дилигну, рякъ давам апІуз хъюгъю.

– Уву дугъаз кучІлар гъапІунва?

– Ваъ, ваъ, – гъялакдиси жаваб туву Шамили, – думу гъаз ишураш, фу дубхънаш, лигурхъа, Элмира, инжик махъан.

Элмира яшамиш шулайи хулар гъулан гъирагъдихъ, асккан кІакІнахъ ер-лешмиш духънайи. Гъулан къялан кючйириъ гъи Рамазну лампочкйир аршвуз гъитнушра, гъирагъарихъ аквар цѣибтІан хъдайи, гъаддиз мучІудиси вуйи. МучІушнахъан гучІру Элмира Шамили, хил дибисну, хъади гъягъюрайи. Саб хайлинси гъушган, яни хъуркърайиган, сар хуларин исихъ мучІушнаан Шамилини ва Элмирайин ибарихъ ликарин фяхряхярин ва гафарин сесер хъархъу. Шамили ва Элмирайи думу сесериз иб йивурадайи. Амма къяляхъна думу сесер ачухъ гъахъи ва улхбан мянайи Шамил яваш гъапІу. Сабну сес чІуруб, гъарин дахъ'ан удубчІурайибсиб вуйи. Тмуну сесра гъаддиз ухшаруб вуйи, амма цѣибдиси зяифуб. Къюбиб сесерра ажугълудар вуйи. Сабпи сесра, къюбпи сесра Шамилиз танишдар вуйи. Гъаддиз дурариз тамаша апІуз ккун гъабхъи, хъа Элмирайик гучІ кабхънайи.

– Дурар дубхънайи пиянискияр вуда, ими. Гъа гъача. Яв дурарихъ фу хъаяв? Къан шулайихъ, ими, Вера ккилигурахъуз... – гъапи Элмирайи, чан къюбиб хиларихъдира Шамилини хил хлурччихъан дибисну.

– Яваш, я кас, – цѣибдиси наразиди кІуру Шамили ва дугъан хиларихъан чан хил азад апІуру.

Элмира жара гъахъи. МучІушнаан чпин сесер ерхъурайи инсанарин аьгъю шули-даршули гъарантйиртІан рякъюри адайи.

– Уву вари компанияйиъ йиз эмейин бализ дициб гаф гъаз гъапІунва? – кІурайи лап гъагъи сес айири тмунуриз. – Дидхъанди жаваб тувдива!

– Узу дюз гъапунза! – жаваб тувру къюрпири. – Яв эмейин бай якъин жилир дар. Гъаддиз дициб гафра гъапунза!

– Яв гафарихъан жаваб тувдива! Жилир уву дарва: жвувсир жилириз инсан дар кІурур думу учв инсан дар! – давам апІуру сарпири къюрпирин багахъ улучІури.

– Увуз гизаф гафар пуз ккунди авуз. КъацІ мапІан. Фу пуз ккунди аш, йип, вахт адарзуз!

– Компанияйиъ яв гафар къяляхъ гъадагъундарва. Гъамус узу увуз вахтра, хъана жарабра тувидиза. Ма! – саб дупну фуникк гъурд йивбан фяхряхнан ва «ы – ы – ы» кІури, иццрушнаан аьзаб зигбан сес утІубччву. Къюрпир, фун'ин хилар иливну, ис гъашиган, сарпири дугъан хяртІахъ сабсана хъубсру. Сарпир алдакуру ва чаз йивурайи къусмихъан дичІвалди гъутІурччвну, хъана зарбди гъудужвуру. Думу сарпиртІан жандкин цѣибди бицІир ва ипнир вуйиб гъарантуйииндира аьгъю шуйи.

– Гъаци?! Ари лигухъа сарун! – кІури, къюрпир, йицриина жабгъурайи йицси, сарпириинна гатІархъу ва дугъан гамгмикк гъурд ккубсу. Дугъан иццру апІбан сес утІубччву ва думу къяляхъ гатІархъу. Къюрпир дишлади хъана багахъ улучІву ва хъана сабсана гъурд гъиву. Гъадму аьгъвалатди сарпирира дугъаз гъурд йивуру.

– Жилир! – къялхъуси гъапи сарпири. Мурар кархъри гъяркъю Элмирайиз лап гучІ дубхънайи.

Шамил, думу хулазди гъаъну, элегнайидарихъинди гъушу. Шамилиз дурарикан сар чан халуйин бай вуйиб аьгъю гъабхъи, хъа къюрпир Шериф вуйи, гъунши гъулан бай.

Дурар хъана элегуру.

Дурарин улихьинди гьудучІву Шамили:

– Салам алейкум, юлдшар! Кьувват ибшри учвуз, ужуди лихурачва гьа! – кІуру зарафат кадиси.

Кьасум русвагь шулу. Думу ягъли жандкин вушра, ШамилтІан яшнан кьюд йисанди бицІир вуйи.

– Фу гьабхьну, фу ляхин ву, Кьасум, Шериф? Дугъриданна учвуз чиб-чпина алжагъуз нач гьабхьндарин? Фу айичв арайиъ жара апІуз даршлуб? Гьаз мина дуфначва, фу пай апІурачва?

Шериф Шамилихьинди кьалхъру саягъниинди, рихшанд апІруганси лигурайи.

– Узу гьич саб вахтнара йиз кІваъ айиб жиниди гьибтрур дарза. Уву, Шамил, машнаъ йикк айир дарва! Уву... жилириз хас дару ляхин гьапІунва! Увукди улхбан мяна адар, – гьапи Шерифди ва гьудучІвну гьушу.

Шериф гьушиган, Кьасумдин гьвалахъ дийигъну, Шамили фикрар апІурайи: «Уву вари компанияйин арайиъ йиз эмейин бализ дициб гаф гьаз гьапІунва?.. Уву, Шамил, машнаъ йикк айир дарва... Гьаз, фу гьабхьну, фу чІуру ляхин ктубчІвнийкІан узкан?..»

Хъа фу гьабхьну? Гьабхьиб гьаму вуйи. Хябяхъган, мярака алдабгъбан кьяляхъ, саб тай яшнан жигъилар саб йишваз уч духънайи. Дурари сумчрин тахсиркрар вуйи Шамили ва Гюлбагъарин сагълугънаан убхъуру. Саб къадар убхъбан кьяляхъ, варидин арайиан удучІвну, Шериф за шулу ва «Ваъ, узу дицир касдин, мициб сумчрин сагълугънаан, гьеле дуфну ашра, убхъидарза, гьаз гьапиш лайикъ дар. Учвуз аьгъдар кІурадарза, хъа узура мюгъюббатдин, дидин назук ва гьати гьиссарин гьавриъ аза. Гюлбагъарихъна дерин мюгъюббат айир, думу кІваантІан ккунди айир фужкІара адар. Дугъаз ккуни риш гужниинди чаз хпирди гьадагъурайир фуж ву? Учву чан сагълугънаан убхъурайи Шамил. Дугъу, чахъди дуствал ади, садшвнуд йисан саб классдиъ урхури гьахъи Гьажимураддин варитІан аьзиз ва багъа вуйи мюгъюббат, дугъан шадвал чаз къабул апІура! Ав, – давам апІурайи Шерифди, чак гьизгъин йиц кади, – дугъу жардин шадвал, жардин бахт чаз къабул апІура! Думу тІафлин, усал ляхинси гьисаб апІураза!..» – кІуру.

Думуган дугъаз гьаншарди деънайи Кьасум, пуфар апІури, жаглуг кубчІву жардси, кьюбиб хиларра за дапІну, Шерифдиина диш шулу. Амма думу дишлади жигъилари дерккру ва дурариз элегуз гьитдар. Хъасин алдагъурайиган, Кьасумди Шерифдиз: «Уву жилир вуш, ахъли сьаьт миржибди «Арчларигъна» гьач», – гьапнийи. Шериф магъа гьафнура вуйи.

Шамил Кьасумди ктибтурайибдихъ дикъатлуди хъпехъурайи. Думу ккебехъну дийигънайи, дугъан айтІ гьабгъюрайи гьяракат заълан Кьасумдиз аьгъю шуладайи. Дугъан сабурлувал рябкъюри, Кьасум хъана гьизмиш шулайи.

«Варидин арайиъ вушра, думу фасадри дюз гьапну...!» – фикир апІурайи Шамили. Шерифди гьапи гафари Шамилиз ахъю тьасир апІурайи.

Мирза, Аслан ва Риза, саб классдиъ урхури гьахъи жигъилар, чпихъди саб классдиъ гьахъи Шамил удучІвну гьушиганра, деъну имийи.

– Уву Шамили Вера гьаур кІурава? – суал апІуру Асланди, арагъ убхъбаан хъунти духънайи уьру улар Ризайихьинди алаъну. – Рябкъюрайи гьялариан, дугъаз Вера гизаф ккунду ва бажагъат...

– Яда, узу ккундар кІурадарза! – ажугълувал кади жаваб тувру Ризайи, чакк ккипнайи гутайиин дюзди деъри. – Вушра дугъу урус риш къяляхъ гъаиди. Гъамус сумчир дебккур кІурава? Вера хпир вуйиз дупну, Шамили мегъел чпин хулакъбан дупнадар. Дидин фици гъавриъ ахърава? Закур швушв хуру йигъ ву...

– Гъациб ляхин ув'ин улубкънийиш, уву фици апІидийва, Риза? Чахъди уъмрин вари бахт гъисс апІурайи ккуни риш адаъну фици гъауз шулу эй? Уву фикир апІин: уз'ин улубкъуб дар, увура къаби духънадарва, я бищир дарва. Мюгъюббат! Уву гъавриъ ава? Лиг гъа, думу кІван лап деринариан гъюрайиб ву, думу кІубшвуз шлуб дар.

– Яда, дидкан узугІан гизаф аьгъязуз кІурава? Ибшри, увуз гизаф аьгъяди ибшри! Хъа йип ари, цІиб айинхъа чпин мюгъюббатар, уву кІуруганси, ва гъати гъиссар ади чиб-чпиз къисмат дархъи мисалар? Пузавуз? Тамаши дар гъа! Аьгъязуз, дицдар мисалар алахъуру. Уъмриъ фици шулуш аьгъязузки... Шамилиз жара чара сарун фу а? Узу дугъу Вера къяляхъ гъаур кІураза, рябкъюрахъузки фу шулаш... Дюз даринхъа, Мирза?

Мирзайи дишлади жаваб тувдар. Чан гъендемарикан гъавриъ адрахърусдар гъяракатар дапІну, хъа жаваб туву:

– Шамили, валлагъ, гизаф фикрар апІура ва думу хажалатнаъ а. Гъам уву кІурубси шул кІури, узура фикир апІураза. Сумчир ккебгъна, закур швушв хру йигъ ву. Наана гъергру Шамил? Жара рякъ айинхъа? Рябкъюри адарзуз...

Шамил хулазди учІвруган, Вера, столийн кІул дивну, даахнайиси айи. Раккнар тІаъруган цІигъарин сес гъабхънушра, дугъу кІул за гъапІундайи, дурарихъинди илдицундайи. Шабалутдин рангнан ярхи кушар гъюнарилансина эрхну, урус риш сикинди деънайи. Шамили, хулаъ айи сакитвал чІур дарапІарза кІуруганси, хулан жиликк ккирчнайи халачайиин ихтиятди ликар диву ва Верайиз багахъ гъахъи. Шамилини ккунири учв мици къабул апІур кІури фикир дайи, думу чІуру, къутІкъели гафариз, гъярхъувалариз ккилигурайи, амма думу дакъикъа гъаз-вуш улубкъурадайи...

Шамил гъаму вахтна чан дагълу жигъилин улариинди Верайин гъюнарилансина лепе йивури ахънайи гъюдли, гъалин ва ярхи кушариз, саб чІарииндикъана дирибшвди айи дугъан лал дубхънайи успагъи къаматдиз лигурайи. «Магъа, – фикир апІурайи дугъу, –Верайизра аьгъю гъабхъну. Ва гъамус дугъан улихъ дийигъназа. Узу кІуру гафарихъ гъамус му хъугъуйкІан? Бахт! Фициб дакъикъара учуз къисмат гъапІундарнахъа?»

Шамилини сумчир ву кІури гъеебхъиган, Вера хъугъри адайи, хъа далилари, асас вуди Элмирайин гафари думу тасдикъ гъапІиган, гъякъ субут гъабхъиган, думу уъру гъахънийи, хъасин чан маш дугъхъан гъитІибкІну, юкІв абцІну гъишнийи. Элегбан къяляхъ гъурдар улупур кІуруганси, Верайира чан бедбахтваликан саризра гъапІундайи. Ав, Ростов-на Дону шагъриъ хъяхъдин вахтна, ляхнин къяляхъ мани шавгърихъ сатІиди сейир апІру вахтар, кинйириз дилигну, дурар чпин арайиъ сатІиди гъял апІру, сатІиди Дон нир'ин сирнав апІури, дид'ин моторный лодкйириъди ертури, незет ктабгъури гъахъи бахтавар йигъар – гъаму вахтар къяляхъна пашманвалиинди кІваин апІуз шлудар гъахънийкІана.

Шлин кІваз хиял гъюйи, гъи гъядисйир гъамци дигиш шул дупну? Шлин миж ктайи думуган уьмурлугъ бахтнак? Уьмур гъациб мутму вуки, диди наан кучІал апІуруш агъдарвуз. Вахтназ кьуб маш айибси – йишв ва йигъ, мучІушин ва акушин, уьмризра кьуб маш а – пашманвал ва шадвал. Вахтнан фила ва фуну маш рябкьоруш, агъю апІуз шулушра, уьмриъ читин ву. Фиткан фикир апІура Верайи: ккудубшу уьмрикан, даршсан гъюз имбу къисмат фициб шулуш, гъаддикан? Ккудубшу вахт... Гъайиф, вахт къяляхъ апІуз шлу мутму дар, думу гъубшхъан, дидкан анжагъ гафартІан апІуз шулдар, фикриъ анжагъ думугандин сягънийир арайиз гъюру. Вахтнахъди гъубшуб къяляхъ хуз шулдар, ваъ.

Шамил Верайиз хъана багахъ гъахъи ва явашди чан хил Верайин гъюниин дивну, явашди гъапи:

– Вера!

Верайи кІулкъан за апІдар. Шамили текрар гъапІу ва, дугъан улариз дикъатлуди саб геренди дилигну, хъана сабпи ражарин гъял къабул гъапІу Шамилиз Верайин ачухъ, гъайбатлу улариъ жара тегъер рябкьорайи. Дугъан дишнаи маш рангар гъидикънайи гъякалси айи, уьру духънайи улариан лампочкайин аквнак кІубшвурайи хядуси вацІрацІар дапІну, гарцІлариина марци, аку ва бахтсуз нивгъар ахъу, хъа дурарин ламун шил мани гарцІлариин дишлади кІубшвдар. Шамилиз чан улихъ столийн хилариин кІул дивну деънайи Верайин кІваъ айи гъяракатар саки ашкар вуйи, гъаз гъапиш Верайин гъарсаб рившбу фу кІуруш, гъубшу вахтнан дуствалин ва сабвалин уьмриъ дугъаз вари агъю дубхънайи.

Аьдат вуди Верайи Шамил хулаъ учІвруган, улихъна гъюри, къаршуламиш апІури шуйи, гъерхуб-хъерхуб апІуйи. Хпириз жилир ликар дивбан сеснииндира кмиди варж касдин арайиъра агъю шуйи.

Шамили дугъкан, чан кІваз варитІан масан касдикан, затра гиран дапІну адайи, гъулаз хъуркъайиз шулайи гъядисйирикан чазра саб хабар ади гъабхундаршра, дугъу чан кІваъ учв тахсир вуйиб гъисс апІурайи.

Сад йигъан чпи Дон нирик дижикІну, хулаз гъягъюз палтар алахъури айиган, Шамил Верайиз лап багахъ гъахънийи. Вера дугъаз мюгъгалди, гъавриъ адрахъруси гъилигу:

– Фу гъабхъну? – гъерху дугъу.

– Уву йиз гъавриъ ава, Вера? – кІуру Шамили, шуран улариз аццагну лигурри. Дугъан юкІв паплар киршнайиси, гъевеслуди айи. – Лигну кІури, ктагІарцІру яв мержандин улари, яв ачухъ, марци, ширин юкІву узу къадарсуз гъайран апІура. Уву къадарсуз ккундузуз, Вера! Къадарсуз! Уву хътарди узхъан уьмур хъапІуз хъибдар!

Дугъриданра, Шамилиз Вера гизаф ккун гъахънийи. Мюгъюббатдиз ва дуствализ дугъривал герек ву. Хъа урус шуран дугъривалин, дугъан инсанвалин ужудар лишнарин къадар адайи. Шамилин гужли юкІв дугъу гъадмукъан рягъятди ва ижмиди гъибиснийики, дурари сумчирра кмиди гъапІнийи. Шамил ва Вера чпин бахтнийн рази вуйи, дурари чиб-чпиинди дамагъра апІуйи. Хиял шуйики, сарун дурарин кІул’ина пашманвалин ва амси йигъар дяргъюр кІури.

– Вера! – кушарилан исина жан-юкІв апІури хил ктатури, чав фу гъапишра, думу ккарцуз гъякъикъи умуд ктарди, кІуру Шамили, – Вера, багъишламиш апІин.. Вера, гъякъикъат ктибтурзавуз...

Вера чан гъвалахъ дийигънайирин улари́з ахтармиш апІруси, кърхулуди гълигу, кушариин али хил илдипну, дугъан машнаъ чахъан юкІв убгурайивалин ваъ, хъа биябурчивалин цІарар гърху. Дугъаз фу-вуш пуз ккунди айиб дугъан ах апІуз даршулайи чашимиш'валиан аьгъю шуи, амма юкІв фтихъ-вуш хъабхънайиси айи. Хъасин, сацІиб сикин духъну, ахъю жафайииндиси, гъапи:

Узу сикинди гъит, уву хиянаткар вува! – Гъаму гафар дупну, дугъу сабпи ражну вуди чан кІваъ мюгъюоббатдин цІадал ипну, уьмрин вафалувалин шадвал ашкар гъапІу касдин улихъ чан машнаъ хъял апІу. – Хиянаткар! Гъаму гафар гъагъидар ва читиндар, писдар ва кьутІкълидар вуйи. Дурар гъякъикъатдиз удучІвиз гъамус аххиримжи ражну вуди Шамили тасдикъ апІиди... Гъадму фикриан кІваъ варкІ гъапІури, Верайи гъарай идипу ва чан маш хилин гагъарихъди ккебку.

Гъаму вахтна чІаг'анмина хулазди улар сакъур апІрусиб акв гъеребчу. Дакъикъа арайиан гъябгъяйиз зур хъухърумарин сесну ибар биши апІрусиб сес ипу. Вера, думу сеснахъан гучІ гъабхъир, зарбди гъиликъуру, хъа Шамили чан ибариин хилар иливуру. Хъасин мархълин гурлу сес абхъу.

Убгъурайи гъати тІурфнин сеснахъди Верайин ишбан сеснура аьзаб тувру мукъам арайиз хурайи.

– Му фу аьлаамат ву, дугъриданра мархъ вуйин? – чан уларикк рябкъюри айибдихъ, унчІвягъ гъяхъну ашра, Шамил хъугъри адайи. – ГъацІсяаьт мидиз улихъна, узу хулазди гъюруган, заварихъ аку хядар ургурайи. Хъа гъамус заварриан мархъ бедрейианси убзрайи, кючейиан ахмиш шулайи сели, «хъут-хъут» апІури, Рубас нирин теревнаъ дерейизди гъарганси гъяракат апІурайи. УнчІвар ижмиди хъирхъну, Шамил хъана Верайихъна гъафи ва: «ТІурфан улубхъну. Аьгъдарзуз, фици хабарсузди гъавйир дигиш гъахънуш...», – гъапи.

Вера ккебехъну гъузу.

Дугъриданра, Верайиз гъюдюохбан, кучІал апІбан фикир Шамили́н кІулиз гъич саб ражнукъана, нивкІлукдикъана гъафундайи. Хъа магъа учв гъякъикъат.

«Хиянаткар!» – гъаму гафну Шамили́з гизаф ищцу апІурайи. Думу ккунирикан дициб гаф ебхъбаз ккилигури адайи.

– Вера, багъишламиш апІин, ляхнар фици-вуш жара саягъниинди илтІикІна, гъаврихъ ава? Гъам увузси, узузра дурарикан гъийизкъан гъич хабаркъан адарзуз. Узуз уву ккундузуз, Вера, ухъю сатІиди гъузурхъа! Сарихъанра ухъю жара апІуз хъибдар!

Хъа Вера думу гафарихъ фици хъугъру? Шамили́кан уткан гафар дугъаз цІиб гъеерхънийин? Гафарихъан инсан шад апІуз шулин, уликк ккайи гъякъикъат пашмануб вуйиган? Чав улихънаси дамагъ апІру Шамил гъи – хиянаткар! Дугъкан Верайи чан абйир-бабариз, дуст шубариз ахъю иштагъниинди ктибтуйи, ихтилатар апІуйи. «Ужур инсан, дугъри кас ву», – гъапнийи Верайи дугъан гъякъанаан чпин дадайизра, гагайизра. Хъа гъамус? Агъ уьмур, хиянаткар уьмур!

Гъи гъаму арайиъ гъулаъ айи вариди сатІиди ва гъарсари жаради шадвал апІурайи йигъан, Урусатдин ярхла йишвариан дуфну айи урус риш Табасарандин дагълу гъулаъ чан уьмрихъ йивнайи читин къюкъ ахтармиш апІури, амма дидин эвелна аххир аьгъю апІуз даршули, фикрар-хиялар гъидикъну айи. «Мялум вуйин Шамили́з чан сумчир айиб, дарш уз'ин аьлхъюрза кІури,

мицдар ляхнар гъапнин? Белки, мугъан абйир-бабариз узу, урус риш, чпин бали гъадагъну ккунди даршлийи? Шамили дидин гъакънаан «фикир мапан уву йиз жантлан артухъди ккундузуз» кIуйи. Гъаз? Гъаз узузра думу ккун гъахъну, гъаму тахсиркар?»

Верайи чпин таниш'валин сифте йигъарихъанмина гъахъи чпин аьлакь-йириз хъана ва хъана тамаша апIурайи, амма гъарган Шамилин мюгъюббат ва дугъан янашмиш'вал дугъаз дугъридарси ва кIваантлан вуйидарси рякьюйи.

Саб ражну Верайи паркдиъ сар жигъилихъди сейир апIурайи. Вахт чпи сумчир апIайиз циб улихъна вуйи. Думу жигъилихъди сейир апIури Вера Шамилиз къюбпи ражну дяркънайи. Шамилихъан дициб ляхин аьх апIуз гъабхъундайи ва сад йигъан хябяхъган, Вера чахъна гъафиган, дугъу чан кIваъ айиб вари ачухъ гъапнийи. Вера дугъан гафариин анжагъ гъаьлхънийи.

– Увуглан узуз думу гизаф ккунду кIури хиял вуяв, Шамил? – кIуру Верайи. – Хъа ав, узуз думу жигъилра гизаф ккундузуз!

– Хъа дугъаз уву? – итIихуру Шамили.

– Гьелбетда, дугъаз узура гъаци ккунди шул.

– Хъа узуз уву сарихъдира пай апIуз ккундарзуз, Вера!

– Хъа дугъаз узу ккун хъуб къадагъа апIуз хъибдар, – Вера хъана Шамили-ин аьлхъюру.

– Уву узу рихшанд апIурава, Вера! Сар адми ккун дапIну ккунду, сар!

– Узура гъаци фикир апIурза, Шамил. Дюз кIурава. Йиз мюгъюббат уву вува!

– Йип ари, уву шлихъди сейир апIураш?

– Думу йиз гъардаш ву, яв кIваз аьзият мутуван. Уву дугъахъди танишра апIидиза, – гъапи Верайи.

Думуган Шамилиз чан суаларихъан нач гъабхънийи.

«Фици вушра гъи магъа жара гъадиса улубкъна ва узуз гъубзрайиб анжагъ поезддин чархарна рукъан рякьюн рельс ву», – фикрар апIурайи Верайи. Дугъан гъвалахъ учв гъамцдар фикрарихъна духнайи кас – Шамил дийигънайи. Верайиз гъамусяаьт учв сар вуди ккунди айи. Амма Шамил дугъан багахъ гъаци дийигънайики, хиял апIин дугъаз фу дапIнура Вера му пашман хиялариан адауз ва къюб-шубуб сяаьт мидиз улихъна айи бахтнаъ итуз ккунди а.

Шамилиз чпи къюрид – учв ва Вера, гъеле Гюлбагъарихъди вуйи сумчир кIули гъабгъюрашра, гележегдиъ саб вуди рябкъюрайи, гъаз гъапиш дюн'йин зиин али вари дишагълийирин арайиъ думу варитлан хуш ва багъа вуйи. Хъа Верайиз Шамил?! Дугъаз хпирди гъушихъантина Верайи мюгъюббатдикан фукъан шиърар гъидикIну! Шамили дугъу гъидикIу вари шиърар урхуйи, хъа гизафси дурар Верайи жилириз чав урхуйи.

Эгер хиялар адайиш дюн'йийъ,

Эгер уву хътайиш узухъ дюн'йийъ.

Гъаприй узу текди гъузну му уьмрийъ?!

Йиз ригъ, йиз мархъ, йиз шадвал – вари вува.

Гъурхнийи дугъу сабнуб шиърийъ Шамилиз. Хъа саб ражну шиърийъ ккундириз мугъу гъамци гъибикIнийи:

*Ригъди аку нурар тувра беневшайиз,
Беневшайи кІул за дапІна бахтлуди.
Гъяркат мапІана, ригъ, хъабхъуз дагъларихъ,
Гъибтуз беневша мучІушнаъ ялгъузди...*

Верайин шиърари Шамилиз гизаф тясир апІуйи. Дурариъ уъмрикан фило-софияин фикрар-хиялар айи, гъякьикъатдин гъядисйир, аьгвалатар улупну шуйи.

Верайи шиир дурхну ккудубкІиган, гизафсиб пай вахтна Шамил ккебе-хъуйи, кІваантІан сикин шуйи ва фикрарик кахъуйи, дишлади тяриф апІбахъ ясана тюмбюгъар йивбахъ шулдаи. Мицдар дакьикъйириъ Верайиз чан шиърар гизаф ужудар вуйиб, Шамилиз дурар хуш хъуб мялум шуйи ва хъасин, шадвал кади, жилириз багахъ улучІвну, суал тувуйи:

– Уву гъаз ккебехънава? Шиърарихъра хъпехъундарш кІурзаву?

Шамили дишлади жаваб тувдаи, хъа чан гъвалахъ деънайи Верайилан хабар алдагъуйи ва дугъаз мак апІуйи. Му ляхин Верайиз Шамилин терефнаан варитІан заан кьимат ва тяриф вуйи. Саб шиърар ваъ, Верайи чпин дустваликан, ккуниваликан «Уъмрин гъякал» кІуру ччвур иливну, поэмара гъибикІ-нийи. Дюз гъапиш, гизаф пай шиърарси, думура гълелелиг чапдиз тувну адаи, хъа вушра, поэма вари жигъатарин гизаф ужуб ва кьиматлуб вуйиб кьюрид-дизра мялум вуйи.

Багарихъди Верайин шиърарин сабпи гъварч чапдиан удубчІвбанди вуйи.

Вари гъушу йигъар кІваин дапІну, Вера Шамилиз нифретлуди гъилигу. Лиг, Шамил, яв ккунирин мюгътал вуйи ва пашманвали ацІнайи улариз. Дурариан мугагъназ (мугагъназ гъаз кІурухъа, кьюб-шубуб сьаьт мидиз улихъна) мюгъюббатдин шараб убхъурайва, дурар гъарган увуз бахтаварвалин лишнарси вуйи. Хъа гъамус дурариан фу убхъурава, гъаз дурариз яв улар аьдат даруси аццагну, мугагъназ даршисиб дикъатвалиинди, мугъаятди лигура? Яв уларин гъирагъарихъ йишвар кьабиринси дучІурхна, хъа гъи хъяхъдизкъан дурар дици адаи. Фу кІура улари яв ккунириз?! Увуз шаксуз дугъаз варибдикан вуйи-вуйибси ктибтуз ккунди авуз. Хъа диди уъмрин гъябгъюрайи гъяракат дигиш апІидин, думу дюз, увуз ва Верайиз ккуни терефнахъинди хибдин?! Яв улариъ ахъю гъагъишин ва гъиидарувал рябкъюра. Уву дициб гъялнаъ ади мегъел яв ккунириз гъяркъюндаи, гъаз гъапиш мициб дюшюшра улубкъундаи. Гъамус мициб яв аьгвалатди чаз фу кІураш, урус шураз мялум дар, дугъу гележегдиъ увухъди вуйи уъмрикан ул ктахъну, чав чаз «гъии» рякъ ктабгъура.

Шамил, хъана ва хъана лиг гъадму улихъ хъайирин кьяши духънайи улариз. Дурар увуз дугъридар ву, дурариз яв уларин акушин дюн'яйиъ варитІан ишигълу ва багъа ву. Фикир тув, гъяракатниинди натижа миван, илбиц ул уъмрилан, инсанарин кьисматарилан, ичв мюгъюббатдилан, гъялак махъан. КІваин апІин учву таниш гъахъи ригъ али азгар йигъ, дугъривалин гафар кІури гъахъи сягънйир, ичв кьюриддин уъмрихъди аьлакьалу вуйи вари дакьикъйир. Думу яв хил'ин али, гълелелиг бегъемди сагъ дубхъну адру, зиян гъапІруб ву? Думу надинж инсанарихъан Вера уърхюри гъабхъиб дарин? Кьюб вазтІан ар-тухъ гъубшну, гълелелиг думу зиян сагъ дубхънадар... Хъа кІван зийнар затра сагъ шлудар дар.

Гъациб ву уьмур, дакъикъйир гъяйиф дарапди, гагъ шадди, гагъ пашман-ди илтГибктури, хътГибктурайи рьякъси гъябгъюра учв, сарра я сабра гъяйиф дарапди.

– Вера!

– Узу, – гъагъиди нефес хътабгъу Верайи, – увкан мициб ляхниз ккилигури адайза! Йиз уьмур пуч гъапунва. Хиянаткар!..

– Вера, Вера сикин йихь...

– Уву фу гъапишра, шлуб гъабхъну.

– Ухъуз чиб-чпи ккунди ахъуз. Ккундухъуз! Ухъу кьюридра ижмиди гъузиш, шилхъан ухъу жара апгуз шулу? Вера, пашман махъан, уьмур саб ву, аьгъязуз, думу бахтлуди гъапну ккунду!

– Ккундарзуз уву, ккундарзуз, уву хиянаткар вува! Ккундарш, ккундарзуз пидийва Ростовдиь имиди. Рихшанд аптури, мина гъаз хъади гъафунвахъа узу?! Яв хиянаткарвалин, писвалин къадар адар!

– Вера, ккебехъ ктурзавуз! Ухъу гъарган сатГиди гъузди хъа. Хъибдар йизна Гюлбагъарин сумчир! Ктурзаки.

– Дици гъапш, ичв аьдатари уву йикгуз гъитру!

– Даккнирихъди гужназ уьмур хъап ктуру аьдатар имдар, Вера! Дурар ухдитан тарихдиз гъушну.

– Анжагъ учвухъ – ваъ. Рябкъюра хъузки.

– Вера, хъана текрар аптуразавуз – му сумчир айиваликан, увузи, узузра аьгъадайзуз. Гъаму сумчир дубхъну узуз ккундарзуз. Узу думу дебккуз гъитдиза!

– Лазим дар, Шамил, сумчир дебккуб. Цийи швушв, хайизра, русвагъ маптан.

– Уву йиз хпир вува ва хпирди гъуздива, Вера...

Турфан аьхю хъухърумар аптури, тупар йивурайиганси, хабарсузди ва гужалди фици улубхънуш, гъаци илтГиппура вуйи. Диди швнуд-сад йигъариинди убгъури гъубзру чвлин жвилли мархълиси батГарар арайиз гъахундар, хъа, гъяфтйириинди ламунвал адарди, къуру йигъари арайиз дубхънайи биши ругдин къат марцц дапну, наанди гъубшнушра мялум дарди, жин гъабхъи. Аьхю мархълин къяляхъ, йишвну, табиаьт мучу гюзгюси айи ва диди чвлиз хас даруси дадлуди нефс зигурайи. Саб дупну ккудучу ва улдучу дифариккан ккитГибгъу вазлин маш хиял шуйики, имбу йишваритан марцциб, акуб ва хъана артухъди ширинди аьлхъюрайиб ву. Дидин гъирагъирахъанмина вари зав вуйибси аьршдиь вацтрацлар аптури алмаздин тикйирси дарагънайи аку хъадар мичли штуккан ккажагъну марцц дапнайидарси вуйи. КтГиппу мархълин зурбаваликан шагъидвал аптури, аквар курктурушварихъ хуларин цалар лап ктуру духъну рьякъюрайи. Кючйириан ахмиш шулайи селлерра ухдитан Рубас нириз гъажаргънийи.

Секинаткъариз гъаншарди вуйи хуларин гъвалахъ дийигъну, Шамили хайлин вахт шулайи. Дугъаз мушвхъан Гюлбагъаркъарин хуларин унчив'ан хулан айтГ гъизларгежейиз дуфнайи жигъил шубари ялхъвнар-мяълийир аптури рьябкъюрайи, дурарин сесерра мина ерхъурайи. Саспи вахтари шубарин арайиь ади Шамили уларикк Гюлбагъарин машра ккабхъуйи. Думура аьлхъюрайи ва вари шубарин талитнаь гъадририхъди саб вуйи. Хъа магъа гъамус думу хул'ан удучу саб-швнуб дакъикъша шулайи...

Гъяркъюриз, Шамилин юкІв сикинсузди ва гъалабалугъ кади айиб дишлади ашкар шуйи. Думу хуларин цалин кІанаккди гагъ му мурчвахъна, гагъ тму мурчвахъна хътакури, гагъ сацІиб сикин духъну, дугъу шуран сумчриз дуфну чаз унчІв 'ан рякъюрайи шубариз тамаша апІурайи. Мархъли дурариз затра тясир дапІнадайи. Гизаф шубар ахю мярака алдабгъиган, Гюлбагъарин гъизларгежейизди гъажаргънайи. Ва гъамус душаваъ мяълийир, ялхъвнар апІурайи.

Саб дупну мучІушнаъ кючейизди гъятдин ракнар тІаъри сес гъабхъи ва Гюлбагъаркъарин хуларин терефнахънди Шамил дийигънайи терефназди сардишагъли гъазагу. Шамил дишлади дугъахъинди багахъ улучІву.

– Гюзел! – дих апІуру Шамили. – Гъафунва? Къан гъаз гъапІунва? Фу гъапи? – жиниди гъерхрайи Шамили, Гюзелин машназ лигури, хиял апІин чаз улихъ ккимиди, къан дарапІди вари дугъан машнаан аьгъю апІуз ккунди а.

– БикІуз мюгълет ккабхъри адайи, – жаваб туву Гюзели, фужкІа чпихъ хъпехъурайиганси, минди-тинди гъирагъариз дикъатниинди лигури, исчІли сесниинди ва гъялак'вал кади. Дугъу Шамилин хлиъ кагъзин саб тики ивру. – Ма, бис, дугъу гъибикІуб ву. Узу сарун гъягъидиза. СатІиди гъяркъиш, жарадари футнйир апІиди, аьгъявузки. Хъанара лазим гъахъиш, узухъна Элмира гъаь, – дупну, Гюзел гъяракат дапІну гъягъюру.

– Чухсагъул! – гъапи дугъан хил'ан кагъаз къабул апІури ва гъудучІвну гъягъюрайир улариинди рякъру йишвахънакъан гъаъри, Шамили. – Баракаллагъ увуз! – кагъаз ижмиди хлиъ дючІюбкъну, думура гъягъюру.

– Фу дибикІнайкІан му кагъзик? Думу учв чахъ хъугъну имийкІан? Даршсана чан метлебарра гъюдохнийкІан? – фикрар апІурайи Шамили, Гюзелди туву кагъаз чан хиларигъян апІури. – Гъаз дугъу мукъан ухди чан ккунириз мюгъюббатдиъ гъюдохнийкІан? – Узу дугъан бахт чІур дарапІди гъабхъихъанмина, му кагъзик фу дибикІнашра, узуз фаркъвал айинхъа?

Мархъли табиаът марцциди дижибкІну, йигъандин аквнахъ гъаржюрейин уьру, гъатху, мирик, шабалутдин рангар къабул апІуз хъюгънайи гъарар йишвандин мучІушнаъ гъямамдиан удучІву зегъметкеш шубарси гъахънийи; заводдин кум удубчІурайи турбайиъ айиси дубхънайи гъава дадлу ва хуш гъабхъну. Жиларин машарилан къар марцц гъабхъну, амма Шамилин кІваъ, Верайинси, дигиш'валар адайи, дугъан юкІв, аьламдихъди барабар шулза кІуруганси, учв чахъди женгнаъ айи. Думу женг, тІурфнин улихъ чпин женг дифари заварий албагруганси, Шамилира чан юкІв завуъ албагурайи. Чакан хабар мархъли сифте дагълариз, чаз багахъ вуйидаризси, чиб гъарган уьрхюрайи гъуллугъчйиризси, тувру, гъаддиз Шамилира чан мухриъ айи къастарикан сифте чан дустариз – дагълариз ктибтуз фикир гъапІнийи. Думу хъана Мирзакъарин хулаз гъушнийи.

– Узуз мушв'ан удучІвруган, фу-вуш кІваин дубхънайуз, пуз ккунди айзуз. Амма хъуркъундайза, Элмирайи узуз дих гъапІнийи. Гъм... Аьгъячвуз? – кІурайи Шамили ачухъди чан фикрар. – Ваъ, мици ухъхъан шулдар! Узу инсан вуза. Инсандин мухриъ юкІв ади шулу. Йизра гъамшваъ юкІв айиз! – саб дупну гъизмиш шулу Шамил, чан мухриин къюби хиларра иливури. – Дустар, узуз сумчир дебккуз гъитуз ккунди азуз! Ва узу думу ляхин апІидиза. Узу Верайихъди бахтлу вуза, гъит имбударра чпин ккунидарихъди бахтлу ишри.

– Фу? – мюгьталди гьерхру дугъахъ хъпехъурайи дуст баяри. Дурар чпин ибариз гьеерхъу гафарихъ хъугъри адайи. Гъарури чан кӀулан бакълукъ гьивубсиб дурп гьисс гъапӀу. Дустар тязублуди чиб-чпихъинди, хъасин Шамилихъинди гъилигу.

– Фу кӀурава?! – гъялакди сес апӀуру Асланди, Шамилиз чав гъапи гафар къяляхъ апӀин кӀуруганси, – уву фу кӀури ава? Яв абйир-бабари, гъуландари фу кӀур?

– Уву... – Ризайиз дугъаз пуз гафарра дихъури адайи. – Уву... – дугъу хъана учв гъавриъ адрахърусдар гъяракатар дапӀну, – яв кӀулиъ ава, гъавриъ ава фу кӀураш? – гъапи.

– Сикин йихъ, – сабурлуди кӀуру Шамили. – Узу йиз кӀулиъ ва амриъ гъелелиг имиза. Урсари кӀуруганси, гъелелиг сабан дудубгнайиб фукӀара адар. Анжагъ гъяракат дапӀну ккунду.

– Уву гъаз мициб ляхин апӀуз къаст гъапӀунва, Шамил? – гьерхру Мирзайи. – Гъаз вухъа сарун сумчир дебккнур? Къан ву, къан...

– Мирза, Риза ва уву, Аслан, гъаз дици кӀурачва? Учвуз мюгъюббатдин дерин ва гъати гьиссарикан хабар адарин? Хъугъдарза. Увуз, Мирза, Гюзел ккунди авуз. Фти учву саб апӀура? Гъи мяракайиъ учву сатӀиди ялхъван гъапӀну кӀур. Гъаз Гюзелиз увухъди ялхъвниз теклиф гъапӀунва, жара шураз дарди?! Гъаз Гюзели увуз «ваъ» гъапундар?! – Шамил Мирзайихъинди лигуру. Мирза дугъахъ дикъатнаан хъпехъурайи. – Ари гъаци ву, дуст. Шлиз ккундар юкӀв али шурахъди сейир апӀуз, дугъахъди ялхъвниз удучӀвуз, дугъхъан мани, кӀваз рягъятвал тувру гафар кайи кагъзар гъадагъуз, дугъахъди сатӀиди бахтлу уьмур хъапӀуз?.. Варидиз ккунду, дустар. Ухъуз ккунди айидарра саб читинвал улубкъу йигъан гапӀахъну, ялгъузди гъитну ккундар. Дидиз мюгъюббатра даркӀур. Гъаз узу кӀура му гафар? Давам дарапӀишра, учвуз аьгъячвуз... Узуз жара рякъ адар сарун!..

– Узу яв гъавриъ аза, Шамил. Мюгъюббатдикан харжи хафар кӀурайидар мушваъ фужкӀара адар. Вушра, магъа Гъажимурадди (дугъаз Гюлбагъар фукъан ижмиди ккундийи) чан юкӀв али Гюлбагъар гъитуки, варидиз аьгъяхъуз.

– Гъажимурад тахсир апӀурава? – къатӀ апӀуру дугъан гафар Шамили.

– Ваъ, ваъ, – гъялак шулу Мирза, – дугъ 'ин узу тахсир илипури адарза. Хъа мюгъюббатдикан улхруган...

– Уьмрин бязи вахтари улихъ гъацдар читин месэлийир дивру, дурар варидихъан гъял апӀуз удукъдар. Читинвалар гъял апӀуз хъундар, кӀваан мюгъюббат дубгдар, аьхир... Яваш, Мирза, ухъу гъаз дав улхбар апӀуру? Ма, урх гъаму кагъаз, – кӀури, Шамили Мирзайихъинди саб бицӀи кагъаз гъачӀабккуру. Ачухъди урх...

Мирзайи, дикъатниинди кагъзилан ул алдатури, думу урхуру. Дидик гъамци дибикӀнайи: «Узуз Гъажимурад урчӀвудпи классдианмина лап йиз юкӀвси ккундузуз. Дидкан увузра, йиз фикриан, аьгъяйвуз. Гъажимураддихъди учву дустар вуйчва. Хъа ич къисматар жарадар вуйиштӀан, учуз думуган рякърусдар – ваъ. Амма гележегдиъ йиз бахтар, шадвалар гъадгъахъдитӀан гьисс апӀуз шулдарзухъан. Увуз швушвди гъюз разивал тувбан сесеб, жиниб фукӀара адариз увхъан, ачухъди кӀурзавуз, – йизна яв абйир-бабарин, думутӀанна савайи, ихъ мирасарин арайиъ хъял ва гиранвалар ирчуз даккнивал вуйиз, саб уьмур дарин-

хъа, кІури. Баладар, думу пашманди гъапишра. Имбудар рази ишри, гъадрари шадвал хъапири. Жилиин вари инсанар бахтлу шули аьдат дар, гъадму бахтсуз-дарикан сар узура гъахъну. Магъа, Шамил, яв кагъзиз жаваб. Гюлбагъар».

Гъаму кагъаз урхури, Мирзайиз чан улихъ, улар марщ апІури, ишури айи Гюлбагъар рякъюрайи. Дустар вари ккебехъу, хиял апІин варидиз гафар гъарх-ну. Сакитвал сифте хъана Шамили чІур гъапиу.

– Артухъ гафар сарун герек дар. Даринхъа? Анжагъ кІурза: думу диша-гъли гъюрматназ лайикъ вуйи, гъунарлу кас ву! Дугъу чан бахт, вари уьмур, чан гюрчег’вал абйир-бабар, тухум-мирасар шад апІурза кІури, узуз, пулихъ масу гъадагъру шей’арси, бахш апІура. Хъа чан многъоббат, Гъажимурад ва дугъахъна вуйи гъати гъиссар... дурар кІваан адагъуз шлудар дар аьхир! Фици му ляхнариз лигурачва?

Дустарикан сарира хъанара гафкъан идипдар.

– Амма узу дици апІидарза, – давам апІурайи Шамили. – Хай шулдар. Гагайинна дадаин назар бадали, узу швнуб юкІв хараб апІуру?! – сабшвнуб дакъикъайиъ дийигъну, Шамили хъана давам апІуру. – Ичв кІваин илмийин, йицІудпи классдиъ ухъу урхурайиган, къюрдун тятІиларин вахтна уз’ин фициб дюшош улубкънийиш?.. Думу йигъар йиз кІваълан гъич гъягърудар дар. Гъажимурадди думуган узу хъубкънайи аьжлин кгухаригъян гъядягънийи. Дугъаз узу уьмрииндира буржлу вуза.

Шамили му ихтилат дустариз кІваин гъапиган, дурарин машариъ акушин абхъу. Дугъриданра, Шамил Гъажимураддиз уьмриинди буржлу вуйи.

Къюрдун тятІиларин вахтна, дюн’я йифу ккебкну, аязари табиаьт дибис-найиган, сад йигъан Шамил гъариз гакІвлар апІуз гъушнийи. КІури шулу, бала гъюрза дупну, ясана дих дапІну хъубкъруб дар. Шамили ликрик, гъарин дабгънайи къаблилан ултІубчвну, учІру мурз али екІв кубкъру. Зиян зурба ва деринуб, гъагъиб гъабхънийи. Дугъхъан гъягъюз, ликар алдагъуз шуладайи. Думу дабгънайи йифуъ, зийниан ифира гъябгъюри, къувватсузди дахънийи.

Хябяхъ дубхънайи, ярквраъ имбу йишвариьтІан ухди мучІура гъабхънийи. УкІу завуъ аку хядар, раццаъ дяхнин удрарси, варишвариз дадаргънайи. Шамил вазлин аквнакк фукІара гъисс дарапІди, мягъси лизи духъну дахънайи.

Гъадму хябяхъган Гъажимурад, гъунши гъул’ан вуйи бай ва Шамилихъди саб классдиъ урхурайир, хюрчаз кІури удучІвнайи. Думу хюрч апІбиин гизаф юкІв алир вуйи. Дугъахъ адашин тюфенгра хъайи. Гъубшу базар йигъан хюрчаъ мугъаз ягъур гъабхънийи – къюб гъюр гъахънийи. Магъа гъира хюрчаз удучІв-найи ва чІурариъ яркварин, хярарин гъирагъарихъди лицурайи. Саб хайлин ярквраъ дилицну, гъяйванатдин таза шил чаз дибрихъган, къяляхъ хътакуз ккун гъабхъи Гъажимураддиз йифуъ адмийин ликарин ва ифдин шил рякъюру. Думу дидихъди сацІиб гъушган, дугъаз евкІ бихъуру, хъана тинаси гъягъюру ва йифуъ даахну вуш, дукІну вуш аьгъю апІуз даршули, фаракъат духънайи инсандин гъаранту рякъюру. Думу уччвуди гъилигиган, вуйиштІан... Шамил! Думу лап багахъ гъахъи. Жандиан удубзнайи ва гъамус дабгънайи ифди, дитІибшнаи йифу ва ифйир кайи екІву шлин-вушра гучІ шлу фикрар кІулиз хур. Гъажимурад фу гъабхънуш дишла гъавриъ ахъу ва дугъу гъяракатниинди чан палту хъидибтну, юлдаш дидгъян гъидиржу. Зиянра чан ккурт дячІябгъ-ну, гъаддихъди илибтІуру ва чан къял’инди йишвандин вазлин аквнаккди чпин

гъулаз хуру. Хъасин мектебдин машиндин шофер Керимдиз дих дапІну, къан дарапІди Хючна райбольницайиз гъухнийи. Больницайиъра духтрари дишлади Шамилиз ифи лазим ву гъапнийи. Ифира Гъажимурадди гъайиф гъапІундайи. Чививалин лишнар кимдарди айи Шамил больницайиан сагъ духъну удучІвнийи. Гъаму ихтилат ктибтбалан къяляхъ, дустарин машариъ Шамилини фикрариз къаршувалин лишнар ктІушву. «Гъажимурадди фила-вуш Шамил аъжликкан ккадагъну, тазатІан уъмрихъна гъахну. Хъа дугъу чаз гъапІу ужувлаз фициб жаваб тувра?!»

Вушра, мушваъ деънайи дустар сумчир дебккбиин рази шуладайи ва гъаддиз гъапІну ккундуш, фикрар апІури, гъял апІури, гизаф вахтна деъну имийи. Аъхирки, Шамилини машинаъ, гвачІнинган дагъларихъан хътІибгъурайи мани ригъунси, ачухъвал ва жумартвал рякъбюз хъюбгъю. Дугъу чан кІваз гъафи фикриккан деънайидариз ктибту.

Элгъет йигъ ужуди башламиш гъабхънийи. Йишвну мархъ убгъбан натижайиъ гъийин йигъ хъанара марцциб ва ачухъуб вуйи. Табиабтдин рангар аку духънайи. УкІу гъюлси ачухъ завуз гимиси ригъ удубчІвнайи. Малар-марччар лижягъна чІатариз ухдитІан адаънайи. Гъийин йигъ асуллагъ жарасиб вуйиси рякъбюрайи. Сумчрин гъяракатнаъ гъийин йигъ гъацира асасуб ву – швушв балин хулаз хру йигъ. Шадвалихъди хъайиган, вахт ухди гъябгъюру кІури шулу. Ва магъа гъира, Гюлбагъар хул’ан адаъну, рякъюъ тІаъру вахтра хъубкънайи. Инсанар, гизафси дишагълийир, Секинаткъарин гъяятдиз, раккнарихъна ва кючейиз уч духънайи. Секинаткъарин гъяятдин раккнарин улихъ кюб гъагъ зигру машинари, шубуб «жигули» ва кюб «Волга» дийигънайи. Дурар уъру лентар, ягълухъар ва кюкйир китІну, дабалгнайи. Гъагъ зигру машинариъ жигъилари шурахъ хъайи дамдугъар иврайи: шифонерар, сервантар, шкафар, ахнар-леъфар, столна устлар ва гъацира жара шей’ар. Машинарин саб терефнахъанди дийигънайи дишагълийири иврайи шей’ариз зурба тамаши апІурайи ва дурар фукъан вуш, фйир вуш гъисабра кмиди апІурайи. Дицисдар гизафси жигъил дишагълийир, иллагъки цийиди духнайи швушвар вуйи. Дишагълийирин арайиъ кюкйир кайи уъру ккуртар алахъну, чру жигет хъади Тамумра, машинариъ иврайи шей’ари тяжуб дапІнайи Сунара айи.

– Я жан чи, фу бабатнан шей’арра хътарин?! – кІуру Сунайи, машиндизди сар жигъили итхиятди гъабхурайи хрусталин люстра гъябкъюри. – Накъ-швургъан хъирсну имишра, мурар фици хъуркъну мукъан уччу шей’ар гъадагъуз? Люстрайин утканвализ лигъ гъа!

– Хъа я жан, Суна, дурарин швушв гъубшу гъяфтайиъ хъирсну имдар гъа. Жарадариз мялум дар пну, бицІиганІанмина хъирсна кІур. Люстра кІурайива?! Я жан чи, агъзурна къюдварж манат кІуруб ву гъа! Диди хал балгиди! Ай Аллагъ! – кІуру Сунайихъинди илдицну Тамумди. Инсанариз рякъъри кІури, лигъ гъа, люстра ишкІиъкъан гъибтундар, ад, аваза бадали апІурайи ляхнар ву.

– Сервантра лап къабул гъабхъунзуз, Суна.

Дурарин гафаригъ дуркъи рангнан ягълухъ хъайи, яркъу, ккарабгъу жандкин уткан кІалбарин жигъил дишагълира гъючІвру.

– Хъа учвуз гъатму китабар ивру шкаф гъябкъюндарчвуз? – гъапи къюбпи шкаф улупури.

– Шихийин хиларигъ гъайиб японарин магнитофон ву кІур, валлагъи, жан чи, ву кІур. Ихъ гъулаъ гъийин йигъаз дициб саринра адар! – гъапи шли-вуш

сари гъирагъдианси, лап тяжуб апІру сесниинди. Саб геренди гизафдар дугъахъинди, хъасин хиларигъди магнитофон гъабхурайи Шихийихъинди илдицу.

– Телефизор хътаркІана? – суал гъапІу Тамумди.

– Телефизор гъамус аваза апІуз мутму дарда, Тамум, хъаа. Вари сатІиди машинариз адагъуз шулинхъа? Сабур апІин, бахтавар, рябкъидивуз телевизорра! – кІуру Сунайи.

– Холодильникра хъаш кІурза, – гъапи дуркъи ягълухъ али, ккарабгъу жандкин дишагълийи. – Къюби машинарра шей’ари ацІра. Мутму хъапІундарва кІури, фици пидива Секинатдиз, хъадарвухъ кІури – Гюлбагъариз. Учв ачІни хпир ву кІури, Секинатди риш фици хъаъраш лигай гъа! Валлагъи, баракаллагъ чаз! Инсанари дугъаз чан риш ккундар, ккундар кІуйи, ари гъамус шлиз чан риш ккундуш, тамаша апІинай! Даккни бабу чан шурахъ гъамкъан мутмура хъадрапІур..!

– Жан чи Рукъижат, увуз вари Секинатди гъапІубси рябкъюравуз, хъа Рамазну цІиб пул дипнин дурариз? ЙицІихъуд агъзур манат дипну кІур! Хъа шли дициб пул дипра гъамус. Ухъухъ аьдат вуди дипрайиб агъзур, заан кІул агъзурна хъудварж манат ву. Дипубдиз дилигну, мутмура хъапІу, – кІуру сар шливуш къялхъянди.

– Зат дарш, гъатму иврайи гъалварстар къюб халачи чІяаьн дарин хул’ан?! Фукъан вуш лиг гъа! – давам апІуру Рукъижатди.

– Яв улар кур ишри! Рейгъанатди йицІихъуб-къаб кило иччи мурслар, йицІуб кило кІиришлар гъухиган, хъасин хъаъну гъа! Агъдарвуз? Варидин арайиъ макІан. Ккебехъну гъуз.

– Учву гъуху мурсларин халачи убхузкъан вахт гъабхъундар, варж кило гъухнушра! – къялхъруси кІуру Рукъижатди.

– Яв мелз ебццрияв, Рукъуч!

Гюлбагъар айи хулариян сумчрин мяълийирин сес гъюрайи. Швушв хуз дуфнайидариз:

*Адагъай, адагъай, гъавумар,
Адагъиган, итай, гъавумар,
Риш дар думу, магъи ву,
Гъюл’ин али гими ву.*

– кІури айи. Ва гъаци ттархъну вари шубари сатІиди хуш сесниинди хъанара мяълийир апІурайи:

*Увуз ужуб рякъ ибшири, ялелер,
ЦІийи хал бахтлу ибшири, ялелер,
Яв къяляхъ цІийи бахтар, ялелер,
Хъергну гъюри, Гюлбагъар, ялелер.*

Думу ккудубкІубси, жара мяъли ккебгъуйи.

*Уърдег тІибхур паласиз, ялелер,
Ваз рябкъюру кур улиз, ялелер,*

*Увухъди хъау йигъар, ялелер,
Гъялал апІин дустариз, ялелер!*

Машинари вари шей'ар ивну, фаракъат гъапІиган, шубарин арайиъди къюри, сар дишагълийи ва жилижвуву, хилариккан дидисну, швушв «жигулийихъна» гъахи. Думу гъаърайиган, шубари хъана мяъли апІурайи:

*Гъарах, чи, ягъур ибшири, ялелер,
Учу гъитну гъярава, ялелер,
Гъушишв вуз аслу ибшири, ялелер!*

Швушв машиндиъ итну, раккин хъибхъру.

– Валлагъ, Рамазан, хъана рябкъюразуз, вахтнахъ хъубкъруб адар. Йицимиржид-къад йис мидиз улихъна, Гюлбагъар гъаму вахтна узу деънайи яв хулаъ, Шамилин, яв балин, хпир духъну, яв кюлфетдигъ гъидикъур кІури, ва ухъу саб гъаци мирасар ваъ, хъа гъавумар духъну, багахълуйир шул дупну, хъугъузра шулдайи. Гъяжийина уву, гаф тувну, йикърар гъапІнушра, шулдайи хъугъуз. Гъамус магъа, рябкъюрайиганси, тамгъа лиг, – Гъяшимди унчІвахъинди хил гъачІабккнуну, кІул хъапІру. Гъадму вахтна шубари, мяълийир кІури, Гюлбагъар машиндиз гъаърайи. – Йиз гъардаш, рягъматлу Гъяжийин риш яв хулаз рякъюъ учІвра. Ягъурдин ибшири чан рякъ, – дупну, Гъяшимди цІикбин чІукІран ахъю гъацІ чан ушвниъ итІибкъуру ва, думу чІвубкъури, – Аллагъдин ляхнар ву, Рамазан. Ухъуз гъамциб къисмат гъапІну. Ухъу Аллагъдиз рякъюра. Шюкюр Аллагъдиз, – кІуру.

– Гъялак-гъялакди ккебгънушра, сумчир гужалди гъябгъюра, даринхъа, Гъяшим? Шамил гъулаз вахтнинди хъуркъур кІури, мегер мижра ктайиз. Вушра, Аллагъдин амриинди, думу накътІан хъуркъуну. Гъяшим, уву коньяк убхъурва, арагъи, дарш чяхир? Шубридра ихъ хулаъ а. Фунубдиз яв иштагъ а?

– Фунубдиз вушра... Гъам коньяк убз сарун, «Дербентский пятизвездочный» дарин?

– Ву, – тасдикъ апІуру Рамазну. – Ухъузра хабар дарди, Къуцайин бали ихъ ляхнар барбатІ апІурайи гъа! Яв фикриз ахъю чухсагъул, Гъяшим. Сумчир ухди апІуз йиз кІулиъ фикрин цІадалкъан адайиз. Жвуван адмийихъанди юкІв убгурайир, уву халис жилир вува.

– Думу гъяцІли чІяртІнакан улхуб герек дар. Ихъ риш Гюлбагъарира Шамилиз гъягъюз разивал тувундарин?! Гъелбетда, узу хъуб'инди. Мегер хъана рякъюъ дийигънийиш, думу рижв алабсу ху, Аллагъдихъан гучІурушра, дибисну дюд, бугъмиш апІуйза. Дугъу Рамазну чахъинди коньяк ади гъачІабкку стакан бисуру. – Ай сагъул! Ай сагъул! Сабпи стакнар яв сарпи балин ва ихъ веледарин сумчрин сагълугънаан убхъидихъа. Яшамиш ишри жигъилар!

– Чухсагъул, Гъяшим! Сагъул!

– Яда, му яв хпир хъуркъдарда, – кІуру Гъяшимди коньяк убхъбалан къяляхъ, чан кІвантІар марцц апІури. – Дугъу йиз заказ, гаф тувнушра, къабул гъапІундарин дарш, гъя-гъя... – аълхъюру Гъяшим. – НаанкІа гъушнийкІан думу?

Дугъаз даккниб апІуз ккунди адру Рамазан маш сифте аьлхъюрайиринси шулу, хъа ижмиди.

– Эй! – дих апІуру хпириз. – Эй!

– Гъай, жаваб тувру Рейгъанатди исккан хул’ан. Магъа гъюраза, гъюраза!

Циб вахтналан Рейгъанат, мяжмягъиъди ччимдиан идиркнайи ухрин афрарра хъади, хъуркью.

– Магъа, жан Гъяшим халу, яв заказ тамам гъапІунза, – кІуру Рейгъанатди, кІваантІан вуйи разивал кади хулаъ учІври. – Сарун жара фу заказ аш, башноста! Гъарган гъязур вуза! – ва дамагъниинди швушвуси кІул за апІуру. Гъяшим дугъан зурба кІурбарин аьхю жандкиз ва яркью, аку, гюрчег машназ аьхю иштагъниинди гъилигу.

– Баракаллагъ, баракаллагъ, Рейгъанат, уву гъарган ихъ гъуллугънаъ айир вува. Гъацир хъну ккунду дишагъли...

– Уву къан гъаз апІурава? – ажугълуди гъерху Рамазну хпирихъан, маш чІубхури.

– Шубари швушван хал гъязур апІурайи. Гъадрарихъинди сацІиб гъазагунза, гъапІраш, фици вуш кІури, лигуз. Къанар гъахънийинхъа? – хъа унчІв’ан кючейиъ шулайи гъадисйир дяркьну: – Швушв рякьюъ тІаъри аш кІурза? Валлагъи баракаллагъ чпиз! Ичв ляхнариз узу хътаршра лигай сарун. Узу гъягъидиза.

Афрар чІукІар апІуз хъюгъри: – Яша! Яша! Рейгъанат! – кІуру Гъяшимди, ищи ниъ кубкьну айири, – Увуз ихтияр ву сарун, лиг яв ляхнариз. Увура, Рамазан, гъамцдар афрарра духну, хъанара хпирин ажугълу вува. Гъя-гъя.

– Гъюру ражну хъанара ицидар уржуз! Гъя-гъя, – зарафатар апІбалан кяляхъ, Гъяшим ижми шулу ва, уьгъйир дапІну, Рамазназ кІуру:

– Рамазан, увузра мялум вуйиганси, узу багарихъди «Жигули» гъадабгъуз кказа. Дидкан ухъу швургъанра гъулхунхъа. Йиз пул шубуд агъзур манат гъубкІри адар. Думу, Гюлбагъар Шамилиз тувиш, яв жибдиан тувуз уву гаф тувнийва. Сумчир алдабгъубси, узуз дидин гъякънаан гъягъюз ккунди азуз, «жигулийин» гъякънаан.

– Хиллан масу гъадабгъурнахъа?

– Нубатнахъ дийигъну къан шулу. Гъацира узуз гаф тувнайирин «жигули» цІийиб ву. Сач гъадабгъуб.

Гъаму улхуб ккебгъиган, Рамазан цІиб яваш шулу, гъаз гъапиш, дугъан пул му ражну хулаъ адайи, вари айиб банкдиъ дивнайи.

– Гъяшим, йиз пул вари банкдиъ а. Циб къанди тувишра, хай шулдарин? Мегъел сумчирра ксудубкІундарда. Къюд агъзурна къюдварж манат...

– Шубуд агъзур манат – дюз алапІуру Гъяшимди.

– Къюд агъзурна хъудварж.

– Рамазан, гъамус вахт, асас вахт гъубшихъан, уву гъаци кІурава? Баракаллагъ увуз!..

– Узу тму йигъанра гъаци кІури адайин?

– Гюлбагъар хъирсайизра гъаци кІуйвахъа?!

Рамазан саб дупну дийигъу. Дугъаз учв Гюлбагъарин гъякънаан дугъахъна гъушу сифте йигъ кІваин гъабхънийи. Рягъматлу Гъяжийин ва Рамазан, Гъяшимдизра мялум вуйи гаф тувувал арайиъ ашра, шураз ккуни жара бай а кІури, Шамилиз тувуз даккунди гъахънийи. Хъа чан улхбар жара темайиина алдауру:

– Узуз сифе «жигули» гъадабгъуз ккунди азуз, – кІуру дугъу, – пул гъубкІ-ри адариз, шулуш, кюмек тув, – тІалаб апІуру Рамазканан. Хъа Рамазну, ляхнар гъирифиз даккунди, дугъаз чан жибдиан (дугъаз Гъяшимдиз чакан гъадму ккунди айиб агъюра гъабхънийи) шубуд агъзур манат дивну, кюмек тувуз гаф тувнийи.

Дугъу ис дапІнайи кІул за гъапІу ва:

– Дюз, дюз, Гъяшим, бахишламиш апІин, шубуд агъзур манат яв ву. Узу думу къяляхъра бисурадарза. Сумчир алдабгъубси...

– Жарадариз агъю гъапІунвахъа? Ихъ девриъ думу ляхин...

– Ваъ, ваъ! Йиз хпириз, узуз ва увузтІан. Агъязуз...

Гюлбагъар швукъмин гъвалахъ деу. Машидин рулихъ деънайир Шамин юлдаш вуйи. Дугъан гергми, биціи кІул'ин мурггларик кубснайи шапка рацци зурба вуйи, хъа люкъран гъямгъамси угІубснайи хъюхъникк ккуру, кІару сумплар лизи йиккун машнаъ утканди рякъюйи. Думу шадди, разиди айи ва швушв итайиз машиндин гъалахъ дийигънайи Мирзайиз фу-вуш кІурайи. Мирза дамагъ кади дилин гъудучІвну гъушу.

ГвачІниантІанмина думура гизаф дигиш духънайи: лап разиди айи. НакътІан гизаф ялхъвнар апІури, Гюзелихъди сюгъбатар апІури, дустарин арайиъра накътІан дичІвалди ва дириди айи, хиял апІин думу чаз швушв хурайи сумчриъ а.

Биціи баяр-шубари, мина-тина жаргъури, саб йишвахъ ктисуз даршули, кІул'ин уру зурба шал илипну, чІатинди швушв адагъурайи гъядисайин шагъидар хъпан бадали, гъяракат апІурайи.

Секинат вари гъяракатнаъ ади, динж'вал адарди, чан гъар йигъандин палтар алди, гъам шадвал, гъамсана багъри риш гъаргандиз, жвуван хал дипну, жарарин кюлфетдиз гъягъюрайивалин хиялну юкІв пашманди, улар ламунди, лицурайи.

Дугъаз гагъ дихар апІуйи, гагъ учв, чан ляхин ади, му хул'ан тму хулаз удучІвури, гагъ хянаккна гъягъюри, фаракъатвал фтиз кІуруш гъархну, айи. Фици вушра, дугъаз заълан гъилигиган, агъавал апІурайиб шадвал вуйи.

Гъяшимдин чве Къурбан жигъилариз, мирас-варисдиз фу дапІну ккундуш, гъаруриз жа-жаради насигъятар туври, кІваин апІури, сумпларизра тІуб йивури, арфарин бабси айи. Машинариз дамдугъар гъахурайи жигъилариз дугъу улихъ шифонер, шкаф, сервантар, хъасин имбу шей'ар ивай кІурайи. «Букъа-тилра» бригадирси лицурайи. Думу гизафси швушв гъахуз дуфнайидарихъди, дурариз ипІруб-убхърубдин гъайгъушнаъ айидарихъди шуйи.

Швушв машиндиъ итбалан къяляхъ, вари гъаму инсанарин арайиан, сакъал бегъемди алцабхну, палтариз назукди ути йивнайи жигъилиз ухшар духъну, Селим удучІву. Дугъан ягъчІвурна ургуд йис вушра, гъарсар гъяркъюри дугъаз сумчІур-сумчІурна хъуд йис тувуйи.

– Къавлар, мукъам, мукъам! «Табасаран лезгинка»! – гъарай гъапІу чавши, ялхъвнар апІуз майдан ачухъ апІури. Байрамдин сес, дюбгънайи чюнгринси, бегъемди чІур дубхънайи. – Гъа, Селим, ялхъван апІин, швушв «жигулийиъ» а! – кІури, дугъан гъирагъдихъан илдицури, дугълан къюб чарх гъиву.

Вари уч духънайидари, мяракайиз майдан ачмиш дапІну, Селимдин ялхъвниз гарччлар йивуз хъюгъю. Дугъахъди чан хпир Загъра удучІву.

Жигъилари мушвахъ ужуб мярака дивру. Сар-швнури ялхъвнар гъапІиган, Селимди, чан хлихъ хъапІнайи съѣтиз дилигну:

– Гъан, жигъилар, вахт ву сарун, буюр, рякъюъ учІвурхъа. Вассалам-вакалам, ихъ раќнарихъ дийигъидихъа, – гъапи.

Швушв айи машиндиъ гъамус учв шофер, машиндин хусуси эйси Аьлисултан, Шамил, Гюлбагъар ва швукъум, Къурбнан хпир Севдет, айи. Севдетдихъди чубликканди юкъуд-хъуд йисаъ айи чан биціи ришра хъайи.

Шамил машиндизди деъруган:

– Яда, швушв гъитІикІиди кІури, гучІурвуз дарш, Шамил? Гъул’ан гъулаз вуда, думукъан ярхла дар, уву дурусишра, – кІури, Совдетди чан кІвантІарик инчІ кади зарафат апІуру.

– А-а – ... Севдет бажи, гъамциб шаду йигъан йиз швушвахъди сатІиди машиндиъ дедрейш, сарун фила деъру? – гъаци зарафатниинди, аьлхъюри Шамилира жаваб тувру. Думу Гюлбагъарин гъвалахъ деъру. Гюлбагъарин маш шалихъди ккебкнун айи.

– Гъаму йиз гъвалахъкъан деъ, бахтавар! Инсанари аьйиб апІур, – давам апІуру Севдетди, биціи риш чан униъ итри. – Вари халкъ лигура.

– Яв гъвалахъ деърур деъну а, Севдет бажи.

– Улихъган, жан бай, «ич вахтари», жигъилар чпин хупар хуз гъюри шулдайи... Ясана гъамци «жигулийиъди» ваъ, хъа фургъуниъди швушв хуйи. Мицдар бахтар шлин улариќќ ккархъну кІури, хиял вуяв жигъилган? – шадди ашра, гъагъидиси ухът алдабхъуру Севдетдин.

Гюлбагъариз дурарин гафарихъан нач дубхънайи, гъаддиз чІяаьн ву кІуруганси, дугъу Севдетдин гъвалак чан хлурчч кучу. Дугъан гъавриъ ахъну, Севдетди гафар давам апІдар. Думу чан биціи шуран кІул’ан или ягълухъ дюз апІуз хъюгъру, хъа амма биціир сикинди гъузри адайи. Думуган инжик духънайи Севдетди:

– Я кас, сикин йихъа! – биціир сикин шулу, – гъаци, йиз кюкю. Аьхю гъашиган, гъаму ихъ гъвалахъ увура деарва, – кІуру дугъу, гъадмусяаьт Гюлбагъари чаз ишарйириинди гъапиб кІваълан дубшну. – ЧІяаьн вуда, – хъана Севдетдик кучри, явашди кІуру Гюлбагъари.

– Я кас, гъаз начди вувуз? Жарадар фужкІара адар гъа! Вари явдар ву, – кІуру Севдетди, учв гъякъ вуйиб тасдикъ апІури. Ва хъана чан униъ айи, жакъвлин чІяртІси сикин даршулайи биціириз: – Сикин йихъ кІуразавуз! Дарш бажи-йихъди халукъарихъ гъахидарзаву! – гъапи.

Биціир дишлади, шид хътубтІу рягънин ахалси, сикин шулу.

– Хъа узуз халукъарин хулар аьгъязуз, – кІуру биціири. – Узу увуз аьгъдарди бажирихъна гъидиза. Биціирин жакъвлинсиб ширин машнаъ гъалибвалин ригъ ашкар шулу.

– Дадайи увуз кучІлар апІура. Узу уву къяляхъ хътауз гъитдарза, ма увуз, – кІури, Шамили шуран хлиъ чан жибдиан адагъну шоколадар ивру, сакъюдар Севдетдизра тувру. Хъа Гюлбагъарин хил бисуру. Дугъаз чан хил дугъан хил’ан адабгъуз ккун шулу ва зяифди гужра апІуру, амма Шамили деебтдар ва дугъан хилиъра шоколадар ивру. Гюлбагъари шоколадарихъди чан хлиъ аьдатнан кагъазра гъисс гъапІу ва, Севдет чан шуран ляхнариин машгъл духъну имиди, думу Шамилихъинди гъачІабкку, амма дугъу думу къяляхъ гъапІу ва, шаликкан

хядарси ккитІгІгнайнй улар гъяркъюрн, чан ул кчІюбкъю ва, инчІ ккадапІну, кІул гъутІуччву. Дугъан лнгу «урх дндк кайнб, агъю шулвуз гъапІруб вуш, къан дарапІдн урх» кІурайн. Швушву шалн клакІ хъана нс гъапІу ва машин рнбшвайнз, кагъзнк фу днбнклнаш агъю апІурза кІурн, машгъул гъахън.

Му кагъзн тнк гъурху Гюлбагъарн хлар къувватсузди къамкъарннандн ахъу. Ва дурарннндн шалнккан уларнлан къюб ннвгъ – къюб дерд ахъу. Саб дупну дугъан агъабннан ншбан сес абхъу. Варн гъаму агъвалатнагъ Шамлн дугъаз тамашн апІурайн ва дугъан къувватсузди ахъу лнзн гъюдлн хлар ва хажалатннан къюб ннвгъра дугъан уларнкк ккархъу. Хъа магъа ншбан гъарайра адабхъу. Дугъу учв гъадмукъан бажаругъсуз гъялнагъ гънсс гъапІнукн, думу гъялакдн чан маш гънрагъднзди нлтІнбкІбан гъяракатнагъ гъахън. Дугъу гъагъндн нл хътабгъурайн. Хъа ннцнб гъял саб днкънкъайннѳІан давам гъабшдар ва думу дншладн хъана Гюлбагъарнхънндн нлднцу. Фу гъабхънуш, дугъхъан Севдетднра гъерхбар-хъерхбар апІуз хъюгъру, амма шуру фукІа ачухъ апІурадайн, чІалра даркІурн, ншурайн.

Уъмрн гъяднснрн лукІ духънайн Гюлбагъар чан йншвахъ гъамус снкн гъахън ва ккебехъну, днрншвдн, гъюзнмбу гъяднснрн теклнфарнз ккнлнгу-рн, пашмандн, шалнхъдн маш ккебкн, дернндн нл хътабгъурн, варндз табнгу духъну айн... Вагъ, Шамлн туву кагъзн тнкнн дугъан юкІв шад гъапІундайн, дндѳ саб шадвал аш, къюб пашманвал айн. Думу кагъаз тувундайнш, хъана ргъятдн хънбднн.

– Вахт ву! Вахт ву! Сяагъ шубуб шула, жнгуларнз, шубарнз швушв хъадн хулаз гъягъюз вахт ву кІурн, сесер гъашн.

Инсанарн арайнн «гъач, жан чн», «ухъура гъягъндхъа», «я Селнмат, къанар мапІанай», «учу нчв къяляхъдн вушра гъндчн», «швушв хул’ан адагъ-хъанннн, гъапІрухъа ухъу мушвахъ сарун, Агъмад?», «вахт ву, вахт, гъягъндхъа, ялхъвнар нхъ раккнарнхъ апІндхъа» сесер ерхъурайн. Дурарн ярхла дардн ерлешннш духънайн Рамазнан хуларнхънндн рякъ гънбнсу.

Швушв айн машин гъеле чан хъайн йншвхъан гънрнбшвундайн. «Жнгулнннѳ» деънайндар ккебехънайн. ЦІнб вахтналан днна Селнм гъафн ва Аблнсултанднз машин хъапІуз вахт ву гъапн, хъа жарадарнхънндн гъушу.

Аблнсултандн рацснб чан зурба шапка, агъю ляхннхъ хъюгърайнрнсн, хъана зарбдн кубжу ва жюлгн айн ачар, тархъ дапІну, нлбнцу. Машн ходнагъ абхъу. Дндн улхъанснна къавлар, рякъдн мукъам йнвури, лнкрдн гъягъурайн, хъа жнгуларн дурар къялагъ тІагнайн.

Аблнсултан агъю нштагънннндн гъяаълхъю.

Рамазнан хуларнхънндн халкъ ахннш шулайн. Хуларн улнхъ мяракайнн майдан хъайн ва жнгуларн душвахъ ялхъвнар апІуз днннгуз йнкърар гъапІу. Фнцн вушра, швушвра сейр апІуз духна ва думу хътардн хулаз гъягъюб ужуб ляхн дар.

Рейганат ва чан багахълуыр хулагъ швушв къабул апІуз гъязур шулайн.

Шамнл ва чан дустар гъулан гънрагъндхъна «Майднарннннн» сейр апІуз душна кІуру хабар варндхъна дарабгънайн.

Рамазан ва Гъяшнм, дурарнхъна гъамус хъана къюрсана дагълуыр дуфнайн, чІат шулайн гъяднснрнзра тамашн апІурн, нпІурн-убхъурн деъну айн.

Дурари чпин жигъил вахтар кІваин апІури, гъийин жигъиларин бахтавар йигъарикан ихтилатар апІурайи.

Мяракайиъ инсанар шадди, Рамазан, Рейгъанатдин, Гъяшимдин шадвал пай апІури айи: аьлхъюри, разиди, бахтлуди.

Кючйиригъра накъси бишируг адайи, дидара инсанарин гъевес гужал апІурайи.

Лисхъан къанди Гъяжимурад ва узу гъулан гъирагъдихъна сейир апІуз удучІвча. «Фици? Гъяжимурад Мягъячгъалайиз душнайир, думу увухъди ичв гъулаъ фици шулу?» – дишлади гъамциб суал дивну хъидива, урхурайир. Мегер увуз думу чарасуз аьгъю апІуз ккундуш, кІарза. Дюз ву, Мирзайи Шамилиз ктибтганси, Гюлбагъари чахъди гъергну гъягъюз разивал тутрувиган, Мягъячгъалайиз гъягъюрза кІури, Гъяжимурад йишвандин мучІушнаъди Хючназ гъушнийи. Улукънайи гъядисйирин пашманвал аьгъ апІуз даршулайири дугъу танишдарихъди гъубхънийи. Чан амриъ адарди айир думу, гъулажви, мектебдин машиндихъ шофер вуди лихурайи Нурмягъямеддиз алахъуру, ва учв гъулаз гъюруган, дугъу Гъяжимурадра гъахнийи. Магъа гъамци. Хъа гъи думу, узу закур сатІиди Мягъячгъалайиз гъягъюрхъа, йизра дина рякъ ккайиз гъапиган, узуз ккилигури гъузнайи.

Хъа гъамус учу гъулан зиихъ, ягъли тепейин али майдандин гъвалахъ, рукарилан аьмлюхъяр уч апІури, итІури айча.

Гъяжимураддин узу гизаф тяжуб духънайза ва дугъан ляхнарин гъавриъ ахъну, кІакІар чиб-чпихъ хъитІуз шули адайзухъан.

Дурарин гъушу йигъар кІваин гъапІиган, дубхънайи ляхин гъякъикъат вуйивалихъ хъугъузра шуладайи. Гъяжимураддинра вари умудар дургну айи. Узухъди, саб гафниинди, чан дустрахъди хъайиганси, думу гафар апІури, зирекди аьлхъюри шуйи, хъа гъи думу гизафси ккебехъну айи. Дугъан сесра муганазІан жарасиб, зяйфуб вуйи ва учв дюз алапІуз даршлу тахсир ктубчІвурси айи.

Ав, чІуру тахсир ктубчІвурси, гъаз гъапиш дугъу зурба чІуру ляхин гъапІну, дюз алапІуз даршлуб, гъаргандиз... Дугъу думу тахсир гъисс апІурайи ва жигъилиз диди аьзаб туврайи. Дугъриданра, Гъяжимурадди чан ккунир аьхиримжи вахтна сарди гъитнийи, дугъу ккунириз гъапІу дугъривалин гафар гъитнийи, дурар гъавайиди, метлеб адарди, кумси дургну, гъаргандиз гъушнийи. Гъяжимураддиз чав къан апІуб аьгъю дубхънайи. Дугъаз варитІан иццу апІурайиб гъадму вуйики, дугъу ккунириз жилирвалин гаф, фу дапІнура чиб гъаргандиз саб вуйивалин дугъривалин гаф тувнийи. Хъа гъамусдихъантина, думу гафар кІулиз адагъуз дархъихъан, ккунирхъинди, гъамус Шамилин «хпирихъинди» маш илтІибкІуз хъибдар. ДумутІанна савайи, ккуни шуру жарарихъди уьмур хъапІри рякъювал – мицдар фикрари дугъан аман адабтІурайи. Дугъу улукънайи му гъядисйир чахъан аьх апІуз даршлуси гъисс апІурайи.

Гъяжимурадди сифте йигъарихъанмина Гюлбагъарихъди вуйи чпин сюгъатар-улхбарикан, чпин гюрюшарикан хайлин ктибтури шуйиз, иллагъки мектебдиъ урхури имиди. Дурарин аьлакъйирикан гизаф аьгъяди, фикир гъапІиган, саб пай тахсир Гюлбагъариинра илипуйза, гъаз гъапиш дугъан Гъяжимураддихъна вуйи мюгъюббат гъати ва гъизгъин женгнаъ абхъиган, дурум тувуз дархъиди гъубзнийи. Зат дарш, Гъяжимураддихъди гъергну гъушнийиш,

дурар, гьелбетда, саб шакра адарди уьмриъ гьаргандиз сагИи ва бахтлу шуйи. Гьамци Гьажимурадди чавра кIурайи.

Хъа Гюлбагъари, аьхюдарин йирси фикрарин гьаразнакк ккахъну, аьхиримжи гьалибвалихъна женг дурубхди, чпиз кьюриддиз лазим вуйи варитIан эгьемиятлу ляхникк кIул ккивундар. ВаритIан асас вахтна разивал тувундашра, Гьажимурадди думу ляхин хьпан тахсир учв дапIнайи. Дугъу Гюлбагъариз, чан бахтназ, гьаргандиз баркаллагъ дупнайи. Дугъаз гьаргандиз вуди гьул'ан удучIвну гьагъюз ккундайи, гъаз гъапиш, чав кIурайиганси, дугъхъан нач'валиан инсанарихъинди, иллагъки жигъиларихъинди, гъазагуз шуладайи.

Учу дийигънайи йишвахъна Шамилини сумчир айи гьул'ан далдабйирин ва кларнетдин сесер кми-кмиди ерхъурайи. Дурар Гьажимураддин ибарихъ, гьисс апIурайза, тупран кьурхулу сесерси хьархърайи. Дустран дерд дустру жвуван дердси, дустран шадвал – жвуван шадвалси гьисс апIуру кIуру гафар дюзидар ву.

Шамил узуз аьгъюр, танишур вушра, дугъан сумчрин далдабйирин сесер куркIри, йиз гьвалахъ дийигънайи Гьажимураддин дюбгънайи аьгьвалат уларикк ккабхъри, йиз кефйирира «мукъмар» йивурайи. Гьаддиз думу мукъмарихъ узхъанра хъпехъуз шули адайзухъан.

– Гьажимурад, уву гъаз артухъди гьюдли, уткан, яни ичв бахтнахъна хрусдар гафар дапIну, думу бегъемди кIулиъ аьну, увухъди гьайизкъан чалишмиш'валар гьизигундайва? – хъана гьерхза дугъхъан.

– Аьгъдарзуз, гъабхъундарзухъан, – ухът алдабхъну, гъагъи жаваб туву Гьажимурадди. Хъа саб герендилан: – Халис мюгъюббатдиз уткан гафар ва аьмлар герек дар. Халис мюгъюббат – думу жара апIуз даршлу гранитдин ижми гьарз ву... Белки, Гюлбагъариз узхъан жиниди дугъаз гьагъюз ккунди ашлийи. Шлиз аьгъа? – гъапи.

– Ваъ, ваъ дугъаз увутIан фужкIа ккундайи. Гьеле мектебдиъ имиди дугъан варидихъна ва гьарсарихъна фициб янашмиш'вал айиш, узуз лап ужуди аьгъайзуз. Йиз хиялнаан дугъан мюгъюббатдин гьиссар абйир-бабарин гафар-гIалабари ккагъну. Дюз гъапиш, Гьашимдин фикрар Рамазнан «жигулийи» чаз табигъ гъапIну. Вариди гъаци кIура.

– Гъапунзавузки...

Гьамци учу духънайи гьядисйирикан фу дюз вуш, фунуб дюз дарш аьгъдарди, мялум вуйи далилариз кымат туври, ич арайиъра гъял апIури айча, думу гьядисйир тарихдиз гъушнушра, ич гафар гъаци гафар вуйиб аьгъашра.

Гьажимурад рукаригъ гьимиди узу, майдандиина улдучIвну, йиз жибариз уч духънайи аьмлюхъяр кчIвугури, марщ апIурайиган, гьюрайи «жигули» гъабкъзуз. Узу дидиз, гъулажви Абдулфerezдин вушул дупну, саб жюрейин фикир тувдарза. Аьхю ляхин вуйинхъа? Гъулаз жигули гьюра! Йигъ гъабшиган дурар гъулаз циб гьюрайин?! Узу хъана аьмлюхъяр уч апIуз рукаригъ гьючIвза.

Думу вахтна ич гъулаъ аьлапатнан гьядиса арайиз гьюрайиштIан, аьлапатнан, тамашнан, зурба, гъалабалугъдин ва шадвалин, зат даршисиб. Сар касра думу ляхнин гъакъикъатдихъ сифте хъугъри адайи, гъаз гъапиш дидиз ухшар ляхин гъулан тарихдиъ гъабхъиб дайи. Фу ляхин ву? Жикъи вахтнан арайиъ

Къуцай Ибрагъимдин ва Асиятдин гъятдиз ва раккнарихъна, шекриина уч гъахъи чамчарси, аьламатназ тяжублуди тамаша апур, гизаф инсанар уч гъахънийи. Дурар мюгьтал духънайи ва чпин улихъ арайиз гъюрайи гъядиса-ийиз киноизси лигурайи.

Ибрагъимдин гъятдин чру ранг йивнайи ахю рукъан раккнарихъ дебкку хани «жигулийиан» гъюнариинна бурма-бурма кушар ахънайи, дюз калбарин, ягъли жандкин жигъил удучивнийи. Думу Шамил вуйи. Дугъу гъятдин раккнар тлаъну ва айтинди учивну:

– Ибрагъим халу! Асият хала! – дих гъапур.

Дугъан сеснахъди члатинди кюрюдра яшлу ксар ва Гъажимурадихъна вуйи чи Меседу удучиву.

– Ассалам алейкум! – салам тувру жигъили.

– Ваалейкум ассалам! Буюр, буюр хулаз, хялижв, – жигъилин салам гъадабгъну, хулаз теклиф апур кужайи. Хъа кърдира:

– Я жан, буюр, буюр хулаз, – гъапи, – хялар гъятдиъ дидригъур.

– Лап ужуди гъидихъа, халу ва хала, хулазра. Хъа гъаму... гъатму раккнарихъ хъайи машиндиъ айи ичв швушв, Гюлбагъар, йиз улихъди къабул апинай. Дугъан къяляхъди учура гъидича.

Саб дупну мициб киваин алдру хабар кубкъу къари ва кужа, мюгьтал духъну, чиб-чпихъинди лигуру.

– Фуж, гъапур швушв, жан бай, ич бализ швушв хъирсну адарич. Багъишламиш апин, уву наънан вува ва шлин бай вува? Йиз уларин акв зяиф дубхъна...

– Узу... гъул'ан вуза, Рамазан бай.

Дюзди кур ашра, жандакра ужуди, къайдайиъди рябкъюри ашра, яшлу-йирин чпин улихъ дийигънайи жигъил кил'ан душнайир, абдал вушул пну, хиял гъабхъи. Кужайи кърдиз фиш-фишниинди:

– Гъаму абдал духъну ашул гъа! – гъапи, хъа, Шамилихъинди илдицну: – Хъа гъулаъ гъи яв сумчир адарин, йиз бай? – гъерху.

– Сумчир а гъулаъ, амма думу ичвуб гъабхъну, – инч ккадапур Шамили.

Яшлуйириз мугъан гафар дюзидар вуш-дарш агъю апур ккунди айи ва дурар сатинди раккнарихъинди удучиву. Фу лигурва?

– Ай Аллагъ, му фу ляхин ву? Узуз гъугъубжвур айин, дарш гъаму гъа-къикъат вуйин? Ай Аллагъ, швушвра деъна! Шюкюр ибшри Аллагъдиз! Я кас, я кас, тму... риш Севдет вуш курза. Валлагъи гъадму ву!

Машиндиъ деънайи Севдетди чан улар хлин ягълухъихъди кжикурайи. Гюлбагъар шалихъди ккеркнайи ва сикинди, фу шулуш, натижайиз ккилигури, деънайи, хъа Аьлисултан Шамилихъинди, яшлуйирихъинди, хъа гизафси гъятдин раккнаригъ дийигънайи Меседуйиз лигури айи.

Мушвахъна машиндиз тамаша апур гъажаргъу бицидар, хъа дурарин «швушв хура, швушва хура!» чигъари чип'ина тамашнан фикир жалб гъапур жигъилар ва ахъудар уч шулайи.

– Я кас, – чан цухи мужрийикан хил кадатну гъапи Ибрагъимди, – Уву Рамазан гъадму Шамил курур дарна?

– Вуза.

– Увуз ичв гъулаъ рягъматлу Гъяжийин (гунгъарин аѳ апри чан, ужур кас вуйи) риш хури сумчир адарин?

– Гъапунзаки, ваъ, Гъяжимураддиз швушв хури а ич гъулаъ сумчир. Узу гъеле ухдитан духназа.

Яшлуйир гъавриъ ахъри адрударси айи.

– Фуж Гъяжимураддиз?

– Ичв бализ.

– Уву кІул’ан душнава, Рамазнан бай! Увуз яв сумчир айиб, увуз хпир хурайиб гъархну, гъаминади гъафунва? – хъял кади, рихшанд апри гъерхру къужайи. Хъа машиндианмина итИгъну лигурайи Аьлисултандихъинди илдицну: – Эй, гъей! Гъаму кас Хючна больницайиз гъаз гъухундарчва? Йиз хулаъ духтар адар! Мугъу фу кІура? – гъапи наразиди.

Шамилин гафар яшлуйири кІваантан къабул дараприайиб агъю дубхъну, Аьлисултанра, машиндиан удучІвну, багахъна гъафи.

– Ассалам алейкум!

– Ваалейкум ассалам!

– Я халу, – кІуру дугъу, – магъа машиндиъ учвуз рякъюри ичв швушв. Гъаз хъугъри адарчва? Гъаму Шамил яв бай Гъяжимураддин дуст ву, хъа машиндиъ айир ичв балин ккуни риш.

Дурарин багахъна Меседу гъюру.

– Я адаш, дурар ух’ин, Гъяжимурад къадашдин аьлхъюри дуфнайидар ву. Ери апри дурар! – кІуру дугъу, машнаан хъюлан ва дерднан ялав убгури.

Аьлисултан ва Шамил, шуру дици гъапиган, Ибрагъимдин дучІубхнайи къаби ва лизи дубхънайи машнаан улихъ, гъаприуш многтал духъну, русвагъ ва уру шулу. Дурарин дигиш гъабхъи агъвалатдин чан саягъ гъавриъ ахъу Ибрагъимди дурариина аьсса за апри ва: «Терг духъну гъарахай гъамлин, учву сагъди имиди, узу учву, хуйин баяр хуйир...» – кІуру, хъа, дугъан аьссайиккан ккутурчвур, жигъилар сар муну, сар тмуну терефназди гъергру.

Гъаму гъадисайин вари баяр-шубар гъааьлхъю.

Чан къуватсузвал гъисс гъапу Ибрагъимди кІул ис гъапу, думу машиндихъинди гъушу.

– Увур ади гъаму дюленгъири гъапри а, Севдет? Уз’ин ва йиз бал’ин аьлхъюри дуфначва? Мишдар ляхнар инсанари апридар вуйинхъа! Гъамускъан йиз бай гъяди гъитай сарун! Ичв намус, ягъ наан а?!

Хъа Севдетди, чан улар кжикури:

– Ери апри дурар! Дурар уч’ин аьлхъюра, Ибрагъим халу, узхъан хътауз шулдар дурар, – гъапи.

Шамил ва Аьлисултан хъанара машиндихъна гъафи ва, Ибрагъимдикан хилар ктатури, гъюдли гафар апри, думу рази ктауз, сабриз хуз ккунди айи. Шамилиз машиндин раккин абщуз ккун шулу, хъа ручкайихъан гъибисубси, йирфарилан, дампа дапІну, гъясса кубкІру. «Ай!» – кІури думу, къял’ин хилар иливну, хъана гъирагъдиз гъутурчвуву. Хъа Аьлисултанди гъя-гъя гъиву.

Гъаму вахтна Меседуйи сар йицІуд-йицІикъюд йисаъ айи бицІириз чахъна гъач гъапи ва, фу-вуш явашди дупну, думу наана-вуш гъау. Меседуйин юкІвра, чан дадайинси, гъаму вахтна къюб йишваз пай дубхънайи. Саб терефнаан гъамрари кІуруб гъякъ вушул кІури, разиди, хъа тму терефнаан – хъял кади ва

пашманди, дуфнайидар чип'ин аьлхьюри ашул кІури. Гьаддиз дурарин машариь шадвалин умуд ва хьялна дерд сатІиди ургурайи.

– Я аьхюжви, – дих гьапІу Асиятди, – гьамус Гьажимурад гьафиган, дура-ри чпин дюз шлуб апІур, гьудучІв уву, сикин йихь.

– Гьажимурад гьамус хьуркьру, – гьапи Шамили, – думу хпан бадали, узу гьачІинитІан Мягьачгьалайиз машин гьапІунза. Анжагъ учву дугъан швушв хулаз къабул апІинай.

Уч духьнайидари чпин арайиь гьерхбар-хьерхбар апІурайи ва машин, Аьлисултан, Шамил, Ибрагьим кьялаь тІаьнайи. Хьял гьювалиан Ибрагьим-дин улариина цІа дуфнайи. Гьаму вахтна дурарин вардин фикрарин ва хияларин гьавриь айи Шамил, чан ниятар, гьабхурайи женг давам апІуз ва уьмриь гьятназ кечирмиш апІуз кІваантІан хьюгью. Думу машиндиз багахь духьну, ракнар арццуз хьюгьру. Къужайи хъана чан аьсса за апІуру, амма сарун артухь йивуз гьабшдар. Я Шамилра, ищру апІурушра, гьергдар.

– Фу ляхнар ву? Гьамцдар зарафатар шулин? Ваь, мураь зарафатарна аьлхь-барсдар ляхнар дар, – кІури, яшлуйи жигьилариз чпин гьяракатариь азадвал туву. Шамили машиндин ракин абццу ва Гюлбагьариз удучІвуб теклиф гьапІу. Швушв машиндиан удучІвуз чалишмиш гьахьи, амма Севдетди, хил дибис-ну, ижмиди чахьинди зигури, деркку: – Гьамушв'ан чІатинди саб ликра адабгъ уву! Гьамус ихь гьул'ан дуфну хьуркьиди.

Шамили Гюлбагьарин хил чан хлиз гьибису ва хъана удучІв кІури, явашди гуж гьапІу. Хъа Севдетди думу дидиснайиб дябкьну, деебтуру.

– Швушв чан жилирин хулаз хьуркьна, Севдет бажи, ихтияр тув, кІуру Ша-мили.

Гюлбагьариз Севдетдин тІулар къабул шули адайи, ва, аьхир дугъу гуж дапІну, чан хил дугъан хил'ан адабгьуру. «Гьит узу!» – дупну, Гюлбагьар ма-шиндиан эдеуру.

– Уву жарариз хурайир вува, минди удучІвуз! – гьарай гьапІу Севдетди. – Вайгьарай, Вайгьарай! Гьамус узу, швукьумди, фу кІуру, фици, фу дупну узу кьяляхь хьтакуру? Я инсанар! Кюмек йихь, я Аллагь!

– Я Расул Аллагь, му гьякьикьат вуйкІана? ФукІара гьязурди адрудари швушв фици къабул апІуру? Астафирулагь, астафируллагь! – кІури, кьардиз йишв бихьурадайи ва мина-тина лицурайи. – Я Меседу, – гьялак гьахьи думу машиндиан швушв удучІвиган, – жаргъ, Гьажимураддизкьана гьач йип, думу чІураьиз душна! Раццарихъан вушра дих апІин, ебхьиди. Къан мапІан, – гьапи.

– Узу дугъаз гьач пуз ухдитІан гьаунза, – наразиди гьапи Меседуйи. Гьажимурад гьулаь а кІури гьеебхьиган, Шамил имбубсана шад гьахьнийи.

Учуз, дюзди гьапиш, Гьажимураддиз, дих апІури гьафири: «Учвуз швушв духна, Гьажимурад ими. Увуз къан дарапІди гьач йип кІури, гьаунза», – гь-апнийи. Хъа учу думу бицІирихь хьугъундайча. Гьамусра уз'ин аьлхьюраш кІурза», – кІуру Гьажимурадди. Сифте учуз гьулаз хьтакуз ккун гьабхьундай-чуз, хъа вушра, саб ляхин адарш, дих апІури бицІир гьадраур кІури, гьафича. Рякьюь учу аьлхьюри, ккун гьабхьи йишвахь дийигьури, фиткан-вуш гьюжа-тар апІури, саб гьайгьушинна дюн'айиь адруганси гьюрайча. Гьаци вушра гь-улаз хьуркьайиз йицІуб-йицІихьуб дакьикьатІан гьабшдар. Гьажимурадкьарин ракнарихъна хьуркьайиз, учуз фужкІара алахьундайчуз. Ич хулар дурарин

багахъ хъайи. Хулазди гъягъюрайириз, узуз, дурарин гъятдиъ дийигънайи инсанари ва «жигульири» жюрбежюр фикрар апуз гъитрайи. Ракнарехъ гъятдизди гучI'вал кади лигури дийигънайи бицIидари гъалабалугъ кипрайи. «ФужкIа кетIерццнайкIан?» Му фикрар учу гъятдизди учIвубси, къатI гъаши. Гъажимурад гъяракат кади йиз улихъди гъажаргъу, думу инсанари чпин арайи-антира, йишв апIури, гъятдин къялаз адау. Гъамус вари дугъу фу кIуруш, кки-лигурайи, хъа Гъажимураддиз фу шулаш гъелелиг хабар адайи. Хулазди учIвру ракнарехъ, Ибрагъим халуйин ханжалра хлиъ дибисну, Шамил дийигънайи, ав, Шамил! Гъажимурад дугъахъинди душмандихъиндиси гъилигу. Гъятдиъ Селим, «букъатил», Севдетдин жилир вуйи Къурбан, Къасум ва хъана жарадар дийигънайи. Дурар Шамилиин писди алжагънайи. ГъапIра мурари? Гъажимураддин саб дупну учв Секинатдин хулаз гъушиган, дурарин вари тухумдин арайиъ гъабхъи гъядиса кIваин гъабхъи. Ва гъамус чпин икриъ гъадму инсанар гъяркъиган, думу гъадмукъан тIонт гъахънийики, дурар къацIухъди парчIир апIарза кIуруганси. Хъа Шамил кIуруш, ракнарин улихъ варидин агъаси дийигъну, хулаз фужкIа деетури адайи, гъятдиъ айидариз дугъахъан гучI кади айиб рябкъюйи. Шамилиз къаршуди дийигънайидар Гъажимураддихъинди машнаъ даккнивалин хъял ади, писди лигурайи. Гъажимурад агъю гъахъибси, Шамили дугъаз шадди дих гъапIу, хъа Гъажимурад, дугъан гафар гъяспикк ккадраъди, чан къувватлу жандак варидиз рябкъруси, варидин улихъ дийигъу. Дугъахъинди гъялак-гъялакди Ибрагъим ва Асият гъажаргъу ва думу жикъи вахтнан арайиъ фу шулаш, гъавриъ тIау. Чан абийир-бабарихъ сабурлуди хъебехъну, Гъажимурад Шамилихъинди гъилигу, гъациб саягъ саб-швнуб секундди дийигъну, хъасин дугъахъинди гъажаргъу ва думу дявдиан дуфнайи чвеси хабаъ тIау.

Вари ккебехъну дийигънайи, хиял апIин мушвахъ фужкIара хътар, гъациб сакитвали агъавал апIурайи.

– Мурар гъапIрудар ву мици жара духъну дийигъну? – гъерхру Гъажимурадди инчI кади, Сефердин терефназди ул кчIюбкъюри ва учв ургуд заварин зиин алиганси гъисс апIури. – Уву гъамушвахъ гъуз, узу гъамус гъидиза, – дупну Шамилиз, думу хулазди гъажаргъу.

Гъадму вахтна Селим ва дугъахъди хъайидар хъана гъизмиш гъахъи.

–Эй, абдал! – гъапи Селимди. – Уву жилир вува! Уву дици дапIну ккундар! Увуз аьйиб ву!

– Узуз хпир азуз! – жаваб тувру Шамили.

– Узу увуз дишагълийин наз улупидиза! – «букъатилди» хилар хъиржвру ва думу багахъ улучIвуз гъязур шулу.

– Лиг сарун, – Шамили сабурлуди дих къабул апIуру. Багахъ улучIву Сеферихъди, къюгъне вахтарин инсанариси ханжлихъди женг гъабхуз, Шамилиз нач шулу ва дугъу думу йивну жилиъ абсру, хъа хилар хъиржвру. Сефери думу чархъурза кIури, гъирагъдиз гъадауз ккунди, дугъ'ина чан ацIу ва зурба хил за апIуру. Амма Шамили думу чаз хабар хъайизра хилар дидисну, илтIикIуру ва чан къял'ин иливру. ИцIру гъапIу ва дугъан дичIвалвали гучI ккапIу Сефери чIигъ апIуру ва гъирагъдиз гъергру. «Букъатилра» гучI дубхъну, мурмрар апIури, къяляхъ гъушу.

– Шамил, уву жилириз хас вуйи ляхин гъапIундарва, – кIуру тягърар бегъемди чIур духънайи Къасумди, чан эмейин бал'ин наразиди.

– Уву ккебехь! – кІуру дугъу Къасумдиз хъял кади. Шамилиз думу гъарган чан рякъ гъадабтІну дийигъури рякъюрайи. – Яв кІул’инди фикир апІин!

Къасум, вари инсанарин арайиъ эмейин бали чаз дици гъапиган, рякълан улдугурси шулу.

– Учвуз аьгъячвуз? – варидахьинди илтІикІну гъапи Шамили. – Учвуз аьгъячвуз му фу ляхин вуш? Узу гъаІраш? Йиз гъавриъ ачва? Учву ичв гъавриъ ачва? Дюз ву, учвуз узуз хпир хуз ккун гъабхъну. Аьдат ву, ужуб ляхинра ву, баракаллагъ учвуз. Хъа амма гъаддихъди сабси, думу ляхнихъ хъюгъри, учву зурба гъалатІар гъапІунчва: сабпиб – йиз разивализ гъилигундарчва, къюбпиб – йиз юлдшин мюгъюббат парчйир дапІну, думу узуз гужниинди багъиш апІуз, узу «бахтлу» апІуз ккун гъабхъунчвуз. Учвуз мялумра вуди шуран уьмур кур апІурайчва. ДумутІанна савайи, гъаму къужайин балин, фила-вуш узу аьжлихъан дюрхну, чан жандикан ифи йиз жандиъ гъяйиф дарди убзурин, яни дурарин къюриддин жигъил уьмрар учвуз ликрикк ккивуз ккун гъабхъну. Зат дарш, Гъажимурадди узу аьжлихъан гъюрхю йигъкъан учву кІваин гъибтну ккундайин?! Узуна Гъажимурад саб ифи айи чвйир вуча...

Гъаму вахтна кючейизди саб «жигули» дуфну хъубкъу. Дид’ан Риза, Аслан, Мирза, Шериф ва сарсана машин хъапІрайи жигъил эдеу. Дурарин арайиъ Вера айи.

– Ари гъатинди лигай! – давам гъапІу Шамили. Лиг, лиг, Селим ими, Сефер ими, узу гъацира дяркънайир вучвуз. Гъатму жигъиларин арайиъди гъюрайи дишагъли йиз хпир ву.

Уларикк ккархъу гъядисйири Аслан, Шериф, Мирза, Риза, шофер ва Вера мюгътал гъапІундайи. Дурариз фу шулаш, варибдикан хабар айи.

– Думу узуз гизаф ккундузуз. Вера узхъан жара апІуз шлу къувват хъадрувалик шак ктариз. Учвхъан учу жара апІуз гъич саб вахтнара хъибдар! Гъамус, учвузра рябкъюрайинганси, лапра ужуди гъабхъну: къюб шадвал, бахт, къюб сумчир.

Вера! – дих апІуру дугъу хпириз. – Гъамина гъач. Вера дуфну, дугъан гъвалахъ дийигъуру. – Учвуз узу йиз багъа инсандихъ мягърум апІуз ккун гъабхъну. Хъа ваъ, кІурайибтІан, хъана аьхю къастар айичв... Саб геренди дийигъну, Шамили дийигънайи жигъиларихьинди илтІикІну! – Мирза! Учву музыкайин алатар гъахунчва? – гьерхру.

Лазим вуйиси жаваб тувру Мирзайи, – музыка, гъелбетда, ухъухъди хъа. Аслан, Риза, далдабу ва каманчи гъамина! Уву, Шериф, къавлариз деъру йишварин гъайгъушнаъ йихъ.

Мирзайин гъязурлугвал ва Шамилихъди гаф саб вуйивал хуш дархъиди, Къурбан дугъ’ина алжагъуру. Дугъан хлиъ гакІвлин къатІра айи. Хъа гъазвуш багахъна хъуркъубси, думу Мирзайин улихъ хилра гъаци за дапІну дийигъу, думу гакІул духънайи. Мирзайиз думу чайна алжагъну кІури, ткира гучІ гъабхъдар ва учв дийигънайи йишвахъ, ликра алдадабгъди, магъа фу шулуш апІин сарун кІуруси, гъудручІвди гъузру. Къурбан, биціи жандкин, аціу кІурбарин, цалси лизи духънайи.

Хул’ан чІатинди Гъажимурад утІурччву. Фу лигурва?! Дугъан рябкъюб, кпалгувал, утканвал. Думу шадвалиан ва бахтнаан шамси кархънайи. Дугъу Шамил хъана хабаъ гъидису ва хъасин имбударихьинди илтІикІу.

– Юлдшар! – гъапи дугъу, – Узу гъадмукъан шад ва бахтлу вузаки, йиз мюгъюббат узухъди хъайиган, йиз фикрарий айи уьмур гъякъикъат дубхънайиган! Гъи узу дюн'яий варитан бахтлу кас вуза! Юлдшар! Мярака давам апІурхъа!

Шамили чан багахълуйири фици, апІру-дарапІруб дубгну, мюгъталди му гъядисийр къабул апІураш, тамаша апІурайи.

– Дюз кІуру, дюз кІуру! – гъапи дугъу, али йишвахъ мина-тина лицури. – Гъяжимурад, сифте уву ялхъван апІин! Увлан башламиш апІурхъа.

– Гъяжимурад, ергну мяракаийъ, майдандиъ турси дусру, хъа, шубуб чарх йивну, аьршдиз ергури, мукъмихъди ялхъван апІуру. Шамили дугъахъди ялхъвниз Меседу гъаьру.

Уч духънайидар, варибдикан гъархну, мяракаийз гъварч гъахъи ва гарччлар йивуз хъягъю. Ялхъвар хъана давам апІидийи, эгер Рамазан ва Гъяшим хъуркъундайиш. Дурар «грузовик» машиндиъди гъафнийи.

Хулазди жаргъуз гъяракат апІури, Гъяшимди Шамилиз:

– Уву, намуссуз, жилир дарва! Увуз кІури узу риш тувунза! Хъа гъамус, гъюрмат апІрушваъ, биябур апІурава! Душман, узу биябур апІури гъам уву!!!

Ракнарехъ Шамили думу дерккру ва айтІинди учІвуз гъитдар. Гъяшимди дугъаз хъзигуру ва думу гъидитуру, амма Шамил яваш гъашдар ва гужнинди дугъу думу хъана лап ярхласи гъидитуру. Му ляхни Рамазан хъана гъизгъин апІуру ва, гъамус чаз хулаъ учІвуз ккунди, балин машнаъ шриш абТІну, дибисну мухриан, вари айи чан къувватариинди хъзигуру. Алдакурайи Шамил Гъяжимурадди дисуру.

– Уву йиз бай вуди! Абайин намусниин бали лик иливри! Жилир! Наану жиливал? Узу уву тикйириз уркарзаву! Гъадагъ гъадму риш! Уву бадали узу фицдар харжар дапІнаш, мялум вувуз, бала?!

Жигъилари фици-вуш дурар дерккру ва, сабриз хуз ккунди, гафар апІуз хъюгъю, амма Рамазакан ва Гъяшимрикан фуқара апІуз шуладайи.

Уч духънайидарик хъана ахъю гъяракат кабхъу. Гъалмагълари дурариз алдагъуз гъитрадайи, я дурарихъан мушваъ гъалмагълар арайиз духнайидариз тувуз шлу кюмекра адайи. Дурар тамашнан «кинойизси» лигурайи.

Сакъюдар дакъикъйирилан Рамазан наанди-вуш дургру, хъа Гъяшим, хлинцар гъюргъю ппазиси, фу апІурушра къувватсузди, юкІвра убгури, гъизмишди, ктирсуз даршули айи.

– Увуз, узуз риш тувну, йиз бахт ккунди айин? Йиз гележегдикан уву фикрар апІурайин, йишвариинди даърахди, нивкІ адарди?! Аьгъязуз, Гъяшим, уву апІурайи фикрар жарадар вуяв. Думу чІуру ниятар кІулиз удучІвидар. Увуз йиз адашихъан пул дибисну, «жигули» гъадабгъуз ккунди айвуз. Жин мапІан, гъамушвахъ хъайидариз аьгъдаршра, узуз думу жиниб дар. Яв умудар чІур гъахъну. «Жигулийин» эйси хъуб думукъан рягъят ляхин дар, аьгъю йибхъ! – кІурайи Шамили варидин арайиъ русвагъ духънайи Гъяшимдиз. – Музыка! Музыка! Гъяжимураддин сумчрий Гъяшимди чав ялхъван апІиди! Чвуччвун шуран уьмрин мураддар кІулиз удучІвна, гъамциб вахтна дугъу шадвал дарапІди гъитрин! Музыка! Яваш махъанай! Музыка, Аслан, Мирза! Музыка!

Икрый хъана ялхъвнин мукъмарин сес абхъу, амма ялхъвниз удучІвуз саризра ккунди адайи. Гъяшимди ялхъван апІурин! Думу кІарчар улдушвнайи

бугъси, элебгуз даршули, я гьергну гъягъюз даршули, метлебар кІулиз адагъбан бадали, гъаІрушра мюгъгал духъну, йишвак-заварик ктрисди, бугъмиш шулайи. Чаз ялхъвниз дих апІурайи Шамилини дюд бисуз, алжагъуз гъязур шулайи. Гъаму вахтна гъягъдизди, хлиъ тюфенгра ади, кІару духънайи Рамазан ажугълуди, ургури ва ца кади архъу. Гъягъдиъ айи дишагълийири дишлади ишбан гъарай ипу. «Гъяжимурад йикІура, Гъяжимурад йикІура! Жин йихъ, Гъяжимурад!» Асиятди бай чахъди ккеркуз гъяракат апІуру. Ибрагъим Рамазнахъинди гъажаргъу.

– Фуж багахъ улучІвиш, йивну йикІурза! – гъапи Рамазну, гъягъдизди учІври, тюфенгин люл Гъяжимураддиинди алапІури. Чан балин багахъ дийигънашра, дугъаз Гъяжимураддиз тюфенгиан йивуз ккун шулу. Тюфенгин чахмахариин тІуб иливuru ва ккизигуз гъязур шулу.

– Узу му биябурчивалихъна хпан тахсиркар гъаму ву! – гъапи аъжайиб сесниинди дугъу.

Саб дупну Рамазниинна хабарсузди фуж-вуш гатІархъу ва гъадму вахтна завар тІуркІрубсиб пакъра гъапІу. Къюбпи мертебайин унчІв дюбгъну, гъягъдизди шюшейин тикйир ахъу. Гъяжимурад сагъ-саламатди дийигъну имийи. Кумрахъан Рамазну ва дугъ’ина гатІархъу Шерифди му гъядисайин натижа дишлади аннамиш апІдар. Рамазнан гюлле чан душмандик кубкъну кІури, хиял гъабши ва ухът алдабхъу. Амма къюбпи мертебайиан дишагълийирин, Севдетдин, Гюлбагъарин ва Меседуийин, ишбан сесер утІурччу. Инсанарик гъяракат кабхъу.

УнчІвахъинди, ишури, Меседу гъазагу:

– Севдет хала гъакІну, – гъапи дугъу гъарайниинди. Рамазнан суфат лизи гъякси гъабхъи. Инсанарик гъяракат кабхъу. Дишагълийирин ишлар му хабар кубкъиган хъана гъати гъахъи. Жилар хулазди жаргъуз хъюгъю, варитІан улихъди къюбпи мертебайиз Гъяжимурад удучІву. Севдет, ифдиан хил ибиркну, рангар ккадагъну, майитси дахънайи. Дугъан гъвалахъ – Гюлбагъар. Гъяжимурад дишлади хилин пульсдиз гъилигу, хъасин – ифи гъябгъюрайишваз.

– ГъакІундар, – гъапи дугъу. – хлик кубкъну, гучІ апІуз ляхин адар. ИлитІуз ужудар хъади гъачай.

Гюлбагъар ифи гъябкъиган ктІушврур вуйи, дидкан хабар ади, дугъан аьгъвалатди Гъяжимураддик думукъан аьхю гъалаблугъ кипдар.

Меседуийи дишлади чайникдиъди мичІли шид ва зийнар илитІуз ужудар гъахи. Гъяжимурадди Севдетдин ва Гюлбагъарин машарик шид кибчу.

Гъаму вахтна сабсана сесну инсанарин юкІварик кучу.

– Къурбан йикІура! – сес жигъилин вуйи.

– ФукІара дар, – гъапи духтир Мягъмуду, – амриан гъушну, гъамус ужу хъиди.

Мягъмуд, гъулан духтир, кІару кушари унтІ ккебкнайи жигъил, къюбпи мертебайизди дурар ахтармиш апІуз гъушу.

– КІурбарик кубкъундар, – гъапи дугъу, амма йикк парчйир дубхъна, ифи дебккуб читин ву, дишлади Хючназ, операцияйиз духну ккунду, къанар апІну хай шулдар.

Севдет больницайиз гъахуру, анжагъ «Скорая помощдиъди» ваъ, хъа, къанар дархъбан бадали, Сефердин «Жигулийиъди».

Хъасин гъулан советдин гъуллугъчйир хъади дуфну, элгъет йигъ вуйивализ дилигди, Гъажимураддинна Гюлбагъарин загс апІуру.

Хябяхъган мярака алдабгъайиз, Шамил ва дугъан сумчриз дуфнайи имбу жигъилар мушваъ гъузру.

Дурар чпин гъулаз къяляхъ рякъюъ учІвруган, дурарихъди хъайи машинарик Асияткъари келягъйир, кюкйир кайи косынкйир, гъар жюрейин рангарин лентйир китІну, хъана утканди гъабалгу. Дурар гъамус Гюлбагъарин йишв'ин Вера дитну, къяляхъ рякъюъ учІву. Шамилин къюбди айи юкІв саб дубхънайи, гъвалахъ хъайи Верайи дугъаз улариинди макар апІурайи.

– Магъа сейирра дапІну хътакурахъа, – гъапи Шамили аьлхъюб кадиси Верайиз.

– Ав, – гъапи Верайира, рягъятвалин ухът алдабхъну, – сейир ужуб вуйи, гъич макІан...

– Хъа уву узу гъапиган, хъугъри адайва, Вера, уву, – давам гъапІу Шамили, – ккун хъувалихъ хъугъ...

Драматургия

Манаф Шамхаловдин 115 йисаз тѣлукъ вуди

Манаф ШАМХАЛОВ

Бажаранлу писатель Манаф Шамхалов 1915-пи йисан 29-пи июндиѣ Хив гъулаѣ касиб нежбрин хизандиѣ бабкан гъахъну. Дугъу сифте багъри гъулан мектеб, хъа Дагъустандин педагогический рабфак ккудубкІну.

Манаф Шамхалов совет вахтнан табасаран литературайин бина ккебгъу ва хъасин думу ужудар эсерариинди артмиш гъапІу писателарикан сар ву.

Дугъу жюрбежюр жанрйирин эсерар дикІури гъахъну. 1932-пи йислан ккебгъну М. Шамхаловдин эсерар саб-сабдихъди хътадагІри удучІвур гъахъну.

Ватандин Ахъю дявдин вахтна М. Шамхаловдин эсерарин «БицІи патриот» ччвур али гъварч удубчІвну. Дявдин къяляхъ йисари писатели «Колхоз кюкйири дабалгна» ва «Багъри гъулан ччвурниинди» кІуру китабар чап гъапІну.

1958-пи йисан М. Шамхаловдин «Чирагъ нирин дерейиѣ» кІуру романдин сабпи пай удубчІвну. Думу табасаран чІалниинди дибикинайи сабпи роман ву. Хъасин дидин къюбпи пай «Дюзмиш гъабши дере» удубчІвну.

Табасаран сягънайиин диври, М. Шамхаловдин «Хил алдабгъ» ва «Бахтлу гъашидар» кІуру пьесйир совет вахтари машгъур вуди гъахъну. Гъацира урхрударин арайиѣ писателин «Женгчйир», «Дих апІбаз» ва «Дагълариѣ тІуркІбар» повестар яркъуди мялум ву.

Табасаран литература улихъна гъабхуз гизаф планар кІваѣ имиди, 1974-пи йисан Манаф Шамхалов хабарсузди кечмиш гъахъну. Дугъахъна вуйи ахъю гъюрмат уѣхъюри, багъри Хив гъулан мектебдиз М. Шамхаловдин ччвур тувна.

ХАТІАЛУ ГЪЯДУХЪ (Саб пердейин пьеса)

Ярквран кІапІал. Дидин саб терефнаѣ гъяд, тмуну терефнаѣра булагъ ади, дина гъюру рякъ гъарар-кюлеригъян гъюруб вуди шулу. Гъадму рякъдианмина Замир дуфну хъуркъру.

З а м и р. (алахъну, гъарзаригъянсина гъябгъюрайи булагъдин шуруз хумпІар дапІну, гъудужвну, чан кІвантІар марцц апІури). Агъ баркаван, Жакъвлин

булагъдин шид, уву йиз улхъан гъачІи накъвдиъра кмиди дудрубгри... Ваъ, мидиз сакъюб хумпІсан дарапІиш, ул хъмиди гъягъбакк ккахъру. (ХумпІ дапІну, за гъахъи Замириз, жаргъури, гъигълан духъну, кІулин чІарарра къайдасузди дарагъну, саб ликриин калушра алдарди, сар риш гъюри рякъюру, ва, гъаму ляхниин тяжуб гъахъир, думу рукарихъ жин шулу).

Л е й л и. (саб саягъниинди, гъядлан асина кІаназди дилигну). Ухъ. Эй Аллагъ, шлиз аьгъя байгъушсиб гъаму гъяду узусдар швнурна-сар бахтсуз гъахъи жигъиларин жанар чахъна гъадагънуш!

Эй худа! (Саб-швнуб гамриинди къяляхъ хъадакнугъ.)
Урсурза гъи сарун увлан
Дюн'яйихъ ул хъмиди, гъяд.
Яв зулумнакк ккахъдарикан
Гъит сар узура ишри, гъяд.

Ягълиб вува, вушра гъапІру,
Узуз жара рякъ имдруган?
Йиз шилнаъ а къувват-кІару
Жара апІру кІул жандкихъан.

Я бахтавар, Жакъвлин булагъ!
Дарза гунагъкар дюн'яйиин.
Ккунду гъузуз кади дамагъ
Лап кІваъ учІвну, кІваз ккунирин.

– Вагъ, гъаму шейтІнар лицуз дивнайибсиб гъядлан урсну, жвуву-жвуван жан гъадабгъайиз, гюзел, уьзден жакъвар тІрхури гъюри, убхъру, гъаму Жакъвлин булагъдин штуз саб хумпІкъанна апІудаза!

(Лейлийи мигариинди къюб ражну шид убхъуру, хъа, къяши хилар машналан алдатури, кІулин чІарар дюз апІуру. Гъаму арайиъ Замир дугъахъинди дикъатниинди лигуру). Эй, уьзден дагълар, гюзел укІар-кІажар, гъарар ва кюлер! Саб учвукъана чІалниина дуфну, гъаму аьзабнаккди узу йиз жан тувувалин шагъидар йихъайчва!

(Лейли диш духъну, сабурниинди къадамар алдагъури, гъяд'инади гъягъюру. Къяляхъди душну, Замири думу хабарсузди дисуру. Лейлийиан «агъ» адабхъуру).

З а м и р. Магъа, яв сузайиз дилигну, узу чІалниина дуфну, яв багахъна хъуркъназа. Буюр, гюзел, яв мурад, метлеб фу вуш, узуз йип. (Думу дикъатниинди лигуру).

Л е й л и. Йиз мурадар-метлебар ахъюдар вуйиз. Увхъан узу дурарихъ хъауз даршул. Гъаци вуйиган, уву узухъди йиз кІваъ абхънайи ляхин тамам апІуз гъит ва увура яв кІулиз саб чара апІин. Дарш йиз шилнаъ айи жаллатІри мумкин ву увура гъадауб. (Лейлира дугъахъинди лигуру).

З а м и р. Адми сад йигъан духъну, сад йигъан йикІуру, гюзел, хъа уву яв кІваъ мициб чІуру ният гъапІуз ивнаш, лап дюзди узукна йип.

Л е й л и. (Рякъюзди лигури). Ич абайи узу гужниинди даккнириз масу тувра. (Хъана думу рякъюзди лигуру).

З а м и р. (Дугъахъинди лигури). Даккнириз гъярдарза кІуру сарун...

Л е й л и. Гъярдарза узу дугъаз къабанна гъапуншул, амма думу узухъ хъпехъурадар. Гъаци кІури имиди, дугъу узу масу тувну.

З а м и р. Масу тувуз дугъаз гъюкуматдин законарикан хабар адарин?

Л е й л и. Гъеле дугъан кІулиъ гъюкуматдин законар учІвнадар.

З а м и р. Дугъу увухъ фукъан гъадабгъну?

Л е й л и. Хъуб ребейин хутІил, саб йиц, саб гъайван, саб хюни, хъуб марчч, фукъан вуш пулра гъадабгъбанди ву. (Лейли рякъюзди лигуру).

З а м и р. Белки, увухъ гъадму мал-мутму туврайир ляхнин гъавриъ айир вушул.

Л е й л и. Фтин гъавриъ айир ву кІурава?

З а м и р. Колхозар хъпан.

Л е й л и. Бейхабар вуза.

З а м и р. (Дугъаз лигури). Белки, увуз ккунирихъ гъациб мал-мутму тувру къувват хътаршул?

Л е й л и. Гъеле узуз ккун духънайи бендера адар, я ккун апІру мажалра гъабхъундарзуз.

З а м и р. Увуз узу къабул шулуш, лап мажал кади лиг. (Учвра дугъаз лигуру).

Л е й л и. Узу жарарин рихшанд, я зарафат гъадабгъури вердиш гъахъир дарза. Эгер гъацир вуди гъахънийиш, узу гъамци чюллериъра ахъдайи. Уву гъацдар кІури, йиз хажалатлу юкІв гъапІуз хъанара гъибикъурава?

З а м и р. Узуз уву бегелмиш духънайиган, мажбур духъну кІваан гъапІу аьрза вуйиз.

Л е й л и. Хъугъидарзавухъ.

З а м и р. Ху апІуразаки, узуз уву кІваан-кІваз бегелмиш духъназуз.

Л е й л и. Аллагъдин ччвурнахъ ху апІин.

З а м и р. Аллагъдин ччвурнахъан ху ибшрики, узуз уву кІваан-кІваз бегелмиш духъназуз.

Л е й л и. Бегелмиш хъувалинна ккун хъувалин арайиъ гизаф тафавут а.

З а м и р. Йиз бабан мухрилан гъубхъу никкдиндира ху апІуразаки, узуз уву кІваан-кІваз ккун духъна. Хъугъ узухъ, йиз гюзел.

Л е й л и. Аьгъдар сарун...

З а м и р. Яв улихъ кІул ис апІураза!

Л е й л и. (шад маш улупури).

Фици хъугъза гафарихъ яв,
КуркІну кІури садар улар.
КкъядябхъюйкІан жандин ялав,
Сикин духъну кІваъ ай дердер.
З а м и р.
Бали шураз кучІал апІуб
Усал ляхин ву ляхнаркан.
Аьгъю йибхъ дици дарапІруб
ГъапІиш, гъярам ибшри макан.
Л е й л и. (Замирин хлиз хил тувну):
Хъерг къефсиан луф адапІуз,
Аьгъю йибхъ, пуч шулу думу.

Дици вуш, жан гъурбан увуз,

Дадмиш апІин хах-багъалу.

(Дурари хилар дисуру, хъасин сабпну «Вагъ, узу гъапІра» дупну, Лейли Замирихъан гъутІурччвур).

З а м и р. (Къюб кІвахъан духъну, чахъан гъудучІву Лейлийиз лигури):

Ккунивалин му мюгъюббат,

Сифте дадмиш апІураза.

Тавакъу ву, макапІан дерд,

КІваан-кІваз бис му йиз аърза.

Л е й л и. Ухъ аман, яраб гъамциб бахтикарвал узуз гъапІуз тувнийкІан?

З а м и р. Ухъуз гъийин йигъан бахтсузар пуз шулдар, ухъуз бахтар Октябрин гъалибвали духну тувна, хъа гъадму гъалибвалин пайдгъикк ухъу бахтаварра духънахъа.

Л е й л и. Агъдар сарун... (Гъаму арайиъ хлиъ гъяцІли гапурра ади, рукаригъянсина айи рякъ дибисну гъафи Агъалар «уву жиларихъдира лицури имийва, намуссуз! Сарун уву ккахъуз ккахъну» кІури, Лейлийиинади диш шулу. «Вагъ» адабхъу Лейли, Замирин къяляхъинди гъутІурччвур, Замирира дишла жибдиан тапанчи адабгъну, заан ликри дизигну, Агъалариин алапІуру).

З а м и р. Яв жандихъ ул хъаш, чІардиз миришван! Эгер гъиришвиш, якъинди увуз йивруб агъю йибхъ!

А г ъ а л а р. (яваш духъну). Эгер уву гъадму тапанчийиан саб гюлле гъадму качаз гъивнийиш, узу увуз бай кІуйза, бай, хъа сарун гъич...

З а м и р. Эгер гъациб жаза тувру йишв'ин думу алш, уву гъаписира апІуз шулу, анжагъ сабан уву узу тувру суалариз жавабар ча. Белки, ухъу нагъякъ, Лейли гъякъ, я Лейли нягъякъ, уву гъякъ шул. Гъар фици вушра, ухъу гъякъра нягъякъ дабгну ккунду.

А г ъ а л а р. (хъял кади). Тув яв суалар! (Чав, фярхъ дапІну, гапур гъашариъ ивру, Замирира хил ис апІуру).

З а м и р. ГъапІуз увуз шураз мициб гуж апІбан къаст яратмиш дубхъна? Ва гъапІуз яв риш гъаму «шейтІнарин» гъядлан урсурза кІури, гъарар чІурарихъ ахъна?

А г ъ а л а р. Думу йиз ришди, узу дугъан абади имдар сарун!

Л е й л и. Жан багъри аба, яв кІваз гъурбан ишри, гъапІуз уву йиз юкІв марциди дубгну, хътубгуз гъитрусдар игъанатнан гафар апІурава? Узук кайи жара саб тахсир адар аьхир. Эгер аш, ачухъ апІинки, узу увуз йиз ифдин цІадал гъялал апІруси.

З а м и р. Гъар фу учв арайиъ ашра, узуз дюзди ва ачухъди пуб кІваан ккун апІураза. Гъацира кІарзавузки, узу йицІухъуб гъулан комсомол ячейкайин секретарра вуза.

А г ъ а л а р. Агъдар комсомолар, фужар вуш вуча кІури, гъаму дюн'яра кмиди табдил апІури, халкъ рякъдиан адаурайидар учву вучваки!

З а м и р. Ав, учуз гъаврикк ккадрудар – гъаврикк ккаъри, халкъар чІуру рякъдиан гъякълу рякъдиз хурайи Лениндин комсомолар, партийин эвелин кюмекчийр кІуру. Хъа гъамусяаьтна, гъял апІури, ихъ улихъ хъайи месэла думу дар. Уву яв шуран жан гъадабгъуз гъапІуз къаст дапІнаш, гъаддикан йип.

А г ъ а л а р. Абайихъ хъпебехъру гъацдарин жан гъададабгъди, яркврарихъ айи силарин жан гъадабгъуринхъа?

З а м и р. Гъабхьи-гъабхьиси жикьи метлебниина гъач, халу.

А г ъ а л а р. Жикьиди гъамци ву, думу узу туврайи агълийиз жилириз гъярадар.

З а м и р. Жара ляхин адарки?

А г ъ а л а р. Ваъ, жара ляхинра айиш, узу яв тапанчйириз ваъ, гъич сабдиз-ра дилигди, дугъан жан гъадабгъуйза, я дарш гъамушв'ин йиз жанра дивуйза.

З а м и р. Уву сифте дугъхан гъерхки, «Увуз фуж ккундувуз?», «Шлиз гъягъюрва, йиз риш?» пну.

А г ъ а л а р. Гъадмуси хъуркьнайи, хирид дапІну ккуни шубар хулаъ хъанара бяргъ-бяргъди а. Хъа узу гъадрарихъан гъерхри, дурариз минатар апІури дусрин?

З а м и р. Ав, гъадрарихъан гъерхуб чарасуз лазим ву. Яни гъадму жергейиан Лейлийихъанра, чаз фуж ккундуш гъерхундарва?

А г ъ а л а р. Ваъ, узу дици гъерхри вердиш гъахъундарзу.

З а м и р. Советарин гъюкмин законарихъди, къайдйирихъди вердиш ва таниш духъну ккунду. Гъаци вуйиган, гъамус, гъамушв'ин вушра уву дугъхан чаз фуж ккундуш, шлиз гъягъюруш, гъерхуб кІваан тІалаб апІураза.

А г ъ а л а р. (хъял кади). Йипри! Йипри!

З а м и р. Йип, Лейли.

Л е й л и. Пуза, йиз багъри аба?

А г ъ а л а р. Йип!

Л е й л и. Узуз гъаму... (Дупну Лейлийи чан маш жин апІуру).

А г ъ а л а р. Хъа...

Л е й л и. Дугъаз узура... (Метлеб ачухъ апІдар).

А г ъ а л а р. Мидиз узу комсомолин агитация кІарза. Узухъди йиз ляхин апІуз гъит!

З а м и р. Комсомолин агитация марцци кІваан, марцци фикриинди ва ляхниинди гъабхурайиб ву. Диди гъаму яв ришси къазайиъ ахъдарин тереф гъаммишан убхъюру. Хъа гъамусяаът узура кІул къазайиъ абхънайидарикан гъисаб апІуз шулу.

Л е й л и. Хъугъ, аба.

А г ъ а л а р. Сюрг йиз улариккан!

З а м и р. Дици вуш, яв риш чаз ва учв ккуни сар жарариз тув.

Л е й л и. Узуз жара касра ккундар!

З а м и р. Хъа фуж ккундувуз?

Л е й л и. Узуз... (Гъапи Лейлийи, хъана метлеб ачухъ апІдар).

З а м и р. Узузра гъаци ву, анжагъ ву кІури гъапІру, уз'ин яв аба рази шуладар.

А г ъ а л а р. Гъелбетда, жулукІарин гъамцдар мукъмариин узу рази шлур дарза. (Агъалар гъягъюз хъюгъру, гъаму арайиъ гъядланмина, гъюнихъ тюфенгра хъади, Замирин аба Шабан дуфну хъуркьру. «Агъ кюгъне къурт, уву дрякъди хайлин йисар духънайиз гъа», - гъапи Агъалари, душну дугъан хил бисуру).

Ш а б а н. Якьинди гъаци ву, Агъалар, хъа гъаму «жинжал» сеbeb гъахъундайиш, мумкин вуйи гъамусра ухъу сариз сар дрякъюб. (Замирна Лейли аьлхъюри, сар-сариз лигуру).

А г ъ а л а р. Гунагъ шулувуз, Шабан, комсомолиз жинжал макІан.

З а м и р. Ав, комсомоли жинжларихъди дяви гъабхура.

А гъ а л а р. Багъишламишра апІин, Шабан, гъаму игит фуж шулу яв?

Ш а б а н. Думу йиз бай шулу, Агъалар.

А гъ а л а р. Дугъридан?

Ш а б а н. Ав, хъа дугъридан дару баяр шулин? Агъдар комсомол ячей-кайин беле-фулан вуза кІури, мугъу узу бегъемди инжик апІура. Му гъеле накъ дуфну ккунир гъира дарфиган, кІвак гъалаб кабхъур, фици гъахънуш кІури, гъафунза.

А гъ а л а р. Ав, мугъаятвал гъамцдар «ким-киме» кІурусдар вахтари дубхъ-ну ккунду. Хъа гъялариз гъилигиган, дугъаз чан швушвра бегелмишди айиси дарзуз...

Ш а б а н. ГъапІру швушв? (Замир Лейлийиз лигури, аьлхъюру).

А гъ а л а р. Багъишламиш апІин, узуз дици пуз ккунди адайи. Узуз пуз ккунди айзузки, эгер уву думу эвленмиш гъапІиш, къртурІ кайи пьеси, чан мукълан улдучІвдар.

Ш а б а н. Думу тахсир дугъак чак ка.

А гъ а л а р. Фици?

Ш а б а н. Хъа гъаци, кадагъри сабан чаз швушв, хъа узур думу дугъаз хрусИ. Дарш узу дидик ктарза.

З а м и р и (Начдиси). Магъа, аба, йиз швушв. (Дугъу Лейли улупуру).

Ш а б а н. Саб ликриин шаламра алдру риш хурин?

З а м и р. Дугъан ликриин-кІул'ин узу алахъарза, аба.

Ш а б а н. Дугъридан му шлин риш ву, гъапІур ву?

А гъ а л а р. Думу йиз риш ву, Шабан.

Ш а б а н. Хъа явур вуйиган, гъаму гъял али ришра хъади, гъарар-чІураривъ гъапІрайир вува?

А гъ а л а р. Думу ляхин яв балхъан гьерх.

Ш а б а н. Дугъу намуссузвал дапІнаш, думу йиз байра дар йиз. (Хъял кади балихъинди шгуру).

З а м и р. Ваъ, хайир аба, дубхънайиб фукІара адар, анжагъ Агъалар халу гъавриъ адрур хъували арайиз дубхънайи саб дюшюш ву.

Ш а б а н. Дурарин дюшюшарихъди яв фу ву яв? Узу увуз гъамцдар чюрю-каригъ многъючІван кІури, фукъан кІуру?

З а м и р. Комсомоли жигъиларин интересар, дурарин къисматар гъарган дюрхну ккунду ва уърхюрира а. Мурариз узу чюрюкар даркІарза, аба.

А гъ а л а р. Уву, дици вуш, гъаци севде бадали дугъан интерес уьбхюрайир вуйва? Гъамци дарин, дюзди йип.

З а м и р. Ав, дугъан интересарси, къисматра уьбхюрайир вуза.

Ш а б а н. Шлиз агъя дугъан къисмат наан аш?

З а м и р. (Лейли улупури). Думу Лейлийихъан чахъан гьерх, аба, тавакъу апІураза.

Ш а б а н. Йип, Лейли!

Л е й л и. Йиз къисмат магъа. (Дугъу Замирихъна хил гъачІабккуру).

Ш а б а н. Хъа яв къисмат, йиз бай?

З а м и р. Йиз къисматра магъа. (Замири Лейлийин хилра бисуру ва дурари кІуру):

Ич къисматар гъахъну тамам,

Мубарак апІинай учуз.

Духъну ккундар аба, баб хам –
Гуж апІрудар чвуччвуз, чуччуз!
Кюгънедарихъ къацІ-къацІ хъимдар.
Цийидар духъна законар,
Ихъ гъарурин кІулин гъунар –
Уъмур балгуб ву, бахтавар!
А гъ а л а р. Яв гъюрмат уьбхбаан гъисаб апІин, Шабан, сарун гъапІру...
Ш а б а н. (Рюгъламиш духъну). Гъит ихъ веледарин уъмур бахтлуб ибшири!
(Агъаларихъна хил тувру, ва дурари Замирна Лейли, илтІикІну, къялаъ тІаъру).

Перде

ХИЛ АЛДАБГЪ

Иштирак шулайидар:

Я р я л и – колхоздин бригадир, 25 йис.

А н в а р – Зилфийин чве, 30 йис.

Х а л и л – колхозник, 55 йис.

К е в с е р – Исайин гъуншдин хпир, 35 йис.

А ъ г ъ м а д – мялим, 22 йис.

И с а – колхозник, темпел, 28 йис.

З и л ф и – дугъан хпир, 26 йис.

І ПЕРДЕ

Аквнахъган Иса чан хулаъ ахникк дахъну шулу. Хулан къял'ин али къябак бай ишуру.

И с а (у-у-ф... апІури, саб ул тІапІну, ишурайи балин къябаз лигури). Бугъма! (Бай ишуру). Зилфи! (Дих апІуру, Зилфийи жаваб тувдар, хъа Исайи, за духъну, саб хил ккудубкъну.) Бяв...бяв! Вари эллер гвачІниндин ужуб ширин нивкІуъ а, хъа мугъаз лиг! Я риш, Зилфи!

З и л ф и. (Ярхлаанси.) Гъай!

И с а. Уву наан ава?

З и л ф и. (Хулазди гъюри.) Фу хабар ву? Фу гъабхъну? Му гъул'ин илипнайиб фу гъарай вуяв! (Учв ишурайи балин къяб'инади гъягъюру, бай ккебехъуру.)

И с а (къяб улупури). Я шапІайин риш, шапІа, му йиз кІул'ин илипнайи бала фу вуяв! (Учв ахникк ккучІвру.)

З и л ф и. Хъа узу гвачІнин панзар апІдарин, гъяатар ичІикдарин, шид дубхну, имбу дерди-балйир, апІдарин? Бай ишруган, гъудужвну, дакъну ккун. Гъелбетда, уву гъарйир апІрукъан, думу хъанара бетерди ишуру.

И с а. Гъан, аькъвлар мутуван, узу йиз аькъвликан гъапІруш, аьжуз духъназу. (Исинаси ккучІвру.)

З и л ф и. Мурар увуз туврайи аькъвлар дариз, дурар йиз дердер вуйиз. Хъа увуз саб геренди бай ккарцуз даккниган, гъеле вари хулан ва чІатан ляхнарра апІури, узу думу фици уьрхюру?

И с а. (Леэф кІул'ина зигури). Гъан ккебехъ, балабнар миван! (Исайиз да-ахну фаракъат шуз ккун шулу.)

З и л ф и. Увуз ахуб чІяаьн ву, гьамус гьудужвну, имбударси, ляхниина гьарах, ухьу закур уьл дипІну ккунидар вухьа. Увуз хябяхьган ихь бригадири гьаккму цїийиди кивнайи гьелемариз шид тувуз гьарах гьапундайин?

И с а. Уву йиз ибарихьан сес хьтабтІударна, дарш? ... (Зилфийи ккебехь-ну чан балин кьаб дабкьуру, Исара ахникк сикин шулу, кючейиан ляхнариина гьягьюрайи колхозникарин аьлхьбан, улхбан ва мяьлийирин сесер гьюру:

Аквнахьган хуб марцци гьава
Шулу чюллерий колхоздин!
Гьачай, гьярхьа зигуз жафа,
Гьадабгьуз ахью аферин.

Норма бегьем дарапІру кас
Ич арайий гьич даришри.
Зегьмет зигуб ву гьардиз хас,
Гьарурин жанар сагь ишри!

Мяьли ккудубкІган, унчІвккан бригадир Ярялдин сес гьюру.)

Я р я л и. Я Иса! Уву удучІвурадарваки, гьяяман, гьарганси, аьзарлу духь-нашала гьа?

З и л ф и (унчІвихьна душну). Яряли чве, думу дахьну ахникк ккими, гьудужв гьапну кІури, гьудужвурадар.

Я р я л и (унчІвккан). Му дахьуз фу вахт ву, дугьаз нач фила шулу?!

З и л ф и. Дицисдар гафар дугьаз узур гьапунза, амма гьапІрува: эсер адар.

Я р я л и. Яь... му гьич дюз шлу гьял дарки (Хулазди гьюру.) Я бай, Иса, уву биши духьнайву, му дахьну гьузуз фу вахт ву? (Иса угь...у...апІури, сабан ахникк ккимиди ривштуру, жаваб тувдар). Я бай, Иса! Я хизан сагь хьуз ужур, уву пелтек духьнайву? Адми саймиш дапІну жавабкьан туврадарваки. (У... у... кІури, Исайи леьфиккан кІул ккадабгьури, улар тІирштуру, хьа саб ул тІапІру).

И с а. Агь... Яряли, уву вуйва? Аквра хьайиз дуфнаваки, хайир-хабар, мурад-метлеб...

Я р я л и. Мурад-метлеб уву имбударси, узу инжик дарапІди, йигьан-йигьан ляхниина гьягьюб вуйиз, дуст кас Иса.

И с а. Гьаци йип сарун, башюста, гьамусьяьтди.

Я р я л и. Кьан апІбак ктарза гьа, Иса...

И с а. Ибшри, ибшри, мусьяьт. (Яряли гьягьюри, дугьахьди Зилфира удучІвур. Исайи шаламарна тулакьар гьадагьну балин кьабакк ккиву, хьа чав «сацїиб улар уьлчІюкьярза» дупну хьана ахникк ккучІвру. Саб арайилан Зилфи хулаз гьюру.)

З и л ф и. Вув..., я аьламатар, уву ахбакан тухь гьахьундариву? Гьамускьан гьудужвава, я залум...

И с а. (Ахниин ярхи шулу.) Уву йиз ибахь далдабу миван, гьадму йиз шалвар ча. (Зилфийи шалвар тувру. Исайира шалвриь саб лик ивну, «шаламарра аькьин» пну, учв ахниинади алдакуру.

З и л ф и. Мурарикан гьюрар гьахьнийин, завариз гьушнийин? (Хал вуйиб-си лицуру, амма дихьдар.) Белки тмуну хулаь айхьиб... (Гьягьюру. Хьана дуф-ну лицури, аьхир балин кьабакк дихьуру.) Тфу! (Исайин багахьна хуру, амма Иса, апІури хьух, даахну шулу.)

З и л ф и. Я жилир, ма яв шаламарра, уву гьамускъан гъудужв, йигъар лисун шула. (Исайиз хабар шулдар). Я инсанар, узу гьамгъакан гьапІза, яраб му фу дупну халкъ гьапІур вуйІан, я залум, уву гьамускъан гъудужвава...

Иса. У-у-у (кІул за дапІну). Фу «жвава» гьабши мушваъ, аькъин йиз шаламар. (Зилфийи шаламар дугъахъна тувру, Иса тинди илтІикІуру). Тфу, шейтІнин малар, мурар гьидихънуки. (Чан ккурттар алахъуз хъюгъру, амма шаламар алахъну тулакъар кидитІайиз, мина бригадир Яряли хъана гъюру.)

Я р я л и. Эгер, Иса, яв кІул'ина зурба читин йигъар дарфиш, гьаму иб кадабтІну яв шаламдик кив. Я залумрин бай, увуз гьич хътадакри лихурайи гьаккму къаби Аьдилихъан, Гьаждихъанкъан нач йибхъ, закур, яв хулаъ уьл шлубси, гьи ляхин апІин, дарш мурар фу аьмаларна уйнар ву? Колхоздин уставдиъ «ГьапІури ипІур, дарапІури дирипІур» кІури дибикІнайибдикан хабар адарвуз? (Иса тулакъар кидитІну ликри гъудужвну: «Му йиз чІул набши, Зилфи?» – дупну, чан улар марщ апІури, хул'ан удучІуру, гьибихъу чІул идитІуру).

И с а. Увуз ккунди айиб, узу ляхин апІуб дарин, Яряли?

Я р я л и. Гьелбетда, ляхин апІуб ву.

И с а. Дици вуш, гъулажви, уву узуз саб рягъят, гизаф зегъмет адру, йигъар гъюру саб ляхин ча, дарш думу уву кІурайи багъдин гьелемариз шид туврусдар ляхнар узуз ккундар.

Я р я л и. Я Иса, гьамус уву дюзди йип, хъа гьелемариз шид тувуб читин, гьагъи ляхин вуйинхъа?

И с а. Яни узу дици гьапир дайза гьа: узу гьадму шид туврудариз штар тувай кІурусиб, сацІиб жарадариз бирмиш апІрубсиб ляхин ккундузуз.

Я р я л и. Уву дици гьапІуз кІурва, Иса? Уву йипки узуз: жарадарин гардандин деъну, уьл ипІуз ккундузуз. Амма, дуст Иса, жвуван зегъметниинди уьл дитІну ккунду.

И с а. Уву узуз думукъан тягънийир миван, гьит гьаму гьи узу яв гьюрматнаан ляхниина гъушуб гьисаб ибшри, хъа саб мясляът апІархъа.

Я р я л и. Йиз хатурнаан, Иса, гьич яв хул'анра муудучІван. Уву фу апІурушра, яв ва яв кюлфетдин хатурнаан апІин, гьич саб дарвал, читинвал дярбкърубси. Уву, гъулажви, гьаму метлеб бадали гизаф зегъмет зиг, кІваълан магьапІан, гьамус узу гьагъюруза. (Яряли гьагъюру.)

И с а. Я риш, Зилфи!

З и л ф и. Гьай!

И с а. Гьай дар, гьарай ву, мина гьач. (Зилфи гъюру.) Узуз ипІрубдиз лиг. (Тяди душну Зилфийи тму хул'ан уьл айи чанта дубхну тувру). Гьамус душну лопатка гьазур апІин.

З и л ф и. Ихъ лопатка гьаккму Халидри гализ дубхнадаринхъа?

И с а. Хъа узу гьелемариз шид йиз шаламариинди туврин?

З и л ф и. Уву узуз фу кІурува, ихъ лопатка дубхнаш, уву сар жараринуб гьайибх, дарш колхоздин складдиан гьайибх. Узура, бай яслийиз тувну, ачІлиз душну ккунду.

И с а. Уву ляхниина гъарах. Лопатка гьибихъиш, узура гьагъярза. (Иса удучІвну гьагъюру.)

З и л ф и. (Гьагъюрайи Исайиз ебхъруси.) Лопатка гьибихъиш кІури, хъана ляхниина дурушди, кючйиригъ мягъахъан, имбудариси душну ляхин апІин, увуз халкъари аьйибар тувуз мигъитан. (Хъа Зилфийи, бай гьидиржуру.) Яраб,

жан бай, гъаму ичв абайикан аькьюллу, гъаму ихъ гъадри айи адми шулдай-кІан? (Пашманди чан улар марцц апІуру. Мина Зилфийин чве Анвар гъюру.)

А н в а р. ГъапІуз ишурава, чи? Фу даккнивал гъабхъунвуз?

З и л ф и. Жан чве, хъа гъапІза, гъич Исайи юкІв шад дарапІрайиган?

А н в а р. Уву думукъан юкІв усал мапІан. Белки, дугъу, аькьюллу духъну, чан хулан, хизандин гъайгъу зигур.

З и л ф и. Я аьзиз чве, дугъаз аькьвлар тувбар гизаф шула, амма дугъан кІулиъ фукІара убчІврадар, хъа фици шул?

А н в а р. Лиг, Зилфи, узура дугъаз хъана насигъятар туварза. Уву ув'ин али ляхин апІури сикин йихъ, хъа лигархъа.

З и л ф и. Жан дадаин кьутІ-кьутІ, уву гъи гъишнийва, уву адайиш, йиз мелзра ярхи шуи, сарун шлукъан аьх апІарза, гъапІхъахъа. Гъамус сарун лях-низра къан гъабхъну, чве. Бай яслийиз тувну, ачІлиз гъягъюрза.

А н в а р. Ав, уву зат ляхникан сикинди мидийигъан, чи, узура йиз гализ гъягъбан ляхнарин виривирд апІурза. (Дурар гъягъюру.)

II ПЕРДЕ

Ляхнилан гъафи Зилфи къябак бай китІри деъну шулу. Хулан мурччваъ сеъ, сини дивна, ккумрик Зилфийин шал кебхну а.

З и л ф и. Жан чве, саб дюз шлубси апІин. (Бализ лигури.) Нагагъ гъаму ичв абара сацІиб вушра ляхнихъ, хулахъ юкІв хъайир вуйиш, хъанара ужу шуи... Уф, ... лай-лай, жан йиз бай, ширинди ах, жан йиз бай. (Гъаму арайиъ Иса кефлу духъну, «дуду, эй дуду» йивури гъюру.)

И с а (хъахъри). Гъан... узу мажлиснаъ деъну убхъурайи йишв'ин саб четвер чяхрин штраф дапІна, герек, узу четвер чяхир гъадабгъну, дина дубхну ккунду. (Исайи кІвантІаригъян мурмрар йивуру). Фу? Гъяжибугъдайин риш гъяжибугъдайиз лиг гъа, чав фйир гьерхраш, яв ляхнар уву. Гъич гьерхрадарки, фукъануб гъубхъунчва кІури, гъа ляхин-ляхин, фу ляхин гъабши мушваъ? Агъ уву...

З и л ф и. Я жилир? Уву фу кІури узу инжик апІурава, яраб узу гъапІуйкІан? (Ишури, улар марцц апІуру.)

И с а. Я къантІайин риш, къантІа, увуз улар къяши апІури, фу пуз ккундавуз, ари гъамус узуз лиг, узу къюб четвер гъадагъдарш. (Душну ккумрилан чан абйирилан гъубзнайи арсран чІул гъадабгъну, «даллай» йивури, гъягъюру.) Эй даллай-рудаллай, яхул даллай-рудаллай, аман-аман чІул гъара-а-а-й.

З и л ф и (ишури). Я инсан, уву узу юкІв дутІубкІну йикІуз мигъитан, аьхир. Я халкъар, узу гъапІза, фу чара апІуза, узу гъамгъу апІурайи намуссуз ляхнар фици аьх апІуза, яраб узу гъапІуйкІан, яраб йиз гъял фициб шуйкІан!?

(Зилфийин чве Анвар хъана гъюру.)

А н в а р. Зилфи, Иса наши? Думу ляхнилан гъафундарин?

З и л ф и (ишури). Жан чве, узу ишура кІури бейкеф махъан, Исайи йиз айтІ айи юкІв убгурайиз.

А н в а р (хъял кадиси). Фу гъабхънуш, йип, Зилфи.

З и л ф и. Жан чве, яв кІваз гъурбан ишри, гъаму гъапІкъан ляхнарин зиин, «четвер чяхрин штраф духъназу» кІури, Исайи чан къялаъ айи чІул хъади душну, чпиз чяхрихъ тувну. Хъа гъамцдар ляхнар аьх апІуз шлудар вуйин? (Ишуру.)

А н в а р. Аъйиб адар, йиз чи, уву мишан, узу саб бицИи душну гъюру йишв айиз. (Гъягъюру.)

З и л ф и. Яраб йиз чве Анварна думу пияниска элегну дяви гъабшиш, гъапуйкІан? (Зилфи гъялак духъну, улар марцц апІури имиди, бригадир Яряли гъюру.)

Я р я л и. Иса наана, Зилфи?

З и л ф и. Иса, чаз хулиганвалар апІури, хулигнарихъди, ляхнинара гъушундар.

Я р я л и. Дугъридан, Зилфи, гъадгъахъди дуланмиш шулайи уву зурба юкІв айи кас вува. Пагъ, думу инсан дарки!

З и л ф и. Агъ, Яряли, узу гъапІза! Гъамкъан гагъди, гъелбетда, узу дугъкан инсанвал гюзлемиш апІури гъахъунза, дидлан башкъа, узуз гъаму йиз балинра дерд а, бай кюлфетдин арайиъ гизаф кыматлу ву, амма Исайиз чан веледдинра кымат адар. Аман, Яряли. Иса агурза кІури, мина гъафи Анвар удучІвну душна. Уву душну, гъадрар дагну, улхбар апІуз мигъитан.

Я р я л и. Ибшри, думу узкан. (Яряли гъягъюру.)

З и л ф и. Уф... Нагагъ узу зегъмет зигру, зегъметнан гъадри айи сариин алахънийиш, гизаф ужу шуи, амма гъапІза. Яраб узу гъапІуз гъамци бахтсуз гъахънийкІан?.. (Исара хъади Анвар ва Яряли хулаз гъюру. Зилфи байра хъади ликри гъудужвур. Иса, учв чахъди улхури, жил'ин али балин къябахъ хъахъну ликарра абурсузди гъачІарккн, деъру).

А н в а р. Иса, узу увуз агъю гъахънийин?

И с а. КІул за дапІну, дугъан машназ дилигну. Ав... ав... агъю гъахъунзуз, уву... Анвар дарива?

А н в а р. Иса, сарун увухъди йиз чи Зилфи дуланмиш хъпан саб мумкинвалра имдар. Уву фици кІурава, Зилфи?

З и л ф и. Дугъри ву, жан чве, сарун узхъан дугъахъди уьмур гъапІуз шулдар.

А н в а р. Увуз гъеебхъунвуз, Иса?

Иса. Ав, гъеебхъунзуз, подумашь! (Чав тІирпІ йивуру).

А н в а р. Уву тІирпІ миван, Иса, узухъ хъебехъ, гъапІуз дуланмиш шулдарш, узу кІурзавуз. Зилфи, уву сач 215 зегъметнан йигъар гъазанмиш гъапІундайва?

З и л ф и. Ав, узу сач 215 зегъметнан йигъар гъазанмиш гъапІнийза.

А н в а р. Ццийин йисан гъушу юкьуб вазли швнуд зегъметнан йигъар гъахъунвуз?

З и л ф и. Гъаму гъушу юкьуб вазли узуз 85 зегъметнан йигъар азус.

Я р я л и. Зилфийи лап дюз кІура.

И с а. А...а... увуз фу ву?

А н в а р. Иса, уву гъубшу йисан асла колхоздиъ ляхин гъапІундарва, аьхир.

И с а. Пагъ!... ГъапІуз, сач узуз 20-дилан цІиб зиинасира зегъметнан йигъар адарин?

Я р я л и. Дюзди йип, Иса, сач гъазанмиш гъапІдар анжагъ 14 зегъметнан йигъ вуяв.

И с а. Гъа, я ву, я дар, увуз фу пуз ккунди авуз? (Чав тІирпІ йивури).

А н в а р. Дидин гъа балара дар. Иса, уву ццира колхоздин ляхнариъ иштирак шуладарва, аьхир.

И с а. Дугъри гъапиш, цци лихуз фикриъ айиз. Хъа гъи йиз ляхнин йигъ лопаткайи чІур гъапІну.

З и л ф и. Дюз ву, Исайиз цци гъич саб зегъметнан йигъра адар.

И с а (ликар ккидиржури). Пагъ, фу «адар» гъабшияв, гъа адар, увуз фу ву?

Я р я л и. Узу йиз бригадайиъ председатель вуза. Йиз метлеб колхозника-рин дуланажагъдин дережа за апІуб ву, амма уву дилихри, пиянвалар апІури, яв дуланажагъ исина абхъри айиган, гизаф хажалат шулзуз. (Исайи гъюнар тІур-ччвур.)

А н в а р. Иса, му Зилфи яв кІул'ин али нежбер дарки, думу увухъди сабишв'инди зегъмет зигуриы дуланмиш духъну ккуни яв юлдаш ву.

И с а. Думу дюз ву, гардандиъ бисураза. (Ярядик аьлхъюб кубчІвру.)

А н в а р. Гъаму уву гъазанмиш гъапІу тахилар наана гъягъюра, Зилфи?

З и л ф и. Йиз йигъариан узуз 650 килоІан гизаф тахил гъабхъну, амма гъабхъну кІури гъапІрува, дидин саб пай гъаму Исайи чаз убхъру чяхрихъна, арагъийихъ тувну, вара-зара гъапІган? (Исайи инчи апІуру).

И с а. А – гъа, саб сабур гъапІну, сарун ляхнар магъа гъа! (Исайи чан ахъю тІуб забгуру).

А н в а р. Иса, гъаму Зилфийи апІурайи гафар дюздар вуйин?

И с а. Ав, дюздар, гъякъдар ву, гъадгъу кІуруси ибшри.

А н в а р. Иса, яв къялаъ айи чІул наан аяв?

И с а. Йиз чІул наан шул, хулаъ.

А н в а р. Вуйин, Зилфи?

З и л ф и. Ваъ, чІул убхърубдихъ тувну.

И с а. Узура гъаци ву кІураза, сарун фу пуз ккундуш, йипай.

А н в а р. Сарун узуз гъамци пуз ккунди а: дюзди йип, йиз чи Зилфи, гъамусдихъантина Исайихъди дуланмиш хъпан вая дархъбан ляхниз уву фици лигурава?

З и л ф и. Жан чве, узу гъамкъан гагъдира яв ва гъаму биціирин гъюрматна-ан дугъахъди дуланмиш гъахъунза, амма сарун дугъахъди имиди гъашиш, юкІв дутІубкІну, йикІуру.

И с а. ГъачІиш увкан...

А н в а р. Дици-вуш, чи, гъадагъ яв бай. Чан, яв балин, хулан гъадри адру-рихъди уву гъузбиин узура рази дарза. Исайиз ужу гъабшиш, увуз пис гъаб-шишра баладар. (Анвар, Зилфи, Яряли гъягъюру. Саціиб суст гъаши Иса, ціиб арайилан йирфарихъ хъайи балин къяб алдабкган, ккадаркуру ва уягъ шулу.)

И с а. Я риш, Зилфи! Я гъяжибугъдайин риш, наан ава?!... (Жаваб шул-дар. Хъа гъадушв'ин али балин къяб, бедре, сеъ, сини... ликариинди ккадаку-ру.) Яраб гъаму ляхнар дугъриданна гъамци гъашидар вуйкІан? Я кас... (КІури нивкІуз гъягъюру.)

ІІІ ПЕРДЕ

Гим'ин Халил деъну шулу, мугъан багахъна, нач кадиси, Исара гъюру.

И с а. Жан Халил халу, уву ихъ гъулаъ айи яшлу, аькъюллу сар адми вува, яв гъюрмат варидари убхъюру, гъач уву йиз дердназ саб дарман апІинава.

Х а л и л. Агъа... (Сумплариз тюмер апІури.) Яв дерднан дарман унтІаз амкІ утІубчвайизкъан йигъан-йигъан колхоздиъ ляхин апІуб ву, дарш жара дарман увуз адар, Иса, сарун фу пуз ккундуш йип, узуз мажал адар.

И с а. Уву гъагъму йиз сижарага Анварихъди ва Зилфийихъди дулхну, думу йиз хулаз гъюруси апІин, дарш йиз хал марцци ккадабхъура, ляхнар терс шула.

Х а л и л. Хъана узу кІурайибдиина гъафнийва? Уву зегъмет гъизигундарва. Зилфи гъушну. Уву, хъанара зегъмет дизригри, тІимбил гъивиш, гъелбетда, яв хал марцциди хил'ан гъябгъюру ва увканра сабдизра дару «зуртум» шулу. КІваълан магъапІан. Гъамус узу юрккгъин къярар апІуз ляхниина гъягъюрза, гъеебхъунвуз? (Гъягъюз хъюгъру).

И с а. Ебхъуз ав, гъеебхъунвуз, сарун чІалра кІурдарива?

Х а л и л. Сарун ляхин вари зегъмет зигбиин ал, сагъул. (Гъягъюру.)

И с а. Уф... кІару ликІар гъургдайиз. Гъамус гъапІру? (АпІруб-дарапІруб гъудубгу Иса, ушв-ушвиан «билдир-бенеvша» мукъам йивури деъну шулу. Гъаму арайиъ мугъ'ин рякъди гъягъюрайи Кевсер алахъуру).

К е в с е р. Гъей-гъей, Иса, уву вуйва? Фу хабар ву? «Билдир-бенеvша» йивураваки, хайирназ ибшри.

И с а. Адар, гъунши Кевсер, гъай йиз дердназ саб дарман даршули айиган, гъапІзахъа!

К е в с е р. Дарман ккуни кас «Бенеvша» йивури кючйириъ духъну ккундар, аъхир. Увуз фу дарман ккунди авуз?

И с а. Ккунди айи дарман гъадму вуки, Зилфи йиз хулаз гъюб... яв кюмек ккунду, дархъиш, дажи марцциди къараъ абхъра.

К е в с е р. Фу? Уву хпир гъаърур йихъ, хъа узу гъач кІури хъади гъюрур. Ваъ, хайир. Мисалну: «Къукъмайиз гъурукъган, гъавриъ шулу»,- кІура. Гъай, сарун Къукъмайиз гъурукъунву! (Гъигъи йивну аълхъюру).

И с а. Хъа Зилфи узу гъаънийинхъа?

К е в с е р. Гъелбетда, уву гъаунва. Уву ляхин, кеспи дапІну дугъан юкІв динж гъапІундарва, думура гъушну. Увуз аьгъдарш, ляхнин кІул гъамци ву. Гъамус увхъан бажагъат «думу рукариккан гъюр бисуз шулу!» (Гъягъюз хъюгъру.)

И с а. Дийигъ сарун, увук фу тяди ка, халавадан.

К е в с е р. Узуз увузкъан мажал адар, Иса. Узу ужуди ляхин апІбаз дилигну, колхоздиан узуз пешкеш дапІнайи тахил ва пул гъадабгъуз гъач дупну гъягъюрайир вуза, артухъ улхбарилан файда адар. (Гъягъюз хъюгъру.)

И с а. Уф!... (кІул дибисну). Сарун гъапІру? Фу чара апІуру? Фуж рякъюру? А ... гъа! Я тевекер, сабан узу «къяш-къур» апІурза. Нагагъ «къяш» гъабшиш, сарун гъич, йиз бахт люкъяри гъубхуб вуди гъисаб апІуз шулу. (Исайи гъадабгъну гъван, «тфу» йивну, «гъуп» дупну, завуз гатІабхъуру). Пагъ, йиз хал ккадабхънуки, «къур» гъабхъну, гъамус гъапІру! (Чан кІул цалихъ хъипну суз шулу, мушв'ина хлиъ газатра ади мялим Аьгъмад гъюру).

А б г ъ м а д (даахнайи Исайиз лигури). «Яраб му кас, кеспийин эйси дарди, мушв'ин гъапІуз даахнайкІан? Ваъ, белки, му йишвну ляхниин алди инжик духънашул, узу герек му хабар дапІну, чан хулаз гъаъну ккунду» (Гъюн дибисну). Я юлдаш! Уягъ йихъ! (Иса, хабар гъашир, му гъяркъган, многътал шулу). Уву сан наан айва?

И с а. Узу сан фаракъатди дахъну йиз хулаъ айза, фукІа-мукІа гъудубгуб айин? Гъаз гъерхрава?

А б г ь м а д. Уву хулаъ гъаІри гъахъунва?

И с а. Гъич фукІара, марцц апІурайи лампайин шюшера гъюбгъиган, лап хябяхъмиди сикинди дахънийза.

А б г ь м а д. А...гъа агъю гъабхъунзуз...

И с а. Уву саб-швнубан гъяркъюр вузуз, фу ляхнар-крарин эйси вува?

А б г ь м а д. Узу гъаму гъулаз цІийиди гъаънайи мялим вуза.

И с а. Агъа... Уву шлин хулаъ ава?

А б г ь м а д. Гъагъму Анваркъарин.

И с а. Яваш... гъагъму ич Анваркъарин?

А б г ь м а д. Вушул, ав.

И с а. Хъана ужу шул, мялим.

А б г ь м а д. Анвар учвуз багахълу шулин?

И с а. Яни ав, хъа узу дугъан язна даринхъа?

А б г ь м а д. Яваш... а-гъа! Дурарин риш Зилфи хъади гъаши Иса кІуру кас уву вуна?

И с а. Ав! Жан мялим, гъадму узу вуза, бес ву дурарин хулаъра айиган, узуз саб кюмек апІдарна?

А б г ь м а д. Узкан фу кюмек ккундувуз?

И с а. Увкан ккунди кюмек гъадму вузузки, герек уву дулхну, мясляаът дапІну, гъадму Зилфи йиз хулаз гъаббанди апІуб ву.

А б г ь м а д. Уву гъамус узухъ иб хъив, Иса. Зилфи ихъ гъулаъ ва гъацира ихъ райондиъ чан зегъметниинди машгъур вуйи сар дишагъли ву. Дугъкан ихъ газатарийъ гизаф бикІура, бес йишвнура-йигънура ахру увухъди дугъан яшайиш фициб ибшри?

И с а. Я кас, гъамушв'ин сацІиб суст духъну, улар мучІу гъапІну кІури, узу йигъну думукъан артухъ ахрур дарза гъа. Ари гъамус йип, думу Зилфийикан газатарийъ фу бикІура? Гъаз бикІура?

А б г ь м а д. Чав инсандиз хас вуйи зегъмет гъизигган ва учв варидариз бажармиш'вал кайи инсан вуди улупган.

И с а. Ари гъамус агъю гъабхъунзуз. Хъа я мялим, гъацир хпир хъуб хъанара ужуб ляхин даринхъа?..

А б г ь м а д. Гъелбетда ужуб ляхин ву, амма увусир темпелвалар кайириз ваъ. (Исайи кІул цІабхуру, мектебдиан зенг йивуру). Багъишламиш апІин, Иса, имбу гафар хъа апІархъа, сарун узу дарсназ гъагъюрза. (Агъмад гъагъюру, гъаму арайиъ мушв'ина гъафи Анвар, Иса гъяркъган, цалихъиндисиди духъну жин шулу).

И с а (чав-чаз). Я кас, гъаму йиз жан агъарну дибиснайинхъа? Ваъ, адар. Гъаму йиз келлейиъ айиб маъ вуйин, дарш нахъв? Маъ ву. ГъапІуз узхъан гъаму йиз хулан кюлфетдин ва мал-къарайин гъайгъу апІуз шулдар? Мура шулу. Эй ахмакъ, Иса! Мегер увуз Зилфийи, Анвари, Халили, мялимди ва гъаккму Кевсрура кмиди зегъмет зиг, яв дерднан дарман зегъмет ву, кІурадарин? Ав, кІура. Ай, келле, келле!.. Ваъ, мици шулдар, узу зегъметнан женгнаъ учІвурза, белки, гъадмуган Зилфийи узу гъясбикк апІур ва учуз сабишв'инди вуйи шад яшайиш хътабкур. Уф... жан Зилфи, жан йиз бай... (Исайин улариз нивгъ утІубчвур, думу марцц апІури гъагъюз ккун гъабшиган, къялхъан Анвари дих апІуру).

А н в а р. Дугъри йип, Иса, гъаму яв гафар кІваан кІурайидар вуйва, дарш гъаци севде бадали апІурайидар вуйва?

И с а. Вагъ, фу гаф ву, Анвар! Гьелбетда, йиз кІваан кІурайидар вуйиз, гъаз гъапиш, якъин узуз агъю гъабхънуки, инсандикан инсан апІруб анжагъ зегъмет ву. Гъаци гъабшиган, узу зегъметназ вафалу шулза. Белки, диди узура балгур.

А н в а р. Увук дициб инсанвал, намус гъабшиш, Иса, уву бадали узун Зилфи пис фикрин даршалча.

Иса (шад духъну). Анвар, уву гизаф сагъ ишриву. Умудлу вуза, Анвар, сарун уву узу йиз къиматлу, гъич дибрихъру кюлфетдихъан ярхла апІбаз ният апІдар дупну, йиз гъамусдизкъан узук дарши инсанвал, намус хъа агъю шулвуз. (Гъаму арайиъ кючейиан хабахъ байра хъади гъягъюрайи Зилфи расалмиш шулу, амма дугъаз хътакузра ккун шулу.)

А н в а р. Зилфи! Уву дийигъ. (Зилфи нач кадиси дийигъуру.) Йиз гъамциб мясляаът айизки: ичв сабийишв'инди вуйи яшайиш инсанвалиинди кІулиз гъабхуб. (Зилфи Исайиз ва чан хабахъ хъайи бализ, Исара тамарзу вуди бализ ва Зилфийиз лигуру.)

Иса (чан улар марцц апІури.) Ккуни вуйи Анвар ва Зилфи, хил алдабгъай, багъишламиш апІинай. Гьелбетда, узу йиз гъубшу уъмриъ кІул'ан-кІулиз гъалатІ духъна. Эгер дици дайиш, (байна Зилфи хилариинди улупури) узу гъамциб кюлфетдихъан гъадахъдайи.

А н в а р. Ари, чи Зилфи, увуз фу пуз ккундуш, йип.

З и л ф и. (бализна Исайиз дилигну). Жан чве, узу фу пуза... (Гъаму арайиъ Исайи чан кІваин хил иливури). Эгер гъаму Иса чан уъмриъ дюз гъашиш, узу дугъахъди сабийишв'инди дуланмиш хъувализ къаршу дарза.

И с а (чан улар марцц апІури). Гъамусяаът йиз дерд-хажалатнакан узуз хабар вузуз, гьелбетда, Зилфи, узу сеbeb вуди увузра гъадмукъан дерд-хажалат дубхъна. Шад шалхъа, хил алдабгъ. (Исайи бай гъадагъуру, Анвари Исайинна Зилфийин гъюнариин хилар иливну, дурар чпин хулазди рякъюъ тІаъру.)

Амеранурайити
Крумука

Тарих
Улаи

ТАБАСАРАНДИН СЯГЪНА

Думу бадали дилихуб – тахсиркарвал ву

Жямяаьтлугъдин ва инсанарин яшайиш дериндиан аьгью, дурарин ужуб гележегдихь тамарзу ва дурарин улихь чан жавабдар буржи аннамиш апІури гъаши гъич сар бажарагълу писателихъанна театриз гъуллугъ дарапІди гъузуз гъабхъундар. Му табиин ляхин ву. Яратмиш апІбарин аьхю жюрбежюрвалик кІалбариз хуз варитІан читинуб, амма тясирлу вуйиб сягъна ву. Сягъна яшайишдин вари терефар аквнахь улупурайи ачухь гюзгю ву. Дидиъ жямяаьтлугъ, яшайиш, инсанарин гъиллигъар, хиялар, аьлакъйир, ужуб ва харжиб, гъяниб ва чІуруб женгнаъ, гъати ва мясляаьтсуз женгнаъ улупуру. Гъаддиз М. Горькийиз театр къадарсуз ккун хъуб саб дюшюшнан ляхин дайи. МХАТ-дикан улхури, дугъу гъапнийики: «Думу урсарин халис дамагъ ву». «Думу ккун даршиди гъузуз мумкин дар». «Думу бадали дилихуб – тахсиркарвал ву».

Табасаранариз халис дамагъ апІрубсиб сягъна адайи. Амма думу тешкил апІуб уьмрин ярхлаз илдипуз даршлу тІалабарикан саб вуди улихь дийибгънайи. Драматургияин чарасузвали Манаф Шамхаловдин улихъра жавабдар месэла дивру. Дугъу табасаран литературайи сифте вуди гъуларин художественный самодеятельностдин коллективар бадали 1940-йисан «Бахтсуз гъашидар» ва 1942-йисан «Хил алдабгъ» кІуру пьесйир яратмиш апІуру. Му пьесйири табасарандин гизаф гъуларий халкъдин сягънийирин пердйир сифте вуди ачухь апІуру ва тамашайириз чпиз чиб, чпин яшайиш рябкъюру. Му пьесйириз лигурайидариз инсан усал ва аьжуз апІурайи темпларихъна, думу бахтсуз ва кур апІурайи кюгъне аьдатарихъна аьхю хъял ва даккнишин арайиз хура.

Искусствойи халкъдиз гъуллугъ апІурайи ухъухъ, табасаран сягънайихъан мягърумди гъибтуб ихь партияин милли политикайихъди сабси гъюрадайи. Советарин гъюкум тешкил апІбалан къяляхъ жямяаьтлугъдин цийи къурулушдиъ культурайин вари хъуркъувалар халкъдин эмени шулу гъапи ихь аьхю аба В.И. Лениндин хиялар дагъларин уьлкейин лап бицІи халкъарикан саб вуйи табасаранар бадалира битмиш шулу. 1960-йисан республикайи табасаран халкъдин самодеятельный театр тешкил апІбу уьлкейин вари халкъарин гъякънаан партияи лигурайи гъайгъударвалин гъякънаан шагъидвал апІура.

1960-йисандин июл ваз вуйи. Хиварин культурайин машкквар бадали безетмиш дубхънайи хал халкъарихъди къикънягъди абцІнайи. Мушваъ гъунши Табасаран, Агъул районариан ва ихь меркездиан дуфнайи хяларра айи. Гурлу гарччлариинди ухдитІан гюзлемиш апІурайи сягъна ачухь апІуру. Магъа гъамушвлан Табасаран халкъдин театрин биография башламиш шулу. Табасарандин культурайин яшайишдиъ ва театрин искусствойиъ му аьхю гъядиса Манаф Шамхаловди ялавлуди тебрик апІуру.

Гъаму йигъланмина театрин жигъил коллективдихъди Манаф Шамхалов аьхю дуствалиъ шулу. Театрин коллективдин теклифниинди дугъу чан «Бахтсуз гъашидар» ва «Хил алдабгъ» кІуру пьесйир тартиб апІуру ва дурариз асас духъну «Бахтнахъна хътакур» ва «Бахтавар гъашидар» кІуру пьесйир яратмиш апІуру. Му коллективдихъди мюгъкам аьлакъайиъ хъпу думу, аьхирки, марциди дидик ктикъуру – режиссер духъну, дугъу вари чан къуватар театрин репертуар девлетлу ва дидин ляхин жанлу апІбаз жалб апІуру.

Табасарандин сягна Манаф Шамхаловдин «Бахтнахъна хътакур», «Халис мюгъюббат», «Бахтатар гъашидар», «Ав, дая», «Хатлалу гъядухъ» кІуру пьес-йири иллагъки гъабалгну. «Халис мюгъюббат» ва «Бахтнахъна хътакур» кІуру пьесйир Дербентдиъ ва Мягъячгъалайиъра хушниинди кършуламиш гъапІну.

М. Шамхаловдин пьесйирин кІулин мяна – бахт бадали гъапІну ккундуш, инсан фу бадали яшамиш шулаш, фу бадали женг дубхну ккундуш, улупуб ву. Гъаму вазифа дугъу устадвалиинди, дугъриданна, мумкин вуйибси, хъугърубси тартиб апІура.

Вари пьесйириъ ихъ улихъна гъябгъбан гъяракатназ алабхъурайи зазарихъди, манигъваларихъди аьлакьалу вуди арайиз гъюрайи гъати месэлийр дюшош шула. Саб-сабдиз кършу му къуватар гюрюшмиш шула ва гъати, мясляаьтсуз ва читин женгнаъ жанлу къуватар, дюзвали, аьдат вуйибси, гъубшу гъякъикъатнаъра мумкин вуйибси заан бисура.

А.П. Чуховди, чан вахтан тамашайирин гюгъюл гъисабназ гъадабгъну, гъапнийи: «Сягънайин игитар чпиина фикир жалб апІрудар, тьсирлудар духъну ккунду. Уьмрин гъарсаб секунддиъ я тапанчийиан йивури, я эзмиш апІури, я мюгъюббатнакан сюгъбат апІури хъуб мумкин дар. Я гъарсаб минутдиъ аькъюллу ихтилатарра апІури шулдар. Дурари (инсанари) ипІури-ухури, аькъюлсуз ихтилатарра апІури шулу. Гъамрар авториз чаз ккунибси ваъ, ихъ гъякъикъатнаъ дугъриданна шулайибси, сягънайиъра дьаркъну ккунду».

Дугъан гафариинди, яшайишси сягънара дюзиб, дамагъ ктруб, асант вуйиб дубхъну ккунду. Манаф Шамхаловдин пьесйиризра вари гъаму ерийин лишнар тамамди хас ву.

Вари пьесйирин кІулин мяна сягънайиин, гъяракатнаъ ачухъ ва ашкар шула.

Магъа «Халис мюгъюббат» кІуру пьеса. Дидиъ автори ихъ яшайишдиъ гъеле гъузнайи саб-сабдиз аькси, гъати месэлийр тартиб апІура, советарин гъякъикъатнаан улихъ дурарин аьжузвал, жансузвал улупура, дурарихъди гъизгъин ва мясляаьтсуз женг гъабхбан чарасузвал арайиз хура.

Дидиъ, мюгъюббат адру жигъилар, кюгъне аьдатариин ижмишнаан аьмал апІури, абйири, гужариинди эвлемиш апІура, дурариз хизандиъ бахт бихъурадар. Такабур ва марцци Перийин къутІкъли ва жарарин кІвакан хабар гъададабгъру Султнахъди албагурадар.

Перийин чве Риза чан жилир Султнан чи вуйи Ширвандиз эвлемиш духънади шулу. Магъа дурари чпин велед Шурикдин сад йис тамам хъуб къайд апІурайи. Хизандин шадвал раккаригъна йирси рюгъси адахъу Перийи чІур апІуру. Дугъан хликк ккайи багълама тадабхъуру.

– Фу гъабхъну, Пери? – гъарай тадабхъур Ширвандиан.

– Яв дадайихъан гъерх!

– Гъарай, гъарай, йиз аьхир пуч гъабхънуки! – кІури, Ширванди чан кІул хиларигъна бисуру.

Му гафари Перийизра гужли тьсир апІуру. Дугъан «Я кюгъне аьдатарин луклар, учву ич кІул’ина фу бала гъабхунчва?! – кІури аьхю гъарай утІубчвур. Перийин баб Халумагъайин ифи гъизмиш шулу. «Яваш, чалан къисас алдадабгъиш, узу Халумагъара дарза!» – кІуру дугъура чан кІван цІа ккъядьбхъюри.

Риза му аьгъвалатниин тьжуб шулу. «Ихъ Шурик гъахи йигъ гъамци кършуламиш апІухъа, дая?» – гъерхру дугъу бабхъан.

«Шурик дар думу, агъдабан ву, агъдабан! Дугъан йис тамам гъабши йигъан йиз риш бахтсуз гъахъну!»

«Дугъу утГуккнуш, Пери ухъу уърхярхъа, дая» – гъапи Ризайиз, шадвал давам апІуз ккун шулу. Амма гъамушв'ин кюгъне ва цІийи саб-сабдиз аькси аьдатар чиб-чпиин алахъуру, гъизгъин женг башламиш шулу.

АпІру-дарапІрубдин хли аьжуз гъаши Халумагъайи «Намус ктарвук, намус!» – дупну, Ризайиз тюгъмет апІуру. Ризайира, – «Ширван йиз мюгъюббат ву, дая», – гъапиган, дугъан аба Агъайи – «Уву апІру гафар намусна мюгъюббат аьгъю дапІну апІин, дархъиш йиз улариқкан дургун йихъ!» – кІуру.

Перийиз аьхю дерд шулу ва гъадму саб вахтна дугъу Ризайинна Ширвандин халис мюгъюббатдин шадвалра апІуру. «Гъамциб мюгъюббат шлиз вушра шулдар, учву бахтлу ксар вучва. Узуз дилигну, жан чве, ичв мюгъюббат кур мапІанай!» – гъапи Пери, Ширвандин гардандиь архъру. Агъайиз мидкан пис хъял гъюру, думу тюнт шулу. «Я уву йиз ришра дарва, сюргон йихъ увура!» – кІуру.

Агъайина Халумагъайи веледариз инсаф апІудар. Дурар хул'ан гъягъюру. Магъа гъамци, Перийин бахтсуз кьисматниинди, автори кюгъне аьдатарин бюркю инсафсузвал улупура ва дурарихъди мясляаьтсуз ва гъати женг гъабхбан аьшкъ капІра.

ГъапІну? Фу гъабхъну? «Гъаму залум хилар хъайи уву ахъиш, йиз хулкан халра шулу», «Дугъу лик диву йишв'ин зу кІул дивурза» кІуру Задаи. Перийикан «угърира», «тІафалра» ва, аьхирки, думу бахтсузра гъапІуз гъапІну? «Ихъ хулар жара дар, йиз хулаъ бай йизур вуш, риш явур ву» кІуру Халумагъайи ва, аьхирки, Задаи «Ари дици вуш, йиз хулаъра бай – йизур, хъа риш явур ишри» – дупну гъавумгъардаш'вал гъапІу мурарин арайиь мициб душманвал фти ипну? Му суалариз Перийин гафари тамам ва дюз жаваб тувра. Перийи мюгъюббат адарзуз гъапишра, Задаи «Гъадму саб жан хуйири гъипІубдиан гъисаб апІин сарун», – кІура.

– Я кюгъне ифи, уву фукъан зиянкар вува! – кІура Перийи.

Задаи Перийикан фу вушра апІури гъахъну. «Узу уву узузра кади йиз хулаз гъахунза», – кІура Перийиз Задаи гъарсаб багъна гъабши йишв'ин. Думу гизаф фендигар ва иблис ву. Шитлан сус гъюруган, дугъу хулан къял'ин гъяцІли гапур, ликарикк мургул дипра. Сус дурар гъадагъуз хъуркъайиз, Задаи бинасуз тягънийир йивура. Хулаъ уьлин чІукІ кам гъабшишра, сижари Перийикан «икІрацІ», «тІафал» апІура. БицІину бай Межидди «Ав, дада, тахсрар узукра ка, увукра, бажийин язухъ ву» гъапишра, Задаи чан бюгътанар яваш апІудар.

Жигъилар бахтсуз шулу. Амма кюгъне ва цІийи къувватарин, кюгъне аьдатариин ижмишнаан аьмал апІуз ккуни абйирин ва дурар дяркънура даккни баярин женг, неинки гъати, гъаци яркъура шулу.

Султну Задаиз, – «Йиз мюгъюббат Зумрият ву», – кІуру. Амма дадаиз думу саб фила-вуш душманвал ади гъашидарикан ву кІури, ккун шулдар. «Аллагъди чав ярхла апІри, думу душман ву, Пери хъади гъюрза» – кІуру, му ихтилат кубкІу Задаи. Султну, – «Сарун узу думу гъутІу аьдатарин лукІ шулдарза», – кІура, учв гъякъ вуйибдиин инанмиш'вал апІури.

Задаиилан кьисас алдабгъуз ккунди, Халумагъайина Агъайи, Ризайинна Ширвандин мюгъюббат чІур апІбаз ниятар апІуру. Му арайиь Пери Ризайи-

хъанди шулу. Му ляхникан аьгью гъабши гъулан комсомол организация жигъилариз кюмекназ гъюру.

Перийин мюгъюббат аьгью гъабши Панагъ, – «Къивак мюгъюббатнан пап-лар киршну, гъягъюраза», – дупну, шадди дугъхъан гъушнийи. «Лазим гъабши йигъан луфси тIирхарза», – гъапи Панагъ, магъа му ражну Перийихъна вахтни-инди хъуркьру.

Комсомол организацияйин секретарь Панагъди Задайизна Халумагъайиз-на Агъайиз чпи жигъилариз аькси аьхю душманвал дубхнайиб ва му тахсир-карвализ кюгъне аьдатари ял гъапIуб субут апIуру.

Задайи – «Хъа думу аьдатарикан гъапIну ккунду, йиз бай?» – дупну, гьер-хиган, Панагъди дугъаз дюзю жаваб тувру: «Кюгъне аьдатар гъакIи майтарси кивну ккунду...».

Магъа гъамци, гъати, тюнт ва гъизгъин женгнаъ кюгъне аьдатарихъан азад гъабши хизандиъ жигъилар, аьхирки, бахтлу шулу. Хъа Панагъдинна Перийин мюгъюббатну пьесайин кIулин метлеб ва мяна дерин, девлетлу апIуру.

Инсан ислаъ аьхиган, я дарш саб чIуру ляхин гъабшиган, саб бязидари «Бахтсузвал ву сарун», дупну гъитру. Хъа дурар бахтнахъна хътакбан, инсан-дин такабур ччвур заан апIбан бадали гъапIну ккунду? Гъаму суалназ писате-лин «Бахтнахъна хътакур» кIуру пьесайи тамам жаваб тувра.

Сягънайин перде ачухъ гъабшибси, тамашачийриз, йигъар лисун шу-лашра, хулан къял'ин, гъич сабдиканна гъайгъу ктарди, ярхи духъну дахънайи Иса рякъюру. Му гъадмукъан гъайгъусуз инсан вуки, гъятта къябак, кчIягъюз апIури ишурайи чан байкъан дадракьри, «Я Зилфи! Зилфи!» – кIури, хулан гъайгъушнар апIурайи чан хпириз гъарийр апIура. ЮкIв ачухъди зегъметниин машгъул духънайи колхозникарин мялийирин сеснура дугъаз тясир апIура-дар. Думу вари ужубдихъан ярхла ву. ЦIуру сирин, ичкки, къумар – дугъан рякъюн юлдшар ву.

Магъа дугъан тясирнакк яшайишдиъ къяляхъ хъимбу Къумбайра ккахъра. Амма тамашайиъ, ягъалмиш духъну, дугъри рякълан улдучIвнайи му фагъирар ялгъузди, чиб-чпин ихтиярнаъ улупурадар. Дурарихъ ярар-дустар, коллектив хъа. Дурари халват ккабхъубси абийр дюз рякъюз хпан серенжемар агура.

Амма инсанар вари сабсдар шулдар. Садари юлдшин, коллективдин гаф, насигъят дишлади гъадабгъуру. Магъа Къумбайра гъацдарикан ву. Амма Иса, пьесайин сар иштиракчийи кIурайибси, – «Цалик хифар кахъ, кадахъ», – ду-гъаз фукъан гъапишра, диди тясир апIудар.

Магъа Исайин уьмрин юлдаш Зилфи. Дугълан фаркълу вуди Зилфи – ху-лан мешреб, зегъметнан юкIв ву. Исайихъди яшамаш хъуб асиллагъ мумкин дашра, дугъу чан балин, хизандин гъюрматнаан вари ккюбгъра, аьх апIура. Амма гъарсабдин аьхир айиб ву. Аьхирки, ялгъузвалира инсандихъди дикъат-лу фикир апIуз гъибтрубдин инанмиш духъну, Зилфи, удучIвну, чан абайин хулаз гъягъюру.

Халил, Яряли, Анвар, Кевсер ва вари жямаят дугъан темпелвалихъди мясляатсуз женгнаъ шулу. Ялгъузвали Исайин кIулиз инсанвалиинди фикир апIуз гъитру. Магъа думу гюмихъ юлдаш'валин суддиъ а. Дугъан темпелвализ ва гъайгъударсуз уьмриз саб фила-вуш иштирак гъаши Къумбайра, удучIвну, Иса биябур апIурайидарин жергейиъ шулу. Исайи, аьхирки, ялгъузди гъапIу къутIкъли уьмур фикриз хуру. Думу тубайиз хътакуру.

Магъа Иса, хилар хъиржвну, зегъметнан майдандиь а. Дугъу гъванар адагъура, хулар дивра, магъа Иса-ударник фотокорреспондентдин объективдин мухриь дюшкюндарси дийигъна. Магъа Иса газатдин ашарийь, чаллан ибарат гъадабгъуз гъитри, халкъдиз эзбер духъна. Аьхирки, магъа Иса чан хизандин кӀул'ин гирами аба, гъюрматлу юлдаш духъну дийигъна. Иса бахтнахъна хътаркнун! Магъа коллективдин къувват ва гъайгъударвал! Дидин мухрихъ вари аьжуж ву.

Сягънайиин, тамашайи дацӀрабкди, гъизгъин шулайи аьгъвалатну гъяракат апӀура. Дидин гъяракат сягънайиь кӀули гъябгъюрашра, дидиь тамам гъул, дидин яшайиш рябкъюра.

Манаф Шамхаловдин пьесйириь ихъ бицӀи халкъдиз тялукъ милли хасият, дидин рюгъ хилин гагъниинси ачухъ шула. Пьесйириь яратмиш дапӀнайи образар ихъ гъякъикъатнаь дюшюш шулайидар – ухъу ву. Дурариз гъарсариз чан мелз а. Гъарур анжагъ чаз хас аьмлариинди, чак сарик кайи гъиллигъариинди кӀалбариз духна.

Драматургияйиьра Манаф Шамхаловдин бажаранвал аьхюб ву. Театрин самодетельный искусство улихъна гъабхбаь гужлиди иштирак хъпаз ва Табасарандин халкъдин театрийь бегъерлу зегъмет зигбаз лигну, М. Шамхаловдиз 1963-йисан ДАССР-ин Верховный Советдин Президиумдин Гъюрматнан Грамота тувру.

М. Шамхаловдин пьесйириз къимат туври, Москвайин драматург-критик Александр Самсонийи 1963-йисан гъамци гъибикӀну: «Къайд гъапӀу пьесйирин автор драматургияйин жавагъиарстар пьесйир яратмиш апӀуз удукъру, сягъна гъисс апӀуз, сягънайин образар яратмиш апӀуз шлу бажаранвал аийи кас ву пуз шлу вари далилар а...».

Чан устадвал, къувватар ва бажаранвал кюкдиь айи вахтна М. Шамхалов роман-трилогияйин аьхиримжи шубубпи китабдихъ хъюгъна. Дугъу гъацира «Къинда» биографический роман бикӀубра фикриз гъадабгъна. Дугъан хиялар дерин, фикрар яркъу ва планар аьхюдар ву. Ккунди айиб анжагъ сагъвал ва вахт ву.

Пушкиндин яратмиш апӀбарийь Болдинайин чвул фициб бегъерлу вуйиб гъабхънуш, М. Шамхаловдин яратмиш апӀбарийь дугъан 50 йис тамам гъабшиган, чав кӀуруганси, чӀарар рихи, аькъюл дерин, фикрар яркъу ва мярифат лигим дубхънайи му вахтра гъамциб бегъерлу вуйиб ва хъанара гюзел жавагъиарстар эсерар яратмиш апӀруб шулу. Мидиз гъич саб гуманвалра адар. Дугъу чан къалмин бажарагълу ва литературайиь дудуркънайи юлдшар вуйи Къ. Рамазановдихъди, М. Митаровдихъди, А. Жяфаровдихъди, А. Агъададашевдихъди табасаран литература ихъ гюзел девриз хас, закурин инсан тербияламиш апӀбан пак ляхниз лайикълу эсерарихъди девлетлу апӀрубдихъ хъугъуз шлу вари себебар ахъуз.

Багъир РАЖАБОВ

«Литературайин Табасаран», 1973-ни йис.

Литературайин Табасаран

На табасаранском языке

